

Карпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

на тему:

**«Формування здоров'язберігаючої компетентності
учнів на уроках історії України крізь призму
вивчення військових злочинів збройних сил рф в
Україні 2022 р.»**

Студента 2 курсу, групи СОІз-2 м
спеціальності 014 «Середня освіта»
(за предметними спеціальностями)
предметної спеціальності
014.03 «Середня освіта (Історія
та громадянська освіта)»

Хомина Дмитра Миколайовича

Керівник:

Доцент кафедри історії України і
методики викладання історії, кандидат
історичних наук, доцент

Галицька-Дідух Тамара

Вячеславівна

Рецензент:

кандидат історичних наук, доцент
кафедри історії України і методики
викладання історії

Єгрешій Олег Ігорович

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Джерела та історіографія.....	8
1.1. Джерела.....	8
1.2. Історіографія проблеми.....	20
1.3. Теоретичні основи військових злочинів	27
РОЗДІЛ 2. Історичні передумови та ідеологічні засади російської агресії щодо України.....	35
РОЗДІЛ 3. Російська окупація українських територій у 2022 р.....	40
3.1. Основні етапи і ключові події вторгнення зс рф у 2022 р.....	40
3.2. Воєнні злочини збройних сил рф.....	43
3.2.1. Буча, Бородянка, Ірпінь.....	43
3.2.2. Масові вбивства в Андріївці.....	48
3.2.3. Трагедія Маріуполя.....	51
3.2.4. Вбивство полонених в Оленівці.....	55
3.3. Міжнародна реакція і заходи щодо притягнення злочинців до відповідальності.....	59
РОЗДІЛ 4. Теоретичні засади здоров'язберігаючої компетентності.....	64
4.1. Визначення «здоров'язберігаючої компетентності» в педагогічній науці...64	
4.2. Структура та компоненти здоров'язберігаючої компетентності учнів.....69	
РОЗДІЛ 5. Стратегії формування здоров'язберігаючої компетентності учнів 11 класу через вивчення російських злочинів в Україні.....	75
5.1. Потенціал навчального предмета «Історія» для формування безпекових та здоров'язбережувальних навичок.....75	
5.2. Методи і прийоми розвитку здоров'язберігаючої компетентності на уроках історії.....80	
ВИСНОВКИ.....	93
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	98
ДОДАТКИ.....	110

ВСТУП

Актуальність теми. Повномасштабне вторгнення рф на територію України наприкінці лютого 2022 року стало однією з найбільш трагічних подій в сучасній історії, наслідки якої помітні не тільки для українців, а і для всього світу. З перших днів війни зафіксовано багато фактів порушення норм міжнародного гуманітарного права, Женевських конвенцій та загальновизнаних принципів ведення війни. Масові розстріли, катування, знищення інфраструктури та культурної спадщини стали свідченням регулярних воєнних злочинів, які вчинялись збройними силами рф на тимчасово окупованих українських територіях. Особливо трагічними є події, які сталися на початку повномасштабного вторгнення в Бучі, Бородянці, Ірпені, Андріївці, Маріуполі та Оленівці, які своєрідним символом жорстокості окупантів. Міжнародна спільнота кваліфікує багато цих злочинів як такі, що мають ознаки геноциду нації. З огляду на масштаби насильства, актуальність дослідження таких злочинів полягає у необхідності глибокого аналізу зібраних доказів, систематизації свідчень очевидців, офіційних звітів правозахисних і міжнародних організацій, а також у вивченні міжнародно-правових механізмів притягнення винних до відповідальності.

Актуальність розроблення стратегій формування здоров'язберігаючої компетентності учнів 11 класу через вивчення російських воєнних злочинів в Україні зумовлена сучасними безпековими, соціально-психологічними та гуманітарними викликами, у яких перебуває українське суспільство. Старшокласники щоденно стикаються з інформацією про війну, що може спричиняти емоційне напруження, тривожність, нормалізацію насильства або інформаційне перевантаження. Тому шкільний курс історії має не лише забезпечувати фактологічне знання про події, а й формувати в учнів навички критичного мислення, емоційної стійкості, безпечної поведінки, правосвідомості та поваги до людської гідності. Вивчення воєнних злочинів рф у структурований, педагогічно виважений спосіб сприяє розвитку

психологічної витривалості, здатності протидіяти пропаганді, усвідомленню цінності життя й відповідальності за власну безпеку та безпеку інших. Таким чином, інтеграція здоров'язбережувального підходу в історичну освіту стає необхідною умовою виховання зрілої, гуманної та життєстійкої молоді в умовах тривалої війни.

Об'єктом дослідження є злочинна діяльність рф під час окупації території України під час повномасштабного вторгнення у лютому 2022 року.

Предметом дослідження постає конкретні факти воєнних злочинів, які скоєні військами рф на українській території, їх належна правова кваліфікація, вплив на цивільне населення, міжнародна реакція, а також можливість використання даної теми в освітньому процесі для виховання громадської та патріотичної сучасної молоді.

Метою цієї роботи є різностороннє дослідження воєнних злочинів, які вчинені рф в ході повномасштабного вторгнення в Україну у 2022 році, аналіз їх правової оцінки, наслідків для мирного населення, а розроблення ефективних стратегій формування здоров'язберігаючої компетентності учнів 11 класу в процесі вивчення російських злочинів в Україні, визначення педагогічних умов, змістових можливостей шкільного курсу історії та практичних методів, що сприяють розвитку безпекової, психологічної, правової та ціннісної готовності старшокласників до життя в умовах воєнних загроз.

Для досягнення встановленої мети визначили наступні **завдання**:

- охарактеризувати джерела та історіографію з проблеми дослідження воєнних злочинів;
- проаналізувати історичні передумови та ідеологічні засади російської агресії щодо України;
- розглянути злочини зс рф на українських територіях у 2022 році (Буча, Бородянка, Ірпінь, Андріївка, Маріуполь та Оленівка);
- визначити сутність, структуру та педагогічні засади здоров'язберігаючої компетентності учнів.

- проаналізувати освітній потенціал навчального предмета «Історія» щодо формування безпекових і здоров'язберезувальних навичок.
- висвітлити методи, прийоми та дидактичні стратегії формування здоров'язберігаючої компетентності на уроках історії.

Хронологічні межі даного дослідження охоплюють період з 24 лютого по кінець грудня 2022 року, тобто початку повномасштабного вторгнення на території України.

Географічні межі охоплюють територію України, зокрема ті, де відбувались найбільш трагічні події: Буча, Бородянка, Ірпінь, Андріївка, Маріуполь та Оленівка.

Методологічна база дослідження обумовлюється засадами історизму, системності, наукової об'єктивності та міждисциплінарності. У ході дослідження використано наступні методи: аналітичний – був потрібним для вивчення офіційних звітів та задокументованих свідчень; порівняльний – для того, щоб співставити реакцію міжнародних структур на різноманітні випадки скоєних злочинів; дедуктивний та індуктивний – слугував для того, щоб формувати узагальнення на базі конкретних фактів; історико-описовий – був доцільним для відтворення дій у поетапній послідовності; статистичний та емпіричний – для чіткого узагальнення результатів для аналізу та моніторингу розслідувань. Також дипломна робота спирається на системний, компетентнісний, діяльнісний, особистісно орієнтований та аксіологічний підходи, що дозволяють розглядати процес формування здоров'язберігаючої компетентності як цілісну педагогічну систему, спрямовану на розвиток умінь безпечної поведінки, критичного мислення, емоційної стійкості, громадянської позиції та здатності до самозахисту. Також застосовано конструктивістський та гуманістичний підходи, які передбачають активне залучення учнів до аналізу історичних подій, вироблення власних висновків і ціннісних орієнтацій.

Методологічні засади базуються на принципах науковості, історизму, доказовості, інтегративності, безпечного освітнього середовища, психолого-педагогічної підтримки та діяльнісної взаємодії. Для роботи з травматичним і

чутливим історичним контентом застосовано принципи травма-орієнтованої педагогіки, ненасильницької комунікації та емоційної грамотності.

Наукова новизна дипломної роботи:

- **вперше обґрунтовано** можливість цілеспрямованого формування здоров'язберігаючої компетентності учнів 11 класу через вивчення російських воєнних злочинів в Україні 2022 році, що поєднує історичну, правову, морально-ціннісну та безпекову освітні складові.
- **вперше запропоновано** педагогічну модель інтеграції матеріалів про воєнні злочини РФ у зміст шкільного курсу історії як засобу розвитку психологічної стійкості, критичного мислення, безпечної поведінки та соціальної взаємопідтримки учнів.
- **узагальнено та систематизовано** джерельну базу щодо документування злочинів РФ проти цивільного населення у 2022 році.
- **доповнено** інформацію про російські злочини РФ на території України у 2022 році, а також міжнародну реакцію на них.
- **доповнено** класифікацію методів формування здоров'язберігаючої компетентності, увівши групу методів, орієнтованих на роботу з травматичним історичним контентом, емоційною безпекою та гуманітарною рефлексією.
- **уточнено** зміст і структуру поняття «здоров'язберігаюча компетентність учня» у контексті воєнного часу, зокрема додано компоненти інформаційної, безпекової та емоційно-психологічної грамотності.
- **сконкретизовано** методичні рекомендації для вчителів історії щодо формування безпечного, етичного та підтримувального навчального середовища під час обговорення воєнних злочинів.
- **розширено** теоретико-педагогічне розуміння ролі історичної освіти у зміцненні психологічної, соціальної та громадянської стійкості старшокласників у умовах війни.

Результати дослідження мають **практичне значення** для шкільної освіти, зокрема для викладання історії в 11 класі. Розроблені стратегії та методичні рекомендації дозволяють інтегрувати тему російських воєнних злочинів у

навчальний процес, сприяючи формуванню у старшокласників критичного мислення, психологічної стійкості, навичок безпечної поведінки та соціальної взаємопідтримки. Запропоновані методи і прийоми можна використовувати для організації інтерактивних уроків, кейсів, проєктної діяльності та групових обговорень, що поєднують навчальну діяльність із здоров'язбережувальним підходом.

Практичні рекомендації дослідження також допомагають створити безпечне та підтримувальне освітнє середовище, враховуючи емоційні та психологічні потреби учнів під час роботи з травматичними історичними темами. Матеріали та результати можуть бути корисні вчителям, методистам і науковцям для підвищення ефективності навчання, розвитку громадянської відповідальності, морально-ціннісних орієнтирів та комплексного підходу до формування здоров'язберігаючої компетентності учнів.

Апробація результатів дослідження. Основі положення цієї роботи були апробовані під час педагогічної практики у загальноосвітньому навчальному закладі Яблунському ліцеї Солотвинської селищної ради під час проведення позакласного виховного заходу на тему: «Воєнні злочини як виклик людяності: уроки для майбутнього покоління». А також в опублікованій статті Хомин Д. «Історичні передумови та ідеологічні засади російської агресії щодо України у 2014 р» та представлена в збірнику «Студентські історичні зошити» Карпатського національного університету імені Василя Стефаника. 2025. № 17.

Структура роботи складається зі вступу, п'яти розділів, загальних висновків, списку використаних джерел 88 найменувань та 9 додатків. Загальний обсяг роботи складає 117 сторінок, з яких основний текст на 91 сторінці.

РОЗДІЛ 1

ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРІОГРАФІЯ

1.1. Джерела

Повномасштабне вторгнення рф на територію нашої держави у лютому 2022 року супроводжувалось великою кількістю порушень норм міжнародного гуманітарного кримінального права. З перших днів вторгнення зафіксовано чимало випадків катувань, убивств цивільних, обстрілів лікарень, об'єктів інфраструктури та шкіл. Для належної правової оцінки дій потрібним є зберігання, аналіз та фіксація первинних і вторинних матеріалів і документів, які слугують основою для дослідження справ про військові злочини рф на території нашої держави.

В порядку ієрархії ми для початку охарактеризуємо первинні документи, до яких належать: матеріали, які створені в ході подій або зібрані свідками чи потерпілими; також важливим первинним джерелом є матеріали Міжнародного кримінального суду (МКС) [11], котрий розслідує злочини проти людяності та геноцид, воєнні злочини; доцільно виокремити також документи офісу Генерального прокурора України [15], який зафіксує докази порушень міжнародного гуманітарного права; одночасно звіти ООН та правозахисних організацій, таких як Human Rights Watch [26], Amnesty International [25] і Міжнародний комітет Червоного Хреста [16], які містять максимально детальні факти про порушення прав людей та їх гуманітарне становище.

Джерела визначають особливості документування та статистики військових злочинів. Необхідно підкреслити, що станом на лютий 2024 року офіційно було зафіксовано 126 293 військові злочини, більша частина з яких, а це 122 778 – порушення звичаїв та законів війни (передбачено це статтею 438 ККУ [4]). А вже до грудня цього ж року ця ж сама цифра досягла 143 тисячі.

Дослідження, які створені в ході подій або зібрані свідками чи потерпілими, мають велике значення для характеристики російської окупації. Саме тому визначальну роль в процесі нашого дослідження відіграли книги, які

написані учасниками бойових дій. Наприклад, Терен О. в своїй авторській книзі «Історія впертого чоловіка» розкрив багато цікавих фактів та подій, це реальна історія автора, який був командиром та втратив дві ноги. В цій книзі він висвітлює події, в яких він брав безпосередньо участь, своє ставлення до воєнних злочинів та шляхи подолання їх за допомогою чесності, сміливості та вірі в Перемогу [81]. Михед О. написав книгу про хроніки вторгнення РФ до України, яка має назву «Позивний для Йова. Хроніки вторгнення». Автор та його родина пережили ці непрості події, а тому він максимально зміг передати всю атмосферу в перші дні вторгнення, зокрема людські переживання [73].

Цінними для правового аналізу є документи Міжнародного кримінального суду (МКС), діяльність якого регулюється Римським статутом Міжнародного кримінального суду (1998 року). Зокрема, відповідно до статті 5 Статуту, юрисдикція Суду поширюється на такі злочини: геноцид, злочини проти людяності, військові злочини та злочин агресії. Стаття 8 деталізує склад військових злочинів [11]. До основних документів МКС належать: офіційні повідомлення прокурора, які інформують про відкриття кримінальних проваджень; ордери на арешт – юридичні документи, що дозволяють затримувати осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів; обвинувальні акти, що містять повну юридичну кваліфікацію злочинів; доказові пакети, які можуть включати відео-, фото- та документальні матеріали, а також експертні висновки; запити на правову допомогу, адресовані міжнародним органам або державам; прогрес-звіти прокурора, у яких фіксується динаміка розслідувань. Показовим прикладом реалізації таких документів є ордер на арешт президента російської федерації Володимира Путіна та Марії Львової-Белової, виданий Міжнародним кримінальним судом 17 березня 2023 року за підозрою у незаконній депортації дітей з території України [20]. Такі документи відіграють ключову роль у забезпеченні можливості міжнародного правосуддя належним чином кваліфікувати дії російської федерації як військові злочини, злочини проти людяності або навіть акти геноциду.

Також важливо виокремити таке джерело як офіс Генерального прокурора. Нормативною базою його діяльності є Кримінальний кодекс України [4], зокрема: статті. 437 – підготовка, планування та розв’язування війни; 438 – порушення звичаїв та законів війни; 442 – геноцид нації; Закон України «Про співробітництво з Міжнародним кримінальним судом» [10]. Офіс Генерального прокурора оперує наступними типами документів [18]: реєстрація кримінальних проваджень (робиться у спеціальному реєстрі ЄРДР), протоколи огляду місця події, експертні висновки (балістика, вибухотехніка, ДНК та інше), протоколи допиту свідків подій чи потерпілих, подання до суду, запити на міжнародну правову допомогу. Можна навести приклад провадження офісу Генерального прокурора, в котрих є матеріали про депортації дітей, обстріли житлових кварталів та утримання полонених (хоч і не завжди ці тексти є публічними); офіс Генерального прокурора зафіксував більше як 170 тисяч фактів воєнних злочинів вчинених РФ [19]. Загалом наголосимо, що українські слідчі органи збирають початкові докази саме на місці, що дає змогу передавати розгляд справ на міжнародний рівень або до українських судів.

Певне значення для міжнародно-правового аналізу мають документи Організації Об’єднаних Націй (ООН), діяльність якої регулюється Статутом ООН (1945 року) [23]. Зокрема, важливими є статті 1, 2 та 51, що визначають основні принципи підтримання міжнародного миру й безпеки, права держав на самооборону та засади співпраці між членами Організації.

Суттєву роль відіграють також резолюції Генеральної Асамблеї та Ради Безпеки ООН, серед яких особливо значущими для України є резолюції ES-11/1 та ES-11/4, що засуджують збройну агресію Російської Федерації та підтримують територіальну цілісність України.

Важливим джерелом інформації є звіти Управління Верховного комісара ООН з прав людини (Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights – OHCHR [27]), які поділяються на моніторингові та тематичні доповіді. У результаті своєї діяльності ООН публікує такі основні види документів: щоквартальні та періодичні звіти про стан прав людини (Periodic Reports);

тематичні звіти (Thematic Human Rights Reports) – наприклад, щодо незаконного утримання чи депортації дітей; резолюції Генеральної Асамблеї або Ради Безпеки (GA/UNSC) [24] – із засудженням агресії РФ, створенням міжнародних мандатів і механізмів розслідування; доповіді комісій розслідування (Commission of Inquiry) – не завжди публічні, але такі, що мають важливе доказове значення.

Показовими прикладами документів ООН щодо ситуації в Україні є: «Report on the Human Rights Situation in Ukraine: 1 February 2022 – 31 July 2022» (30 вересня 2022 року) [26] – охоплює перші місяці повномасштабного вторгнення; «Report on the Human Rights Situation in Ukraine: 1 December 2024 – 31 May 2025» (30 червня 2025 року) [27] – фіксує, зокрема, загибель 968 цивільних осіб та поранення 4 807 за вказаний період; тематичний звіт «Human rights situation during the Russian occupation of territory of Ukraine and its aftermath, 24 February 2022 to 31 December 2023» (20 березня 2024 року) [49].

Наступним доцільно наголосити на ролі правозахисних організацій, серед яких особливе значення мають Human Rights Watch (HRW), Amnesty International та Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ). Основу їхньої діяльності становлять норми міжнародного гуманітарного права (МГП) та міжнародного права прав людини, зокрема Женевські конвенції та Міжнародні пакти. На цій базі неурядові організації (NGO) готують власні звіти, дослідження та аналітичні матеріали, що мають важливе значення для документування воєнних злочинів і порушень прав людини [16].

Правозахисні організації оперують такими основними типами документів: польові звіти – містять свідчення потерпілих, карти інцидентів, а також фото- та відео-фіксацію; тематичні доповіді – присвячені конкретним видам злочинів, наприклад, депортації дітей, атакам на медичні заклади або випадкам сексуального насильства; додатки до звітів – включають геолокаційні дані, метадані цифрових файлів, фотоматеріали та інші технічні докази; OSINT-дослідження (Open Source Intelligence) – незалежний аналіз відкритих джерел, який забезпечує перевірку достовірності зібраних фактів.

Прикладами документів, що фіксують злочини російської федерації, є такі: Human Rights Watch – «Ukraine: Apparent War Crimes in Russia-Controlled Areas» (квітень 2022 року) – документує страти цивільних осіб у Київській області; Amnesty International – «Ukraine: Russian Forces Must Face Justice for Apparent War Crimes in Mariupol» (2022 рік) – фіксує бомбардування драматичного театру в Маріуполі; Міжнародний комітет Червоного Хреста – публікує звіти щодо умов утримання військовополонених і цивільних осіб відповідно до положень Женевських конвенцій [49].

Такі звіти правозахисних організацій слугують незалежним підтвердженням уже встановлених фактів і водночас виступають додатковою доказовою базою для міжнародних судових інституцій та механізмів притягнення до відповідальності за воєнні злочини.

Також доцільно виокремити звіти міжнародних та урядових організацій, які надають аналітичні висновки, а також медіа-матеріали та журналістські розслідування, які висвітлюють конкретні випадки військових злочинів РФ та їх контекст. Виокремимо найбільш змістовні українські та зарубіжні видання, зокрема: Amnesty International («Ukraine: Civilians tortured and unlawfully killed in Russian-occupied areas», 2022), Human Rights Watch («Ukraine: Apparent War Crimes in Russia-Controlled Areas», 2022), Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR) видають щомісячні звіти про всі можливі порушення гуманітарного права в нашій державі; також важливі офіційні повідомлення Офісу Генерального прокурора України, Київської обласної прокуратури, Міністерства оборони України, Міністерства юстиції України, Центру протидії дезінформації при РНБО, а також матеріали Українського Центру документування воєнних злочинів. *Верховний Суд України* [12] – з цього сайту нам стала в пригоді інформація щодо прийняття вироків по військових злочинах, також норми якими керуються при прийнятті таких вироків. Зокрема, вказується на те, що вирoki судів в Україні за статтею 438 ККУ [4] – особливо прискіпливо сприймаються людьми, а тому вирoki потрібно належним чином мотивувати та особливо аналізувати схожі справи та

рішення по них. Вбачається за доцільне навести приклади. І першим яскравим прикладом є постанова Верховного Суду України № 642/4492/22 (розгляд порушення статті 438 ККУ) [12, с. 37] – ця справа визначається тим, що це був перший вирок вітчизняного суду за військовий злочин – обстріл цивільного об’єкта на Харківщині у 2022 році; наступним є виокремлення судової практики Верховного Суду за 2023 рік «Загальна характеристика військових кримінальних правопорушень» – де розкрито правові позиції щодо застосування статті 438 ККУ [12, с. 48]. Рішення ВСУ показують, як українська судова система інтегрує міжнародне гуманітарне право у національну практику. Верховний Суд визначає критерії доказування воєнних злочинів відповідно до стандартів МКС; Європейський суд з прав людини: зокрема опрацьовано рішення в яких було наказано рф припинити напади на цивільну інфраструктуру на території України та їх бомбардування. Однак, важливими є не тільки така категорія справ, а ще і інші, зокрема: вбивства рятувальників по різних областях, де ведуться бойові дії, щодо застосування хімічної зброї, використання форми ЗСУ, обстріли та захоплення цивільних суден, вплив на довкілля та багато іншого. Конкретними прикладами можуть бути «Ukraine and the Netherlands v. Russia (Eastern Ukraine and MH17)», рішення від 25.01.2023 – ЄСПЛ визнав відповідальність рф за порушення ст. 2 (право на життя) та ст. 3 (заборона катувань) Європейської конвенції; Rule 39 (28.02.2022) – ухвалено тимчасові заходи: рф зобов’язана утриматись від атак на цивільних. Такого роду документи ЄСПЛ документально підтверджує системний характер злочинів рф – обстріли цивільних, катування, убивства, знищення гуманітарної інфраструктури; *Сайт офісу генерального прокурора України* : тут зокрема є чимало інформації про воєнні злочини; про види воєнних злочинів, які є на сьогоднішній день; хто може розслідувати воєнні злочини; також можуть бути вказані результати розгляду певних рішень рф щодо України; а також можна було дізнатись повну інформацію щодо країн-учасників слідчої групи. Прикладом джерела з даного сайту може бути звіт «Воєнні злочини рф [19]: дані слідства» (оновлюється щотижня) – понад 150 тисяч зафіксованих злочинів

на жовтень поточного року; «Об'єднана слідча група ЛІТ» в 2023 році – це спільне розслідування військових злочинів з Литвою, Естонією та Польщею [15]. Зокрема там висвітленими були справи № 757/15060/22-к – обстріл житлових кварталів Києва та № 42022000000000095 – незаконне утримання цивільних у тимчасових таборах [18]. Загалом офіс ГПУ – головний орган збору доказів воєнних злочинів. Його основа слугує підґрунтям для справ МКС та ЄСПЛ; *Сайт офіційного інтернет-представництва Президента України* [22]: тут можна дізнатись всю актуальну інформацію про останні новини; переговори, які веде президент; деталі всіх перемовин щодо припинення воєнних дій на території України; можливе припинення військових дій; стратегії подолання військових дій на теренах держави та і загалом оприлюднення багатьох підтверджених офіційних даних щодо перебігу війни. Прикладом джерела є звернення Президента до Ради Безпеки ООН від 05.04.2022 року – є опис злочинних дій у Бучі, Ірпені та Маріуполі, Указом Президента № 187/2022 – створено робочі групи з фіксації злочинів рф проти України, брифінг із прокурором МКС Карімом Ханом у березні 2023 року у відповідності до чого було узгоджено спільні дії проти агресії рф [22]. Ці та інші документи визначають державну політику щодо особливостей фіксації та переслідувань воєнних злочинів та координації з міжнародними органами; *Сайт міністерства закордонних справ* [17]: тут особливо багато інформації, оскільки тут розміщено архів воєнних злочинів рф проти України з квітня 2022 року, а також свідчення потерпілих осіб в наслідок агресії; хронологічні рамки агресії рф починаючи з 2014 року, а також про всі спроби анексії Криму; розділ про спротив українців; чимало архівних фото, які зроблені починаючи з 24.02.2024 року; багато статей та інтерв'ю для того, щоб краще зрозуміти наслідки та причини агресії рф. Джерелами, які можна використовувати для дослідження – це архів воєнних злочинів рф (де зібрано всі відео, фото та супутникові дані таких злочинів по різних містах), звіт «Russia's War Crimes in Ukraine» (2023) [17], присутній опис руйнувань (зокрема Ізюма, Бучі та Маріуполя), а також «Chronology of Russian Aggression Against Ukraine» від

2024 року – це офіційна база злочинів, яка передана в МКС та ООН. Наголосимо, що МЗС виконує роль офіційного дипломатичного каналу передачі доказів злочинних діянь у міжнародні судові інституції; *Українська Гельсінська спілка з прав людини* [24]: на цьому сайті постійно оновлюється офіційна інформація про задокументовані воєнні злочини за кожен місяць від початку повномасштабного вторгнення по кожній області. В таких оглядах зафіксовується наступне: втрати та жертви серед порушень у цивільній сфері (зникнення та незаконне затримання та інше); пошкодження цивільних інфраструктур в наслідок бойових дій; висвітлюються події, які сталися через авіаудари, стрілецьку зброю та інше; особливу увагу надається подіям щодо катування, захоплення цивільних будівель, захоплення заручників; напади на гуманітарну допомогу та інше. Найбільш доречними виданнями та публікаціями щодо проблематики нашого дослідження є «Рік безкарності: документування воєнних злочинів РФ» станом на 2023 рік – тут присутні деталізовані описи злочинів (зокрема, у Київській, Чернігівській і Харківській областях), комплексні огляди «Воєнні злочини по регіонах» (тобто ті, які вчинені від початку вторгнення до сьогодні) – висвітлено більше як 8 тисяч свідчень, спільний звіт з Truth Hounds – зафіксовані свідчення про масові поховання. Загалом, документи УГСПЛ використовуються як допоміжні джерела доказів для МКС та Радбезу ООН [24];

На вказаних нами сайтах ми отримували в ході дослідження інформацію про військові злочини. Проте ще і доцільними для нас були офіційні статті: тут нам стала в пригоді офіційно опубліковані розслідування журналістів про військові злочини, де анонімно опитували правозахисників та правоохоронців, а також зазначено статистичні дані щодо таких подій. Найбільш повну інформацію ми отримували на офіційному сайті «Радіо Свобода», де є і багато фото з місць подій, і чимало анонімних повідомлень, і описано комплексно розслідування. Доцільним є наведення декількох прикладів розслідувань, які представлені на офіційному сайті «Радіо Свобода»: «Буча: свідчення очевидців» станом на квітень 2022 року – це цілеспрямоване журналістське

розслідування з фото та відео фіксацією, «Оленівка: що відомо про загибель полонених» станом на липень 2022 року – зібрано докази щодо страти полонених ЗСУ [38], проєкт «Розстріли у Маріуполі: хто віддавав накази» станом на листопад 2023 року – тобто встановлено ланцюг командування [33]. «Суспільне новини» [40] – демонстрували цілу серію репортажів про події в Маріуполі, Ірпені та інших містах, які постраждали від рф; «Українська правда» [41] – розміщує аналітичні матеріали про катування, депортацію та розстріляних цивільних (інформація про ці події видається під назвою «Хроніка злочинів: свідчення очевидців»); «Новий час» – проводить розслідування щодо руйнування міста Маріуполя; The New York Times – демонструє відео та фото докази страти цивільних у Ірпені та Бучі («Civilian Killings in Bucha: Evidence of Russian War Crimes», 2022); The Guardian – показує цілу серію публікацій про воєнні злочини рф та масові поховання під назвою «‘It was a slaughter’: evidence grows of Russian atrocities in Ukraine»; також цікавим є матеріал BBC News, який демонструє журналістське розслідування під назвою «Mariupol: The City That Died».

Дані джерела не тільки документують факти вчинення злочинів, а і дають можливість проаналізувати їх контекст, механізм організації, вплив на цивільне населення та реакцію міжнародних організацій.

Також були доцільними для розгляду книги, які написані журналістами: в збірці «Найстрашніші дні мого життя» [75, с. 132] – це своєрідна та вдала збірка репортажів про найбільш страшні події війни, яку написали саме журналісти The Reckoning Project – це ініціативи міжнародних та українських медійників, юристів та аналітиків з демонстрацією воєнних злочинів. Голоси вцілілих та свідків, які звучали у даних текстах, максимально зруйнували намір країни-агресора в черговий раз приховати скоєні злочини та стерти пам'ять про них в брехні. Попри концентрований біль, тексти цієї збірки перетворюють трагічні спогади на докази, які можуть бути використані у судових процесах; в відомій книзі «Лютий лютий 2022. Свідчення про перші днів вторгнення», яка написана журналістками Д. Бурою та Є. Подобною [57, с. 8], зібрано 20 історій про війну,

таку ж кількість свідчень українців про початок повномасштабного вторгнення в різних містах України: Києва, Харкова, Ірпеня, Бучі, Ізюма, Гостомеля, Бородянки, а також Маріуполя, Сіверськодонецька, Волновахи, котрим було відомо що таке війна та воєнні дії початку 2014 року і негативні події не припиняються досі [57, с. 86].

Сучасна українська освіта орієнтована на всебічний розвиток особистості, де здоров'язбережувальна складова виступає ключовим елементом формування компетентностей учнів. Законодавча та нормативна база України створює правові умови для впровадження здоров'язбережувальної освіти у школах та закладах середньої освіти. Основними документами, що регулюють це питання, є Закони України «Про освіту» (2017) [9], «Про загальну середню освіту» (2020) [6], Державні стандарти базової і повної загальної середньої освіти [5], а також накази та методичні рекомендації МОН України, що визначають принципи організації навчального процесу з урахуванням фізичного, психологічного та соціального здоров'я учнів.

Згідно із Законом України «Про освіту» [9], освіта має забезпечувати формування цілісної особистості, готової до соціальної та професійної самореалізації, збереження власного здоров'я та здоров'я інших людей. Закон наголошує на необхідності інтеграції здоров'язбережувальних підходів у всі аспекти освітнього процесу, що включає організацію навчальної діяльності, фізкультурно-оздоровчу роботу, психологічну підтримку та формування емоційної компетентності учнів. У Законі «Про загальну середню освіту» [6] зазначено, що навчальні програми повинні передбачати розвиток здоров'язбережувальної компетентності, включаючи формування знань і практичних умінь щодо особистої безпеки, здорового способу життя та міжособистісної взаємодії.

Державні стандарти базової і повної загальної середньої освіти визначають компетентнісний підхід до навчання, де одним із ключових напрямів є формування здатності учнів усвідомлено зберігати власне здоров'я та створювати безпечне соціальне середовище. У цих документах окремо

виділяється поняття здоров'язбережувальної компетентності, що включає: знання про фактори ризику для здоров'я, уміння діяти безпечно, навички емоційної регуляції, вміння оцінювати інформаційний потік та критично аналізувати медіаресурси. Особливу увагу приділено розвитку психологічної стійкості, умінню адаптуватися до стресових та кризових ситуацій, що надзвичайно актуально в умовах сучасних викликів, зокрема війни та пандемій.

На виконання цих законодавчих положень МОН України розробило низку методичних рекомендацій та наказів, що конкретизують підходи до впровадження здоров'язбережувальної освіти. Наприклад, наказ МОН «Про затвердження Концепції розвитку здоров'язбережувальної освіти у закладах загальної середньої освіти» (2019 рік) [3] визначає основні принципи: системність, безпеку, індивідуалізацію навчання, міждисциплінарність та інтеграцію знань про здоров'я у різні навчальні предмети. Концепція наголошує на необхідності використання комплексних методів і прийомів, що поєднують навчальні, виховні та оздоровчі елементи, включаючи інтерактивні технології, рольові ігри, моделювання надзвичайних ситуацій, дискусії та групові проєкти [3].

Важливим аспектом є психолого-педагогічна підтримка учнів, закріплена у нормативних документах МОН. Методичні рекомендації містять положення щодо створення психологічно безпечного освітнього середовища, яке дозволяє учням обговорювати травматичні та конфліктні теми без ризику психологічної травми. Підкреслюється значення підготовки вчителів до роботи з травматичними історичними подіями та кризовими ситуаціями, а також необхідність взаємодії з батьками, психологами та соціальними службами для забезпечення комплексного здоров'язбережувального підходу.

Особливу увагу приділено інтеграції здоров'язбережувальних підходів у навчальні предмети, зокрема історію, громадянську освіту, біологію та фізичну культуру. Методичні рекомендації МОН пропонують використання інтерактивних та проблемно-орієнтованих методів, які дозволяють учням усвідомлювати наслідки насильства, конфліктів, порушення прав людини та

небезпечної поведінки, одночасно формуючи вміння критично оцінювати інформацію і приймати безпечні рішення. Наприклад, уроки історії можуть поєднувати аналіз документальних джерел, кейсів воєнних злочинів, дискусії та рефлексивні вправи, що сприяють розвитку емоційної регуляції та морального мислення.

Нормативно-правові документи МОН також регламентують фізичну складову здоров'я. Це включає обов'язкову фізкультурно-оздоровчу діяльність, організацію рухових перерв, спортивних секцій та здоров'язбережувальних заходів. Акцент робиться на поєднанні фізичної активності з розвитком психологічної стійкості та соціальної взаємодії, що формує цілісну компетентність учнів у сфері здоров'я та безпеки [3].

Крім того, нормативні документи МОН регламентують використання сучасних технологій та цифрових ресурсів у формуванні здоров'язбережувальної компетентності. Це передбачає навчання учнів медіа-грамотності, критичного оцінювання інформації, аналізу соціальних мереж та цифрових повідомлень з точки зору їх впливу на психологічне та соціальне здоров'я. Такі положення спрямовані на профілактику дезінформації та маніпуляцій, що є особливо актуальним у умовах війни та інформаційної агресії [3].

Джерельна база дослідження є комплексною та міждисциплінарною, що забезпечує всебічний аналіз російських воєнних злочинів в Україні у 2022 році та їх використання у формуванні здоров'язберігаючої компетентності учнів. Первинні джерела – свідчення очевидців, документи МКС, офісу Генерального прокурора України, звіти ООН та правозахисних організацій – дають надійну доказову базу для оцінки масштабів та характеру злочинів. Вторинні джерела, включно з науковими працями, аналітичними матеріалами та публікаціями NGO, дозволяють систематизувати первинні дані та забезпечують методологічну і контекстуальну основу для навчання.

Також джерельна база включає нормативно-правові документи та методичні рекомендації МОН України щодо здоров'язбережувальної освіти, що

створюють умови для інтеграції теми воєнних злочинів у навчальний процес. Завдяки такому поєднанню історичних, правових і педагогічних джерел дослідження отримує наукову обґрунтованість, доказовість та практичну значущість, дозволяючи формувати у старшокласників критичне мислення, правосвідомість, емоційну стійкість і компетентності в сфері здоров'я та безпеки.

1.2. Історіографія проблеми

Історіографія документування російських воєнних злочинів, скоєних у ході широкомасштабного вторгнення російської федерації в Україну 2022 року, формується в умовах безпрецедентної актуальності та динамічності подій. Вона поєднує здобутки міжнародного права і сучасної військової історії. Особливістю цієї історіографії є її синхронність із самим перебігом війни: більшість джерел і досліджень створюються паралельно з подіями, що документуються.

Історіографію російських воєнних злочинів 2022 року доцільно класифікувати за двома основними напрямками – правознавчим та історичним, оскільки дослідження цієї проблематики перебуває на перетині міжнародного гуманітарного права й воєнної історії. Кожен із напрямів має власну систему монографій, збірників і статей, які відображають особливості наукового підходу до документування злочинів, їхньої кваліфікації та інтерпретації.

До правознавчих досліджень належать насамперед праці, спрямовані на юридичну оцінку дій РФ у відповідності до норм міжнародного гуманітарного та кримінального права. Серед цих норм доцільно виокремити монографію «Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України» С. Харитонова С. [83, с. 142], де максимально досліджено особливості притягнення до відповідальності за злочини геноциду, агресії, людяності, а також аналіз об'єкта та системи військових злочинів. Про специфіку воєнних злочинів через призму російсько-української війни писали С. Абламський та Л. Гончаренко [64, с. 81-82], К. Оробець та В. Емельяненко максимально чітко

описують дефініцію «воєнні злочини», співвідношення та особливості з військовими кримінальними правопорушеннями у відповідності до ККУ [68, с. 125-126], Р. Лаврьонов [71, с. 297] детально провів дослідження теперішньої проблеми кримінального права та в загальному військових злочинів, зокрема зі сторони відповідальності за їх скоєння. В статті Т. Садової «До питання про співвідношення воєнних та військових злочинів у міжнародному та національному праві» є одним з перших в нашій державі комплексним науковим дослідженням в якому максимально розкрито початок повномасштабного вторгнення РФ на територію України [78, с. 221-222]. У статті Я. Єрьоменка, С. Гельдта та Ю. Онищенко «Військові злочини Росії під час війни з Україною та юридична відповідальність за скоєне» [69, с. 929-930] розкрито питання щодо притягнення до відповідальності всіх осіб, які причетні до терористичних актів проти нашої держави. Ці автори детально аналізують особливості процедури подання матеріалів до Міжнародного суду ООН, зокрема у справах, які стосуються порушення Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього.

Р. Тополевський у праці «Юридична відповідальність за порушення прав людини і воєнні злочини під час агресії РФ проти України: передумови та перспективи» виокремлює чіткі механізми відповідальності за порушення норм міжнародного гуманітарного права. Цей дослідник досліджує роль МКС і ЄСПЛ у розслідуванні злочинів, вчинених військовими РФ, та підкреслює необхідність узгодження міжнародних і національних норм щодо переслідування воєнних злочинців [82, с. 88-89].

У статті І. Татаренко та Л. Котової «Кримінальна відповідальність за воєнні злочини в Україні в контексті імплементації норм Римського статуту МКС» [80, с. 245], розкривають проблеми гармонізації та специфіку класифікації воєнних злочинів у вітчизняному праві. У конкретній роботі подано порівняння норм чинного ККУ зі стандартами МКС. Також це дослідження є особливо цінним зі сторони юридичної адаптації нашої держави до міжнародної судової практики.

Помітний внесок у розвиток правової історіографії зробили українські наукові інституції – Інститут міжнародних відносин КНУ ім. Т. Шевченка, Юридичний факультет ЛНУ ім. І. Франка, Національна академія правових наук України, де зосереджено увагу на універсальній юрисдикції та практиці Міжнародного кримінального суду. У фахових журналах (*Journal of International Criminal Justice*, *Ukrainian Journal of International Law*, *European Human Rights Law Review*) публікуються статті І. Климчука, О. Задорожного, М. Гнатовського, О. Кучика та інших дослідників, які аналізують правові аспекти депортацій дітей, катувань і ракетних ударів по цивільних об'єктах.

Також наголосимо, що історичні дослідження зосереджені на чіткій реконструкції подій, порівнянні злочинів рф у 2022 році з деякими історичними аналогами та вивченні соціальних наслідків в наслідок агресії. Серед найбільш влучних праць – монографія «Війна і злочини: Україна у світлі міжнародного гуманітарного права та історії XXI століття» (видана у Києві в 2023 році), видання “*The Bucha Massacre: Historical and Forensic Dimensions*” (Warsaw University Press, 2023) та “*Russia’s War Against Ukraine: Atrocity, Accountability, and Memory*” (Harvard Ukrainian Research Institute, 2024).

У вітчизняній історичній науці постійно досліджуються питання щодо окупаційних практик, систем фільтрованих таборів, депортацій та політики терору – у працях С. Плохія [77, с. 124], Я. Грицака [30] та інших. Зокрема, С. Плохій досліджує характер сучасної російсько-української війни (2014–2023) через вітчизняний історіографічний дискурс [77, с. 124-125]. Я. Грицак [30] робить порівняльний аналіз методології приховування воєнних злочинів, які скоєні рф проти нашої держави за період Другої світової війни та сучасних подій. Передумови та засади російської агресії щодо нашої держави є предметом дослідження в наукових працях багатьох дослідників, які розглядають війну у широкому контексті політичних, культурних та геополітичних процесів. Зокрема, А. Каратницький висвітлює політичні події, що призвели до Помаранчевої революції, підкреслюючи заперечення росією прагнення України до демократичних реформ і європейської інтеграції. І. Лосєв

та досліджує культурно-історичні взаємини України та росії, що пояснюють глибину історичних зв'язків і напруг, що лежать в основі російської агресії. В свою чергу С. Дацюк розкриває національну ідею як визначальний чинник для формування української ідентичності, яка всіма можливими способами протистоїть російській імперській риторичі [31]. В працях Ю. Седяра акцент робиться на механізмах «м'якої сили» країни-агресора, яка використовувалась для впливу на українську політику та суспільство, яке передувало відкритій агресії [79. С. 183].

Окрему групу становлять міждисциплінарні дослідження, що поєднують правову та історичну оптику. До них належать праці “Ukraine’s Test of Justice: Hybrid Documentation and Legal Memory of War Crimes” (Cambridge University Press, 2024) та “Digital Evidence and Historical Truth: Documenting the Russian War in Ukraine” (Bellingcat Research Series, 2023). У таких роботах застосовується цифрова криміналістика (OSINT), аналіз метаданих, супутникових знімків і відкритих джерел, що дозволяє поєднати юридичну доказову базу з історичним осмисленням подій.

Таким чином, у сучасній історіографії злочинів російської федерації проти України чітко окреслюються два взаємодоповнювальні напрями – правознавчий, який забезпечує нормативно-правову кваліфікацію подій, і історичний, який розкриває їх у ширшому соціально-політичному та цивілізаційному контексті. Міждисциплінарний підхід виступає синтезом цих двох площин, створюючи основу для формування нової галузі – історико-правової науки про документування воєнних злочинів.

Проблематика формування здоров'язбережувальної компетентності старшокласників у процесі навчання історії належить до відносно нових напрямів та шляхів сучасної педагогічної науки, однак її витoki сягають загальноосвітніх досліджень другої половини ХХ століття, коли активно розвивалися ідеї гуманізації освіти, особистісно орієнтованого навчання та валеологічного підходу до виховання [70, с. 248]. Зміна освітніх парадигм зумовила необхідність поєднання навчального процесу з турботою про фізичне,

психічне та соціальне здоров'я учнів. Таким чином, питання збереження й зміцнення здоров'я в освітньому середовищі почали розглядатися не лише як медико-біологічні, а й як педагогічні, соціокультурні та психологічні.

Перші наукові дослідження, у яких простежуються елементи здоров'язбережувального підходу, з'являються у 1990-х роках. Їхні автори – Г. Беленька, І. Бех, О. Савченко, В. Оржеховська – наголошували на потребі формування в старшокласників відповідального ставлення до свого здоров'я, створення безпечного освітнього середовища та гармонійного розвитку особистості. Ці ідеї розвивалися в контексті формування загальної культури здоров'я школярів, однак на цьому етапі ще не існувало чіткого поняття «здоров'язбережувальна компетентність» [70, с. 136].

У 2000–2010-х роках спостерігається інституціоналізація здоров'язбережувального напрямку в педагогіці. В освітньому просторі України активно впроваджуються програми «Школа сприяння здоров'ю», формуються перші експериментальні майданчики, де відпрацьовуються моделі здоров'язбережувальних технологій навчання. У працях С. Кириленко, О. Ващенко, Т. Бакки, Н. Гупан, О. Пометун здоров'язбереження розглядається як системоутворювальний принцип педагогічного процесу, а компетентнісний підхід – як методологічна основа для формування інтегрованих умінь і цінностей учня. У цей час поняття «здоров'язбережувальна компетентність» набуває наукового статусу і визначається як інтегративна характеристика особистості, що відображає здатність учня свідомо обирати поведінкові стратегії, спрямовані на збереження й зміцнення власного здоров'я [70, с. 142].

Подальший розвиток історіографії пов'язаний із періодом після 2010 року, коли компетентнісний підхід стає провідним у вітчизняній освіті. Запровадження нових державних стандартів загальної середньої освіти, концепції «Нова українська школа», а також інтеграція України у європейський освітній простір сприяли оновленню педагогічних орієнтирів. Здоров'я учня починає розглядатися не лише як стан фізичного благополуччя, а як

комплексна соціокультурна й психологічна цінність, що потребує розвитку через навчально-виховний процес [70, с. 148].

Особливе місце в історіографії займають дослідження, присвячені методичним аспектам упровадження здоров'язбережувальної компетентності у процесі викладання історії. У роботах сучасних педагогів (Н. Гупан, Т. Бакка, Л. Кондратова) акцентується увага на використанні активних і інтерактивних методів навчання, які створюють умови для психологічного комфорту учнів, стимулюють пізнавальну активність та зменшують перевантаження. До таких методів належать дискусії, рольові ігри, проєктна діяльність, історичне моделювання, які не лише розвивають інтелектуальну сферу, а й формують емоційно-комунікативні навички, що є складовими здоров'язбережувальної компетентності [70, с. 154].

На початку 2020-х років, в умовах цифровізації освіти та переходу до змішаного навчання, історіографія теми поповнюється новими аспектами. Пандемія COVID-19, дистанційне навчання та підвищене інформаційне навантаження висвітлили нові виклики у сфері здоров'язбереження. Дослідники (О. Бородієнко, Н. Кравченко, М. Козир) аналізують психогігієнічні ризики цифрового середовища, пропонують методи формування медіаграмотності й інформаційної стійкості учнів як складників здоров'язбережувальної компетентності [70, с. 162].

Суттєвим напрямом сучасних досліджень є також розробка педагогічних умов формування здоров'язбережувальної компетентності майбутніх учителів історії. У магістерських та докторських роботах останніх років (Л. Гончарук, І. Сліпухіна, М. Хмель) увага зосереджується на професійній готовності педагогів до впровадження здоров'язбережувальних технологій, формуванні в них власної культури здоров'я, рефлексії педагогічної діяльності, спрямованої на підтримку фізичного та психоемоційного благополуччя школярів. Отже, історіографічний аналіз свідчить про перехід досліджень від декларативного рівня до системного впровадження компетентнісного підходу в педагогічну практику [70, с. 171].

Отже, проблематика формування здоров'язбережувальної компетентності учнів пройшла декілька етапів розвитку: від становлення валеологічних ідей у педагогіці (тобто від 1990-х років) – до сучасного інтегрованого підходу, який поєднує у собі емоційно-ціннісний, когнітивний та поведінковий компоненти. Якщо на першому етапі головна увага була зосереджена на загальноосвітніх аспектах збереження здоров'я, то зараз основна увага скоординована на практичних шляхах здійснення компетентнісного підходу саме в межах предмета «Історія». Це говорить про те, що поступово усвідомлювалась педагогічна спільність того, що історія як дисципліна гуманітарного спрямування має значний потенціал для формування не тільки інтелектуальних, а і соціально-поведінкових якостей дітей, які доцільні для збереження їхнього здоров'я та життєвої стійкості у сучасному світі.

Таким чином, історіографічний аналіз цієї проблеми чітко показує багаторівневу та складну природу. Дослідження зарубіжних та українських авторів направлені не тільки на юридичну кваліфікацію вчинених злочинів, а і їх історичне осмислення в контексті розвитку міжнародного гуманітарного права. Вона вдало поєднує філософського-антропологічні принципи осмислення щодо феномена здоров'я, психолого-педагогічні закономірності формування компетентностей, методичні аспекти реалізації здоров'язбережувальних технологій на уроках історії та організаційно-управлінські чинники створення безпечного освітнього середовища. Розвиток даного напрямку в теперішній педагогічній науці підтверджує поступовий перехід від фрагментальних досліджень до комплексних моделей формування здоров'язбережувальної компетентності, що інтегрує знання, цінності й досвід учнів в контексті історичного пізнання та осмислення людської діяльності у просторі часу.

1.3. Теоретичні основи військових злочинів

Дослідження феномену «військовий злочин» є особливо важливим, проте його потрібно розглядати не просто як поняття, а через призму складу кримінального правопорушень з урахування особливостей. Проте на початку розглянемо поняття самого кримінального правопорушення, який визначений чинним Кримінальним кодексом України в статті 11 [4] – це суспільно-небезпечне, каране діяння або бездіяльність, що вчиняється суб'єктом кримінального правопорушення. Однак дане визначення є загальним, оскільки військовий злочин має свої особливості. В свою чергу, військовим злочином вважають порушення законодавчих норм та звичаїв щодо війни, а також комплексне порушення норм міжнародного гуманітарного права [4].

Наголосимо, що в чинному кримінальному законодавстві не передбачено визначення поняття «військовий злочин», проте деякі види військових злочинів передбачені статтями чинного ККУ [4]: «мародерство (стаття 432 КК України); насильство над населенням у районі воєнних дій (стаття 433 КК України); погане поводження з військовополоненими (стаття 434 КК України); незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання ними (стаття 435 КК України); образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю (стаття 435-1 КК України); порушення законів та звичаїв війни (стаття 438 КК України) [4].

Ознаки самого військового злочину мають чіткий вплив на характеристику елементів та ознак складу всіх військових злочинів. Співставлення та взаємозалежність зазначених нами двох понять як юридичних та логічних абстракцій, які безпосередньо мають власним призначенням один і той непростий і багатоаспектний об'єкт дійсності – військові злочини.

Одночасно слід зазначити, що визначення «військовий злочин» слід розглядати з позиції, що воно формулює абстракцію середнього рівня, яка ґрунтується на більш загальній абстракції поняття кримінального правопорушення і уточнюється через категорію «склад військового злочину» [44]. Більш детальне дослідження дефініції «військовий злочин» доцільно

проводити через аналіз його складу, оскільки окремі елементи та ознаки складу відображають основні характеристики і сутність самого поняття «військовий злочин» [44].

Зупинимось більш детально на найбільш поширених військових злочинах [66]:

1. Найпершими є масові вбивства цивільних людей та і загалом їх знищення. Цьому присвячено чимало звітів і публікацій, зокрема про такі злочини у Ізюмі, Бучі, Волновасі та Маріуполі. Особливо вражають історії з Маріуполя, оскільки там зруйновано ціле місто та вбито багато людей, а також багато молодих дівчат було жорстоко зґвалтовано. Важливо відзначити, що вітчизняні історики та правники доводять та наводять факти, які свідчать про системність вчинення вбивств; міжнародні організації такі як, Amnesty International, HRW) доводять, що знищення цивільних осіб було навмисним [66, с. 570];

2. Далі ідуть злочини, які стосуються використання заборонених видів зброї: такі злочини фіксуються касетними бомбами, снарядами та фосфорами [66, с. 571].

На даний момент активно збираються докази злочинів, які вчиняє рф проти України з лютого 2022 року: військові злочини є одним з головних предметів розслідувань Міжнародним кримінальним судом; також в Україні активно збираються докази для пред'явлення до трибуналу; також західна історіографія зміцнює дискурс про військові злочини рф як частину її імперської політики.

Також чітко структуруємо головні категорії військових злочинів (додаток Е). Можемо констатувати, що категорій військових злочинів рф щодо України є чимало, кожен вид характеризується особливою жорстокістю, оскільки ці злочини скоординовані на знищення цивільного населення. А тому можна узагальнити ще більш детально [78]:

- порушення звичаїв та законів війни — умисні вбивства людей, катування, зґвалтування, примусова депортація та переміщення українського

населення, зруйнування житлових будинків, лікарень, шкіл та культурних пам'яток [78, с. 223];

- злочини проти людяності – геноцид, вбивства безневинних людей та різного характеру переслідування [78, с. 224];

- застосування заборонених засобів щодо ведення війни – застосування біологічної та хімічної зброї, використання зброї масового ураження та використання боєприпасів які завдають надмірну шкоду країні [78, с. 225].

Для детальнішого аналізу військових злочинів необхідно, окрім визначення поняття, розглянути його склад (додаток Є). Хоча військовий злочин має стандартну структуру, кожен його елемент володіє визначальними особливостями, які потребують детальної характеристики та окремого розгляду.

Об'єкт військового злочину має специфічний характер, оскільки саме на нього посягають і яке охороняється чинним законодавством. Військові злочини, незалежно від форми прояву (мародерство, непокора тощо), загалом являють собою порушення встановленого порядку несення військової служби. Вони можуть вчинятися як активними діями, так і бездіяльністю, що призводить до кримінальної відповідальності [44].

Залежно від конструкції складу розрізняють військові злочини з матеріальним, формальним та комбінованим складом. При цьому законодавець передбачає різні варіанти наслідків, що характеризують тяжкість злочину та його вплив на життя потерпілих: смерть однієї особи; загибель потерпілої особи; загибель кількох осіб; масова загибель людей [66, с. 571].

Об'єктивна сторона військових злочинів проявляється у таких аспектах: військова особа порушує покладені на неї обов'язки; внаслідок цього порушення завдаються збитки або страждають об'єкти, що охороняються законом; змінюється правова основа суспільних відносин у військовій службі; незаконні дії або бездіяльність призводять до ослаблення рівня організації та функціонування військової структури [66, с. 572].

Суб'єкт військових злочинів – це фізична, осудна особа, яка є військовослужбовцем та займає відповідні посади військової служби, яка

вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність. В конкретному випадку є три види суб'єктів: резервіст, військовозобов'язаний та військовослужбовець [66, с. 573].

Суб'єктивна сторона військових злочинів характеризується такими аспектами: наявність самого кримінального правопорушення; недотримання чітко встановлених норм, інструкцій та правил; наявність причинно-наслідкового зв'язку між вчиненим порушенням та суспільно небезпечними наслідками, що дозволяє встановити вину суб'єкта та оцінити загальне порушення норм законодавства [66, с. 573].

Дослідивши склад військового злочину, варто зазначити, що чинний Кримінальний кодекс України не містить окремої статті, яка б чітко визначала відповідальність за військові злочини. Враховуючи сучасні події в Україні, доцільно запропонувати внесення окремої статті, яка б включала: визначення військових злочинів та суть караного діяння; коло суб'єктів відповідальності; санкції за порушення встановлених норм; підстави звільнення від відповідальності.

Слід підкреслити, що щодня на території України вчиняються численні воєнні злочини з боку рф. Для забезпечення їх належної юридичної оцінки проводиться системна робота з фіксації фактів порушень. Водночас відповідальність за військові злочини повинна визначатися з урахуванням рішень міжнародних воєнних трибуналів, що гарантує як національне, так і міжнародне правосуддя для винних осіб.

Висвітливо перелік військових злочинів закріплений та визначений у Статуті Міжнародного кримінального суду (Римський статут) [11]. Зокрема, це:

- умисне вбивство;
- тортури чи нелюдське поводження, включаючи біологічні експерименти;
- умисне завдання сильних страждань чи заподіяння важких тілесних ушкоджень чи шкоди здоров'ю;

- незаконне та значне за обсягами знищення чи привласнення майна, що не викликане воєнною необхідністю;
- примушування військовополоненого чи іншої особи, яка користується міжнародним захистом, служити у збройних силах ворожої сторони;
- незаконне обмеження свободи;
- взяття заручників;
- умисний цілеспрямований напад на цивільне населення чи окремих цивільних осіб, які не беруть безпосередньої участі у воєнних діях;
- умисний напад на цивільні об'єкти, тобто об'єкти, які не є воєнними цілями;
- цілеспрямоване завдання ударів по персоналу, об'єктам, матеріалам, підрозділам чи транспортним засобам, задіяним у наданні гуманітарної допомоги чи місії по підтриманню миру відповідно до Статуту ООН;
- депортація або переміщення частини чи всього населення окупованої території як в межах відповідної території, так і за її межі;
- умисне завдання ударів по будівлях, що мають релігійне, освітнє, культурне, наукове чи благодійне призначення, історичним пам'яткам, госпіталях та місцях зосередження хворих та поранених, за умови, що вони не є воєнними цілями;
- примушування громадян протилежної сторони до участі у воєнних діях проти їх власної держави, навіть, якщо вони знаходились на службі воюючої сторони до початку війни;
- пограбування міста чи населеного пункту навіть, якщо він захоплений штурмом;
- застосування задушливих, отруйних чи інших газів та будь-яких аналогічних рідин, матеріалів чи засобів;
- посягання на людську гідність, в тому числі ставлення, що ображає чи принижує людську гідність;

- зґвалтування, навертання в сексуальне рабство, примушування до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація та будь-які інші види сексуального насильства;

- умисне вчинення дій, які піддають цивільне населення голоду, як способу ведення війни шляхом позбавлення його предметів, необхідних для виживання, включаючи умисне створення завад для допомоги та інше.

Наголосимо, що міжнародним судовим органом, який уповноважений розглядати справи щодо притягнення до відповідальності осіб за вчинення військових злочинів є Міжнародний кримінальний суд, що знаходиться в Гаазі. Загальновідомо, що РФ не ратифікувала вказаний нами вище Статут, а тому не може проводити співпрацю з Міжнародним кримінальним судом. Проте, цей факт значно збільшує вірогідність створення спеціального трибуналу, що розслідуватиме військові злочини вчинені РФ проти нашої держави [11].

Якщо заглибитись в історію, то відомі приклади створення трибуналів: Токійського, Нюрнберзького, та проти колишньої Югославії, а також Руанди. Беручи до уваги підтримку Резолюції ООН про засудження війни РФ проти нашої держави країною світу, шанси притягнути до відповідальності існують [83, с. 98].

Таким чином, джерельна база дослідження є широкою та комплексною, що дозволяє всебічно розглядати російські воєнні злочини в Україні 2022 року та використовувати їх для формування здоров'язберігаючої компетентності учнів. До первинних джерел належать свідчення очевидців, документи МКС, матеріали офісу Генерального прокурора України, а також звіти ООН та правозахисних організацій, які забезпечують надійну доказову основу для оцінки масштабів і характеру злочинів. Вторинні джерела – наукові праці, аналітичні матеріали та публікації NGO – дозволяють систематизувати та інтерпретувати ці дані, надаючи необхідний контекст для навчання та методичного використання.

Крім того, джерельна база включає нормативно-правові акти та методичні рекомендації МОН України щодо здоров'язбережувальної освіти, що

забезпечує правове і педагогічне підґрунтя для інтеграції теми воєнних злочинів у навчальний процес. Таке поєднання історичних, правових і педагогічних матеріалів гарантує наукову обґрунтованість, практичну значущість і дозволяє формувати у старшокласників критичне мислення, правову грамотність, емоційну стійкість та компетентності у сфері здоров'я та безпеки.

Проблематика формування здоров'язбережувальної компетентності учнів пройшла кілька етапів розвитку: від зародження валеологічних ідей у педагогіці 1990-х років до сучасного інтегрованого підходу, що поєднує емоційно-ціннісний, когнітивний та поведінковий компоненти. Якщо на початковому етапі акцент робився на загальноосвітніх аспектах збереження здоров'я, то нині основна увага приділяється практичним шляхам реалізації компетентнісного підходу в межах предмета «Історія». Історіографічний аналіз показує багаторівневу природу проблеми, поєднуючи юридичне, історичне та педагогічне осмислення, психолого-педагогічні закономірності формування компетентностей, методичні аспекти здоров'язбережувальних технологій та організаційно-управлінські чинники безпечного освітнього середовища. Сучасні дослідження підтверджують перехід від фрагментарних підходів до комплексних моделей, що інтегрують знання, цінності та досвід учнів у процесі історичного пізнання та осмислення людської діяльності.

Військовими злочинами прийнято вважати порушення законодавчих норм та звичаїв щодо війни, а також комплексне порушення норм міжнародного гуманітарного права. Чіткий перелік військових злочинів закріплений та визначений у Статуті Міжнародного кримінального суду (Римський статут) [11]. Міжнародним судовим органом, який уповноважений розглядати справи щодо притягнення до відповідальності осіб за вчинення військових злочинів є Міжнародний кримінальний суд. Загальновідомо, що рф не ратифікувала вказаний нами вище Статут [11], а тому не може проводити співпрацю з Міжнародним кримінальним судом.

Зважаючи на все скажемо, що не має в національному законодавстві чіткого визначення поняття «військові злочини», проте ми запропонували власне. Що ж до міжнародного гуманітарного права, то воно відіграє визначальну роль у розслідування військових злочинів, особливо на сучасному етапі.

РОЗДІЛ 2

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА ІДЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ЩОДО УКРАЇНИ

Війна російської федерації проти України є закономірним продовженням багатовікової імперської політики, коріння якої сягає доби московського царства й набуло подальшого розвитку в періоди російської імперії та радянського союзу. Ідеологічні постулати, побудовані на історичних міфах про «єдиний народ», «спільну історичну долю» та «цивілізаційну місію росії», стали основою сучасної неоімперської риторики Кремля. Після розпаду СРСР у 1991 році Україна обрала шлях самостійного державного розвитку, що стало одним із головних викликів для російського політичного керівництва. Російська еліта продовжувала розглядати Україну як невід’ємний елемент своєї геополітичної орбіти. Європейський вектор українського суспільства, прагнення інтегруватися до спільного політичного, культурного та безпекового простору Заходу, а також орієнтація на демократичні цінності були сприйняті Москвою як загроза відновленню статусу «великої держави» та як спроба вийти з історично визначеної «зони впливу» [77, с. 136].

Проголошення незалежності України стало для росії не лише політичним потрясінням, а й психологічним шоком. У російській суспільній свідомості незалежність України трактувалася не як природне право націй на самовизначення, а як «зрада». Російський дослідник М. Лайков влучно зазначав, що події в Україні після 1991 року сприймалися росіянами так, «ніби добрий друг учинив капость, інакше кажучи – зрадив». Українці розглядалися як «найближчі» і такі, що не здатні звільнитися від російського впливу [77, с. 142].

Всеукраїнський референдум 1 грудня 1991 року, на якому понад 90% громадян підтримали незалежність, став неочікуваним ударом для російського політикуму. Частковим «заспокоєнням» стала поява Співдружності Незалежних Держав (СНД), яку сприймали як спробу зберегти елементи імперської єдності

у новій формі. Водночас російська публіцистика активно експлуатувала міфи про «розірвані зв'язки» та «штучні кордони», що «розділили єдиний народ» [79, с. 163].

У промовах російських політиків неодноразово звучали твердження про те, що «Україна не має ні культурного, ні геополітичного значення». Така позиція демонструє імперське бачення світу, властиве російській політичній еліті, й водночас слугує виправданням для територіальних претензій, зокрема анексії Криму у 2014 році та окупації частини Донбасу [79, с. 165].

Сам факт існування незалежної України став глибоким викликом для російської свідомості. Йшлося не лише про необхідність визнати чужою територію, яку століттями вважали «своєю», а й про переосмислення великого культурно-історичного пласту – спадщини Київської Русі, яку Москва традиційно привласнювала. Це одразу поставило під сумнів імперські міфи про «тисячолітню російську історію» та «російських князів Київської доби». Деякі російські політики навіть відкрито заявляли, що Україну потрібно повернути до складу Росії у формі губернії. З позиції Кремля контроль над Україною має стратегічне значення, що переважає відносини з іншими пострадянськими державами. Геополітичний інтерес полягає у прагненні зберегти вплив у Чорноморському регіоні, контролювати стратегічні ресурси та транзитні маршрути, що проходять територією України [77, с. 48]. Імперське мислення, укорінене в російському суспільстві, живить прагнення «повернути» колишні землі імперії. Один із головних ідеологів сучасного неоімперіалізму – Олександр Дугін – стверджував, що Україна має бути анексована, адже без «українського питання» неможливо вести жодну континентальну політику. У його концепції Україна не має власної геополітичної цінності й не може існувати незалежно – ідеї, які істотно вплинули на світогляд путіна.

Країна-агресор, як і її попередниці – російська імперія та СРСР, – прагне відродити колишню велич. Економічний чинник відіграє ключову роль у формуванні російської політики щодо України. Найпотужнішим інструментом впливу стала енергетика – залежність України від російських постачань газу та

нафти. У 1990–2000-х роках росія неодноразово використовувала енергоресурси як засіб політичного тиску, що проявлялося у так званих «газових війнах» 2006 і 2009 років. Припинення постачання енергоносіїв або підвищення цін супроводжувалося політичними вимогами – зокрема, відмовою України від курсу на європейську інтеграцію [77, с. 49].

До 2014 року значна частина українського експорту – машинобудування, металургія, хімічна промисловість – була орієнтована на російський ринок. За даними Держстату України, у 2016 році Росія залишалася найбільшим інвестором, вклавши понад 1,6 млрд доларів США (близько 38% усіх прямих іноземних інвестицій). Одночасно Москва застосовувала торговельні обмеження – блокувала постачання українських товарів (солодоців, сирів, м'яса тощо), поєднуючи економічний тиск із політичними вимогами [79, с. 384]. Попри системні економічні проблеми, для значної частини українців Росія тривалий час асоціювалася зі стабільністю. Москва намагалася втримати Україну у своїй орбіті, пропонуючи фінансові вигоди, дешевий газ і кредити в обмін на участь у своїх інтеграційних проєктах – насамперед у Митному та Євразійському економічному союзах. За соціологічними опитуваннями 2013 року, близько 40% українців підтримували вступ до Митного союзу, 33% – виступали проти [79, с. 325]. Важливою складовою «м'якої сили» Росії була трудова міграція: до 2014 року більшість українських заробітчан працювали саме в РФ (43,2%). Це створювало соціально-економічну залежність і сприяло поширенню російського культурного впливу [79, с. 326]. Росія використовувала освіту, культуру та релігію для утвердження власного впливу. До 2014 року РФ залишалася лідером за кількістю українських студентів, що навчалися за кордоном (12,8 тис. осіб у 2010 р.). Частка школярів, які навчалися російською мовою, сягала 17%, а ще близько 46% вивчали її як предмет. Така ситуація сприяла збереженню домінування російської мови й культури [79, с. 327].

У культурно-релігійній сфері ключову роль відігравала російська православна церква через УПЦ (МП). Ідея «єдиної православної Русі» використовувалася як інструмент легітимізації імперських амбіцій. Проте після

2022 року кількість вірян УПЦ (МП) зменшилася з 13% до 5,5%, що свідчить про зниження впливу москви [79, с. 328].

Значний вплив мала й інформаційна політика. До 2014 року український медіапростір був фактично насичений російським контентом. У 2011 році тираж російськомовних газет перевищував україномовні у 2,5 рази, журналів – у 8,5 рази. Російські телеканали (Перший, НТВ, ТНТ, СТС тощо) активно транслювали імперські наративи, формуючи залежність від російського інформаційного поля [79, с. 55].

Одним із головних напрямів російської пропаганди стало нав'язування теми «захисту російськомовного населення» в Україні. Через ЗМІ та соціальні мережі поширювалися фейки про «утиски російської мови» й «дискримінацію росіян». Ці твердження використовувалися як привід для «захисту співвітчизників» і виправдання збройного втручання. Крах політики «м'якої сили» став очевидним після подій 2014 року, коли Кремль перейшов до застосування «жорсткої сили». Передумови цього з'явилися ще раніше – під час конфлікту навколо коси Тузла 2003 року, який став першою спробою силового тиску на Україну [77, с. 361]. Після Помаранчевої революції 2004 року Росія почала підтримувати сепаратистські рухи на сході, а «газові війни» 2006 і 2009 років перетворили енергетику на політичну зброю. Намір України приєднатися до ЄС і НАТО, особливо після Бухарестського саміту 2008 року, викликав паніку в Кремлі [77, с. 362]. 27 липня 2013 року путін заявив, що «українці, білоруси та росіяни – це один народ». Ця риторика стала ідеологічною підготовкою до подальших дій – анексії Криму та війни на Донбасі.

Революція Гідності стала рубежем, який остаточно позбавив Росію політичного впливу на Україну. У відповідь Кремль розпочав гібридну війну: анексував Крим і створив псевдореспубліки на Донбасі, перекидаючи військову техніку й війська під виглядом «місцевих ополченців».

Таким чином, «м'яка сила» переросла у відкриту військову агресію. Історичні передумови російської політики щодо України сягають імперського й радянського минулого, у якому українська ідентичність послідовно

знецінювалася. Кремль, не відмовившись від ідеї відновлення контролю над пострадянським простором, обрав Україну головною ціллю.

Події «Помаранчевої революції», європейський вибір Києва та посилення незалежності сприймалися Москвою як виклик її впливу. Ідеологічна основа агресії базується на доктрині «руського мира» та міфі про «єдиний народ», що заперечує український суверенітет. Росія послідовно поєднувала «м'які» методи – інформаційний, культурний, енергетичний тиск – із «жорсткими»: військовою силою, шантажем та окупацією. Коли м'які інструменти не дали результату, Кремль перейшов до відкритого насильства – анексії Криму, війни на Донбасі й повномасштабного вторгнення 2022 року. Це остаточно довело стратегічну мету російської політики – зруйнувати українську державність і повернути Україну під контроль москви.

РОЗДІЛ 3

РОСІЙСЬКА ОКУПАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ У 2022

3.1. Основні етапи і ключові події вторгнення зс рф у 2022 р

24 лютого 2022 року рф здійснила повномасштабне вторгнення на територію нашої держави. Ць вторгнення стало найбільшим воєнним конфліктом на території Європи після Другої світової війни. Такими діями росія прагнула знищити державність України та піддати своєму впливу український народ. Відтак розрахунок російської влади на тріумфальну капітуляцію не вдався – ЗСУ зустріли агресора з великою стійкістю, а розвинені країни об'єдналися для підтримки боротьби проти росії.

Для того, щоб більш детально розкрити всі події, які відбувались у 2022 році після повномасштабного вторгнення, нами було їх поділено на чотири основні етапи – від перших днів вторгнення до стратегічних перемог ЗСУ (див. дод Е).

Початковий етап вторгнення рф (з лютого 2022 по кінець березня 2022): Близько 5 ранку 24 лютого 2022 року рф завдала більше 100 авіаційних та ракетних ударів по всіх українських містах, війська агресора перетнули кордони, особливо на сході. Наголосимо, що наступ військ противника здійснювався одночасно з кількох напрямків, зокрема [57, с. 32]:

- Північний (Київський) – наступ із території білорусі на Київ, через Чернігів і Житомир;
- Північно-Східний – удар з росії по Сумській області;
- Східний – атаки на Харків, Луганщину та Донеччину;
- Південний – наступ із Криму в напрямку Херсона, Запоріжжя та Миколаєва;
- Морський – спроба контролю над Чорним морем, включаючи блокаду портів.

Також важливо виокремити ключові події, які відбувались за цей період на території України [57, с. 38]:

- відбувалась ЗСУ оборона Києва, а також були бої за захист Ірпені, Бучі та Гостомеля. Позитивним було те, що ЗСУ успішно відбили спробу оточення української столиці;
- також був наступ російських військ на Харків, оскільки агресор проводив потужні артилерійські обстріли, однак це місто залишилось підконтрольним нам;
- про події в Маріуполі можна писати цілі книги (станом на сьогодні знято фільм). З перших днів це місто опинилося в блокаді, що поступово переросло у тримісячну героїчну оборону. Однак, зараз місто фактично зруйновано, багато жителів загинуло під завалами будівель;
- Зміїний Острів – це свого роду символ незламності після відповіді українських прикордонників на ультиматум російського флоту.

Перший етап показав, що план рф щодо «швидкої війни» був нереальним, а все тому, що агресори зазнали значних втрат, а наша держава завдяки ЗСУ зберегла свою державність та незалежність.

Другим етапом був відступ російських військ та стратегічна оборона нашої держави, яка відбувалась з квітня по червень 2022 року. Після того, як рф провалила наступ на столицю, вона змінила свою стратегію. Її війська наступили на північ, однак залишили по собі жахливі злочини проти мирного населення [67].

Як і в попередньому випадку ми виокремимо ключові події, які стались у цей період:

- звільнення Київщини, Чернігівщини та Сумщини – українська армія повернула контроль над північними територіями [67, с. 14];
- Бучанська трагедія – у звільнених містах було виявлено масові поховання цивільних, розстріляних та закатованих окупантами [67, с. 15];
- бої за Донбас – росія зосередила сили на Луганській області. Тривала боротьба за Сєвєродонецьк та Лисичанськ [67, с. 16-17];
- оборона «Азовсталі» – понад 80 днів герої Маріуполя відтягували значні сили ворога, демонструючи надлюдську мужність [67, с. 18].

Другий етап подій, які відбувались у 2022 році відзначились значними втратами серед мирного населення, однак ще й було продемонстровано здатність ЗСУ належним чином організовувати стратегічну оборону.

Третій етап передбачав контрнаступальні дії України, які відбувались з липня по жовтень 2022 року. Варто наголосити на тому, що літо 2022 року стало своєрідним періодом стратегічного перелому. Військова допомога з Заходу, в першу чергу реактивні системи HIMARS, дозволила знищувати російські склади боєприпасів і логістичні центри [35].

Основними подіями цього періоду стали:

- Харківський контрнаступ (вересень 2022 року). Українські війська звільнили Балаклію, Ізюм, Куп'янськ та десятки інших населених пунктів. Цей успіх став одним із найпотужніших ударів по російській армії [73, с. 201];
- Поступове відступ зс рф на території Херсонщини і звільнення Херсона (листопад 2022 р.). Це стало переломною перемогою, адже ворог утратив єдиний обласний центр, захоплений після 24 лютого [73, с. 203].

Четвертий етап характеризувався війною на виснаження та ракетним терором, який відбувався з листопада по грудень 2022 року. Після втрати великої кількості територій рф зробила ставку на тактику «енергетичного терору». Більше сотні ракет та дронів здійснювали удари по ТЕЦ, лініях електропередач та підстанціях [57. с. 72].

Ключовими подіями останнього етапу 2022 року були наступні [28]:

- масовані ракетні атаки на Київ, Харків, Львів, Дніпро, Одесу та інші міста;
- вимкнення електроенергії в багатьох регіонах, проблеми з теплом і водопостачанням;
- продовження запеклих боїв на Донбасі (особливо в районі Бахмута).

Четвертий етап засвідчив, що рф, не досягнувши бажаних успіхів на полі бою, вдалась до тактики залякування мирного українського населення, що посилює страх.

Таким чином, повномасштабне вторгнення рф у 2022 році поділялось на чотири етапи: початок наступу – провальна спроба захоплення всієї території нашої держави; відступ з північних областей та зосередження уваги на Донбасі; звільнення Херсона та Харківщини; перехід рф від ратного до дронowego наступу на Україну.

Загалом, 2022 рік продемонстрував, що українці спроможні не тільки вистояти, а і здобувати великі перемоги. Всі етапи війни у цьому році показали, що український народ незламний, ефективне військове керівництво та потужна міжнародна підтримка з усіх можливих сторін.

Незважаючи на жорстокість ворожих військ та масштабність викликів, наша держава вистояла, здобула чимало стратегічних перемог та довела, що може боротись за свою незалежність і кордони. 2022 рік став для українців роком значних втрат і, одночасно, роком незламності.

3.2. Воєнні злочини збройних сил рф

3.2.1. Буча, Бородянка, Ірпінь

Початок весни 2022 року рф показала усьому світу справжнє обличчя окупації на Київщині. Населені пункти такі як Бородянка, Буча та Ірпінь стали свого роду трагічними символами злочинів країни-агресора проти мирних мешканців. Безпосередньо ці населені пункти зазнали найбільшого розголосу через масові вбивства, авіаудари по житлових кварталах та атаки на евакуаційні маршрути. Саме тому аналіз цих подій дає змогу зрозуміти масштабність та системність злочинних дій рф (див. дод Є).

Окупація Бучі тривала у березні 2022 року, тобто на початку повномасштабного вторгнення, та супроводжувалася постійними вбивствами звичайних мирних жителів. Після того, як відступили російські війська, у цьому місті було виявлено велика кількість тіл, які зі зв'язаними руками, пострілами в потилицю та і загальними слідами катувань. В наслідок цього відбувались масові поховання біля церкви святого Андрія, де розрили чотирнадцяти метрову траншею, куди місцеві жителі змушені були ховати невідомі тіла [38].

Ці злочини, які вчинила рф фіксувались супутниковими знімками. Махар підтвердили, що тіла на вулицях з'явилися ще під час перебування російських військ, спростувавши російські заяви про «інсценування». Візуальне розслідування The New York Times встановило участь 234-го гвардійського десантно-штурмового полку. Окрім нього, діяли «кадірівці» та інші можливі підрозділи [43].

Безпосередньо після кадрів з Бучі США та багато країн ЄС масово вислали російських дипломатів, а всі відомий термін «Бучанська різанина» увійшов у міжнародний дискурс.

Варто сказати, що якщо у Бучі 2022 року злочинними проявами були катування та страти, то у Бородянці був масовий авіаційний терор, який також завдав значних втрат. Саме тому наступним ми охарактеризуємо військові злочини у Бородянці, які супроводжувались руйнуванням багатоповерхівок авіаударами.

На початку березня 2022 року авіація рф завдала більше 10 ударів по житлових багатоповерхівках у самому центрі. Наголосимо, що цивільні люди ховались під завалами, однак, внаслідок ворожих атак вони загинули під завалами. Також рф чинила перешкоди в порятунку людей. Тобто вони відкривали вогонь на тих осіб, які розбирали завали та рятували своїх знайомих, рідних та близьких.

Якщо у Бучі були катування та страти цивільного населення, у Бородянці смерть приносив масовий авіаційний терор, то в Ірпені – міномети та артилерія, що били, в першу чергу, по гуманітарних коридорах. Тобто в *Ірпені* були обстріли евакуації населення та масове руйнування. Тобто саме він став одним з найголовніших шляхів виходу цивільних осіб до Києва, а отже, і евакуації. Саме тому тут у березні 2022 року відбулось багато трагічних подій саме з цивільним населенням [57, с. 161].

Світ дав правову оцінку цим подіям. Amnesty International визнала обстріл евакуації порушенням Женевських конвенцій, оскільки цивільні перебували на

відомому гуманітарному маршруті й не становили військової загрози ні для кого загалом [57, с. 162].

З початком повномасштабного вторгнення російських військ у лютому 2022 року мешканці Бородянки, Бучі та Ірпеня одними з перших відчували на собі трагічні наслідки так званого «руського миру». Масові страти мирних мешканців, катування та нищення цивільної інфраструктури стали характерною рисою окупаційного режиму [43].

27 лютого 2022 р. російські війська увійшли до Бучі, просуваючись колонами бронетехніки з боку Бородянки, що ускладнило становище українських захисників. Тієї ж ночі невеликий підрозділ бурятських військових потрапив у засідку, проте вже 3 березня окупанти встановили контроль над містом. У той же час у Ірпені також тривали запеклі бої. Як повідомляв міський голова О. Маркушин, війська РФ намагалися прорвати оборону міста, але натрапили на потужний опір українських військових і підрозділів територіальної оборони. Попри це, з 5 березня частину Ірпеня вже окупували російські війська [43].

За 33 дні окупації на території Бучанського району було задокументовано понад 9 000 воєнних злочинів. Українські сили звільнили Бучу 31 березня 2022 р. Саме після цього міжнародна спільнота вперше заговорила про геноцидний характер дій російської армії. За офіційними даними, внаслідок окупації загинули понад 600 мирних мешканців Бучі, близько 300 – в Ірпені та понад 160 – у Бородянці. Видання *The Times* вказувало на 234-й десантний полк із Пскова як головного виконавця вбивств у Бучі, що підтверджується численними супутниковими знімками, відео та свідченнями очевидців [57, с. 163].

Серед перших загиблих у Бучі були Тетяна Помазенко, Микола Різак, Євген Петрашенко, Дмитро Коновалов, Олег Абрамов, Анастасія Яланська та інші. Найбільша кількість убивств сталася на території табору «Яскравий» на вулиці Яблунській. Очевидці повідомляють, що російські військові перед

розстрілом катували членів місцевої тероборони. Один із них, Іван Скиба, вижив, удавши мертвого [38].

Жителька Бучі Люся згадувала, як російський офіцер наказав її донькам не дивитися на тіла вбитих, називаючи їх «не людьми». У підвалі гуртожитку на вул. Вокзальній 123 після звільнення виявили тіла кількох чоловіків зі зв'язаними руками – серед них Сергій Матешко, Дмитро Шульмейстер і Володимир Бойченко [38].

20-річна Тетяна Січкара з родиною намагалася вижити під час окупації, однак 24 березня її мати загинула від артилерійського обстрілу, а батька пізніше затримали й катували. Після звільнення міста жінка розповіла про пережите, зазначивши, що російські військові з часом ставали дедалі жорстокішими [38].

Свідчення очевидців підтверджують численні випадки катувань, страти мирних мешканців, а також використання цивільних як «живого щита». В Ірпені, за словами міського голови, російські солдати розстрілювали жінок і дітей, а тіла загиблих переїжджали бронетехнікою.

Серед убитих – 51-річний Леонід Гой, 37-річний Артем К. та 43-річний Олександр Єремич, яких стратили за «підозру» у співпраці з українськими військовими. Також було вбито Іллю Губенка, який вийшов за водою з білим прапором. Подібні випадки зафіксовано десятками [38].

Розстріли цілих родин стали звичним явищем. Так, братів Гаврилюків застрелили біля власного дому, а їхніх собак – також. У психоневрологічному диспансері Бородянки загинуло 13 пацієнтів, які не змогли евакуюватися через бойові дії.

Свідки повідомляють і про масові випадки мародерства. Російські солдати займали приватні будинки, нищили майно, облаштовували позиції у школах, дитсадках і житлових кварталах. Ірпінка Ніна Савченко розповідала, що окупанти розміщували техніку у дворах, прикриваючися мирними мешканцями.

Жорстокість армії РФ виявлялась також у сексуальному насильстві. Випадки зґвалтувань жінок, чоловіків і навіть дітей були задокументовані на території Київщини. За словами тодішнього омбудсмена Людмили Денісової, у деяких убитих дітей виявили ознаки зґвалтування та катувань. Одне з інтерв'ю *The Times* розповідає історію жінки з Броварського району, яку солдати по черзі гвалтували на очах її сина після вбивства чоловіка [38].

Українська Гельсінська спілка з прав людини наголошує, що кількість сексуальних злочинів може у сто разів перевищувати офіційну статистику, оскільки більшість випадків не зафіксовано через страх і травму постраждалих [24].

Після звільнення Київської області українські правоохоронці оглянули понад 450 місць можливих злочинів. Було знайдено сотні тіл зі слідами тортур. За даними Міжнародної комісії з питань зниклих безвісти (ICMP), з початку вторгнення безвісти зникло понад 15 тисяч людей [24].

Окупація Бучі, Ірпеня та Бородянки стала одним із найжахливіших прикладів системних злочинів російської армії проти цивільного населення. Ці події засвідчують масштабні порушення міжнародного гуманітарного права – масові вбивства, катування, зґвалтування, викрадення, мародерство та руйнування житлової інфраструктури [40].

Таким чином, проаналізувавши військові злочини та події у Бучі, Бородянці та Ірпені, можна констатувати, що вони чітко демонструють різні форми одного і того самого явища – свідомих та ціленаправлених воєнних злочинів РФ проти мирних українців, зокрема: у Бучі були системні страти, позасудові вбивства та катування; у Бородянці – хаотичні авіаудари по будинках та багатоповерхівках, де було багато жертв під завалами; в Ірпені – був обстріл гуманітарного коридору та масове знищення інфраструктури, що призвело до загибелі багатьох цивільних людей.

Усі ці дії РФ мають чіткі ознаки воєнних злочинів за Женевською конвенцією та Римським статутом Міжнародного кримінального суду, зокрема: рандомні атаки по цивільних інфраструктурах, умисні вбивства

цивільного населення, напади на гуманітарні коридори, а також катування та нелюдське поводження з людьми. Ці всі незаконні дії супроводжувались систематичністю та умислом, що дає можливість розглядати їх не тільки як воєнні злочини, а і злочини проти людяності.

3.2.2. Масові вбивства в Андріївці

Андріївка розташована у Київській області, а тому на у березні 2022 року, на початку повномасштабного вторгнення, потрапила під окупацію РФ, так само як і Ірпінь, Буча та Бородянка. Як і в багатьох інших населених пунктах, згаданих раніше, після відступу російських військ на території Андріївки були виявлені численні докази масових убивств, катувань та умисного позбавлення життя цивільного населення. Аналіз подій у цьому населеному пункті не можна обмежувати лише локальним виміром, оскільки вони становлять складову ширшої системи порушень норм міжнародного гуманітарного права, зафіксованих під час російської окупації українських територій. З огляду на це вони потребують комплексного правового, історичного та криміналістичного вивчення як потенційна доказова база для розслідування й кваліфікації військових злочинів, скоєних російською федерацією проти України. Зважаючи на це, ми самостійно розробили хронологію подій, які відбувались в Андріївці, а тому схематично продемонструємо в додатку Ж.

Першим етапом стало захоплення Андріївки. Російські війська розпочали наступ на Київщину 24 лютого 2022 року, і бойові дії активно тривали протягом березня. У цей період село опинилося під повним контролем окупаційних сил, що входило до їхньої стратегії оточення та захоплення столиці України [29].

Другим етапом стало виявлення жертв після відступу російських підрозділів у квітні 2022 року. Українські правоохоронні органи, журналісти та міжнародні слідчі групи задокументували численні випадки насильницьких смертей цивільних. За даними відкритих джерел («Радіо Свобода [33]), у селі

було знайдено щонайменше 17 убитих мирних мешканців, зокрема троє загинули внаслідок авіаударів.

Третій етап передбачав встановлення характеру насильства. Розслідування засвідчило наявність страт, розстрілів на місці, катувань, тортур і насильницьких зникнень. Застосовані методи репресій збігалися з тими, що були зафіксовані в інших окупованих населених пунктах Київської області, зокрема зачистки, фільтраційні заходи та системні розправи над цивільними [33].

Четвертий етап – документування воєнних злочинів. Докази збирали українські слідчі, міжнародні організації, правозахисні структури та журналісти-розслідувачі. Для підтвердження фактів застосовували інтерв'ю з очевидцями, фото- й відеофіксацію, супутникові знімки, криміналістичні дослідження та судово-медичні експертизи [33].

Таким чином, аналіз подій в Андріївці підтверджує системний характер порушень міжнародного гуманітарного права з боку РФ та підкреслює важливість комплексного збору й опрацювання доказової бази. Це є ключовою умовою для юридичної кваліфікації злочинів і подальшого притягнення винних до відповідальності на національному та міжнародному рівнях [73, с. 177].

Свідчення очевидців є одним із ключових джерел реконструкції подій, оскільки вони дозволяють відтворити обставини затримань, катувань, примусового переміщення та інших порушень прав цивільного населення. За загальним правилом, такі показання відіграють визначальну роль у кримінальних провадженнях, що стосуються воєнних злочинів, адже відображають безпосередній досвід осіб, які пережили окупацію.

Важливе доказове значення мають фото- та відеоматеріали, що містять зафіксовані наслідки злочинних дій: тіла загиблих, сліди вогнепальних поранень, руйнування цивільної чи критичної інфраструктури, місця можливих масових поховань. За наявності підтвердженої прив'язки до конкретної локації та часу вони стають вагомим інструментом доведення факту злочину.

Супутникові знімки та встановлена хронологія переміщення російських військ дозволяють точно визначити період контролю певної території, а отже – і часові рамки ймовірного вчинення воєнних злочинів. Це сприяє співвіднесенню зафіксованих наслідків із конкретними підрозділами та операціями окупаційних сил.

Офіційні кримінальні провадження, розпочаті Офісом Генерального прокурора України та іншими компетентними державними органами, підтверджують правову кваліфікацію подій в Андріївці як воєнних злочинів [15]. Зокрема, до суду було передано обвинувальний акт щодо російського військовослужбовця, який під час окупації погрожував убивством цивільним і вимагав інформацію про українських військових (кваліфікація за ч. 1 ст. 438 КК України [4]). Фіксувалися й інші випадки, зокрема розслідування щодо солдата Данила Фролкіна, який публічно зізнався у вбивстві мирного мешканця та мародерстві, а також запровадження США санкцій проти полковника А. Омурбекова – командира 64-ї окремої мотострілецької бригади, причетної до злочинів у Бучі та Андріївці [15].

За свідченнями місцевих жителів, 12 березня 2022 р. у селі Андріївка було застрелено трьох чоловіків: Вадима Ганюка, Віталія Кибукевича та Руслана Яремчука. Їх тіла виявили на вулиці Слобода. тіло Яремчука – у саду, Кибукевича – біля помешкання. Усі троє мали зв'язані руки. У матеріалах журналістського розслідування російський солдат Данило Фролкін зізнався у «всіх злочинах, які я вчинив в Андріївці»: розстрілах цивільних, крадіжках телефонів і т.п. Згідно з доповіддю Amnesty International, у північно-західних районах Київщини, зокрема у Андріївці, задокументовано випадки позасудових страт цивільних. Це доводиться інтерв'ю з 45 людьми, які розповідали про убивства або обстріли житлових районів. У новинному повідомленні журналістів стверджується, що у селі під час окупації «семеро людей вбито, ще близько 40 зникли безвісти» [73, с. 215].

Отже, загальна комбінація фото та відео доказів, свідчень очевидців, медичних висновків і даних з супутника дає чимало підстав для того, щоб

підтвердити масові вбивства на території Київщини, в тому числі і в Андріївці. Однак встановлення всіх винних осіб потребує максимально детального досудового розслідування та вжиття всіх слідчих дій (ідентифікація тіл, трасологія, збір цифрових доказів, відстеження підрозділів і їхніх наказів).

3.2.3. Трагедія Маріуполя

Трагедія Маріуполя – це одна з найбільш відомих у світі, адже тут місто було фактично зруйновано разом з його жителями. Це місто опинилося на самому початку війни під багатотижневою облогою, яка тривала до середини травня 2022 року. В цьому місті збройними силами рф було застосовано інтенсивну артилерію, блокування доставки гуманітарної допомоги, постійні авіаудари, через що місто зазнало масового руйнування.

Висвітливо хронологію подій, які відбувались у Маріуполі на початку повномасштабного вторгнення та наголосимо на найбільш трагічних моментах [43]:

Початок повномасштабного вторгнення російських військ на територію України відбувся 24 лютого 2022 року, і саме в цей день було здійснено наступ на Маріуполь з кількох напрямків – зі сторони Донецька, зі сторони Криму та з півночі. Такий наступ мав свої певні наслідки для Маріуполя [28]:

- постійні атаки такого масштабу досить швидко вивели з ладу електростанції, газ та водопостачання;
- через руйнування інфраструктури медичні заклади працювали не на повну, а перебої з доставкою необхідних медикаментів помітно ускладнювали лікування поранених. Цивільне населення опинилося у критичній ситуації. Це створило підґрунтя для збільшення числа жертв.

Перша хвиля ударів по цивільній інфраструктурі припала на початок березня 2022 року. Саме тут було зафіксовано множинні обстріли по житлових кварталах, всіх можливих цивільних об'єктах, а також в цей період почалась фактична відрізаність району від гуманітарних коридорів. Фотоматеріали, свідчення очевидців підтверджують, що були зруйновані цілі житлові квартали,

а також було зафіксовано, що неможливо проводити через постійні обстріли [28].

Отже, постійні удари та заблоковані коридори перетворили Маріуполь на середовище, де цивільні беззахисні, що збільшує відповідальність РФ за військові злочини.

Удар по пологовому і дитячому корпусі лікарні № 3 стався 9 березня 2022 року. Це був один з найтрагічніших випадків за період повномасштабного вторгнення, адже жертвами стали вагітні жінки та їх діти в утробі, велика кількість поранених породіль, їх діти та медперсонал. Російські офіційні особи стверджували, нібито медзаклад «захопили підрозділи Азова». Розслідування, журналістські матеріали і свідчення персоналу лікарні вказували, що корпуси були цивільними і використовувалися породіллями та дітьми – отже удар по ним кваліфікували як напад на цивільний об'єкт [28].

Атака медичного закладу в Маріуполі в березні 2022 року – це порушення правил міжнародного гуманітарного права. Ця подія стала однією з головних подій, яка привернула увагу та різку критику.

Удар по Маріупольському драмтеатру відбувся 16 березня 2022 року близько 10 ранку. Він був уражений потужним вибухом. Очевидці та учасники говорили, що сотні цивільних людей ховались у приміщенні та навколо нього. Amnesty International провела комплексну експертизу: інтерв'ю свідків, аналіз відео і супутникових знімків, технічний аналіз уламків і шляхів ураження – і дійшла висновку, що удар був «clear war crime» (явним воєнним злочином), ймовірно – авіаударом російських сил; театр було вибрано як ціль або атаковано всупереч очевидно цивільному статусу об'єкту. Відомо, що через руйнування Маріупольського драмтеатру кількість жертв неможливо визначити через руйнування, імпровізовані поховання та складність доступу до цих поховань. Однак відомо, що в драмтеатрі було дуже багато цивільних, включаючи дітей [33].

Ескалація депортацій та «фільтрацій» відбувалась від середини до кінця березня 2022 року. Після того як було захоплено окремі райони, почастишали

повідомлення про «фільтраційні» процедури: затримання, допити, обшуки, відбір осіб за політичними ознаками; багато мешканців Маріуполя були примусово вивезені до РФ або на підконтрольні РФ території. HRW і інші організації описують: реєстрацію, вилучення документів, побиття, короткочасні утримання, розділення сімей (особливо чоловіків призовного віку), а також випадки передачі дітей до інститутів у Росії. Частина операцій мала елементи системної політики переселення [36].

Примусові фільтрації і переселення відповідають визначенню «forcible transfer» – злочин проти людяності, який здійснюється постійно і з приниженням прав мирного населення.

Наступний етап був від кінця квітня до травня 2022 року – це оборона Азовсталі. Під час цієї оборони сотні цивільних та захисники були заблоковані у підземеллі цілими тижнями та без ресурсів для життя. Після гуманітарних переговорів та тривалого опору групи захисників, які мали поранення капітулювали в другій половині травня. Люди були в тяжких умовах: відсутність харчування, світла, обмежений доступ до повітря та повна відсутність санітарії. Евакуація цивільних відбувалася частково в результаті переговорів і тиску міжнародних країн [36].

Азовсталь є символом оборони і чітка демонстрація ціни тривалої облоги, коли звичайні цивільні люди страждали поруч із військовими, та, головне, що доступ до допомоги їм був майже заблокований [37].

Описані нами події призвели до великої кількості людських жертв. Через те, що був обмежений доступ та хаос під час обстрілів і захоплення міста – підрахувати точну кількість жертв нереально. HRW провів максимально детальний аналіз знімків і фотографій кладовищ з супутника. Було підраховано майже 10 500 поховань на п'яти цвинтарях за перший рік повномасштабного вторгнення. Зокрема, за оцінками Human Rights Watch, з березня 2022 р. до лютого 2023 р. у Маріуполі було поховано понад 10 000 осіб, з яких щонайменше 8 000 загинули безпосередньо внаслідок воєнних дій або супутніх

обставин – таких як відсутність медичної допомоги, нестача питної води чи неможливість евакуації [33].

Таким чином, необхідність проведення незалежних експертиз масових поховань – є необхідною для правильного та точного розслідування масових вбивств. Наявні підрахунки HRW та інших організацій дають вагому доказову основу про масштаб загиблих.

Масштаби руйнувань медичної інфраструктури були катастрофічними. Згідно з даними Ukrainian Healthcare Center, у місті було пошкоджено або знищено 82 із 106 закладів охорони здоров'я – тобто майже 80 % медичної мережі [33]. Це свідчить не лише про системне порушення Женевських конвенцій щодо захисту цивільного населення, а й про навмисне позбавлення мешканців базових засобів виживання.

Крім того, облога міста супроводжувалася системним блокуванням гуманітарних коридорів, електропостачання, води, зв'язку та медичних засобів. За висновками міжнародних експертів, така тактика може розцінюватися як використання голодування цивільного населення як методу ведення війни, що є воєнним злочином відповідно до статті 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду [11].

Масштаб руйнувань охопив не лише гуманітарну, а й культурну та економічну сфери. Знищення житлових кварталів, промислових підприємств, закладів освіти, а також численні факти мародерства та примусового вивезення ресурсів створили умови гуманітарної катастрофи та руйнації соціальної структури міста. За оцінками Укрінформ, понад 90 % будівель Маріуполя мають серйозні пошкодження або повністю знищені, що ставить під загрозу відродження міської громади у довгостроковій перспективі [33].

Узагальнюючи результати аналізу подій у Маріуполі, слід констатувати, що зафіксовані удари по житлових кварталах, медичних та культурних установах, системні фільтраційні заходи, перешкоджання евакуації мирних мешканців і примусові депортації свідчать про цілеспрямований, а не випадковий характер дій російських окупаційних військ. Їх регулярність та

масштаб дають підстави розглядати ці дії як системну практику порушення норм міжнародного гуманітарного права.

Масові загибелі цивільних, зокрема внаслідок ударів по драматичному театру та лікарні, відповідають критеріям злочинів проти людяності. Наслідки носять комплексний характер і виходять за межі кількісних втрат: йдеться про знищення культурного, соціального та сімейного середовища, руйнування історичної пам'яті міста, втрату його гуманітарної та ідентифікаційної цінності. Таким чином, Маріуполь є одним із найбільш промовистих прикладів масштабних воєнних злочинів та гуманітарної катастрофи, що потребує міжнародного правового реагування, фіксації й притягнення винних до відповідальності.

3.2.4. Вбивство полонених в Оленівці

Окрім попередньо розкритих злочинів рф на території України, ще одним з найбільш трагічних злочинів стало масове вбивство військовополонених в селищі Оленівка, яке знаходиться на Донеччині. В даному випадку рф показала цілеспрямовану політику щодо знищення наших захисників, навіть після того, як вони здались в полон, бо більше не могли чинити опір. Оленівка стала символом вчинення рф подвійного злочину, адже: тут був злочин проти людей та здійснено спробу перекласти відповідальність за його вчинення на жертв.

Оленівська виправна колонія, розташована в населеному пункті Молодіжне поблизу селища Оленівка (Донецька область), до 1999 року функціонувала як лікувально-трудова профілакторій. Після створення колонії вона використовувалася для утримання засуджених чоловіків. З 2014 року, після окупації регіону, будівлі залишалися майже порожніми. На початку повномасштабного вторгнення 2022 року саме сюди почали звозити українських військовополонених і цивільних, які не пройшли так звану «фільтрацію» [57, с. 138].

Формально затриманих називали «адміністративними порушниками», проте їх тримали без суду до трьох місяців, часто без будь-якого юридичного

статусу. Один зі свідків – Станіслав Глушко – згадував, що всі господарські та побутові роботи у колонії виконували самі полонені: вони готували їжу, розносили її, працювали на городі та в саду. Жодного штатного персоналу, крім охоронців, не було [57, с. 139].

Інший колишній в'язень розповів, що його залучали до ведення обліку військовополонених після прибуття до колонії бійців із «Азовсталі». За його словами, вони фіксували дані новоприбулих – фотографували, записували анкетні відомості, створюючи базу військовополонених [29].

Після виходу захисників із «Азовсталі» 16 травня 2022 року понад дві тисячі українських військових потрапили в полон. Частину з них відправили в лікарні на окупованих територіях, іншу – в Оленівку. Першу ніч полонені провели просто в автобусах, згодом їх розселили по бараках, де раніше утримували бойовиків так званої «ДНР» [29].

Під час перебування у колонії українських військових регулярно допитували, фотографували, знімали відбитки пальців, ретельно перевіряли татуювання. Атмосфера залишалася напруженою: ширилися чутки про страту полонених і їхнє таємне вивезення. Перед трагедією на території колонії спостерігалось накопичення військової техніки, зокрема реактивних систем «Град» [29].

Розкриємо більш детально події, які відбулись у Оленівці. У ніч з 28 на 29 липня 2022 року відбулись наступні події: на території виправної колонії, яка знаходиться в Оленівці відбувся вибух, який зруйнував приміщення, де утримувались українські військовополонені – в основному це були оборонці «Азовсталі» та Маріуполя. Внаслідок цього жертвами стали більше як 50 українських військовополонених та понад 100 отримали важкі поранення. Важливо наголосити, що всі вони перебували під міжнародними гарантіями захисту [37]. Росія не допустила на місце трагедії представників ООН чи Червоного Хреста [37]. Отже, факт масової загибелі людей у місці офіційного утримання українських військовополонених сам по собі констатує порушення норм міжнародного гуманітарного права.

Один зі свідків – боець полку «Азов» на ім'я Остап – розповів, що за два дні до вибуху їх перевели в нове приміщення – ангар, який раніше використовувався як виробничий цех. Подібні «переселення» виглядали підозріло, адже раніше окупанти не дбали про умови утримання полонених [73, с. 228].

Інший свідок, нацгвардієць Євген, згадував, що за кілька днів до трагедії росіяни поспіхом облаштовували нові бараки на 200 і 50 осіб, куди згодом перевели бійців «Азову». Будівництво виконували самі полонені, і вже за два дні перед вибухом приміщення стояли порожніми. Напередодні пролунали постріли з «Градів», які, ймовірно, імітували обстріл [73, с. 229].

За даними ГУР МО України, вибух організували російські сили за допомогою термобаричних засобів ураження. До підготовки залучалися найманці ПВК «Вагнер». За словами свідків, спочатку стався потужний вибух із середини будівлі, а за кілька хвилин пролунали ще кілька вибухів. Вогонь охопив приміщення, люди горіли живцем. Багато хто загинув через неможливість вибратися, адже виходи були заблоковані.

Свідки згадують, що охорона відкрила попереджувальний вогонь, коли полонені намагалися вибратися через сітку. Медична допомога надійшла лише через кілька годин, частину поранених вивозили у звичайних вантажівках, інші залишилися без лікування.

Як і Україна, так і рф мали свої версії причин вибуху в Оленівці: рф фактично одразу заявила про «удар HIMARS», нібито завданий Україною. Такого роду фальсифікація противником мала на меті дискредитувати вітчизняну владу та створити фіктивний образ «самознищення» [66, с. 320]. Незалежні експерти, журналісти та аналітики зазначили невідповідність руйнувань типовим ознакам такого удару: не було вирви, а характер пошкоджень свідчив про вибух зсередини [66, с. 32]. Моніторингова місія ООН із прав людини зафіксувала, що напрямок вибуху йшов із території, контрольованої російськими військами. Також є свідчення, що російські

військові після вибуху навмисно підкидали уламки ракет, щоб створити фальшиві докази [66, с. 322].

Росія відмовилася допустити на місце подій як представників ООН, так і Міжнародного комітету Червоного Хреста, що є прямим порушенням Женевських конвенцій. У підсумкових звітах ООН вказано, що версія російської сторони є малоімовірною, хоча формальних звинувачень не висунуто [16].

Такі дії вписуються у відомий історичний сценарій – використання інсценованих терактів для досягнення політичних цілей. Подібні методи Росія застосовувала і раніше: у 1999 році – під час вибухів житлових будинків у Росії, що стали приводом до початку Другої чеченської війни, а також у 1939 році, коли СРСР звинуватив Фінляндію в обстрілі власної території, використавши це як привід для агресії.

Насправді росіяни боялися і ненавиділи «Азов», який В'ячеслав Липинський у своїй праці «Хам і Яфет» визначав як національний ідеал українства, як прояв «Яфетової сили» – духовної стійкості, що ґрунтується на вірності історичній пам'яті, традиції та державній ідеї [66, с. 228]. Українські полонені, які раніше перебували в полоні в Оленівці та в результаті обміну були звільнені, описували нелюдські та страшні умови утримання: психологічний тиск, побиття та катування; відсутність елементарної медичної допомоги; голод та ізоляція. Вибух, який знищив частину колонії, стався там, де утримувались полонені-азовці – тобто найбільш стійких та символічних для нашої держави захисників. Отже, вибір жертв та спосіб їх знищення говорить про те, що це навмисне знищення морального символу українського спротиву.

Отже, трагедія в Оленівці є одним із найбільш показових прикладів цілеспрямованого та стратегічного характеру воєнних злочинів РФ, у яких поєднано військовий, політичний і пропагандистський виміри. Масове вбивство українських військовополонених, зокрема оборонців «Азовсталі», демонструє умисність, заздалегідь спланований характер дій та свідоме ігнорування норм міжнародного гуманітарного права. Водночас інформаційні маніпуляції

навколо трагедії засвідчують прагнення агресора приховати злочин, виправдати насильство та використати його як інструмент психологічного та політичного тиску. Таким чином, Оленівка не є ізольованим епізодом, а частиною системної політики терору, спрямованої на знищення українських захисників і залякування суспільства, що вимагає міжнародного засудження та юридично невідворотної відповідальності.

3.3. Міжнародна реакція і заходи щодо притягнення злочинців до відповідальності

Воєнні злочини РФ на території України стали викликом для сучасного світу. Руйнування цивільної інфраструктури, удари по гуманітарних коридорах, катування та вбивства людей перетворили такі населені пункти як Ірпінь, Бородянку, Бучу, Маріуполь, Андріївку та Оленівку на світові символи страждання людей та, одночасно, доказову базу вчинення масштабних міжнародних злочинів. Події, які сталися у кожному з цих населених пунктів викликали хвилю заяв, санкцій та резолюцій, які формують підґрунтя для трибуналу в подальшому. Саме тому ми детально зупинемось на кожному місті і проаналізуємо міжнародну реакцію та заходи щодо притягнення до відповідальності винних.

Розпочнемо ми з *Бучі*. Після того, як місто було звільнено у квітні 2022 року, увесь світ побачив масові страти мирного населення, а також їх катування та зґвалтування. А тому міжнародна реакція не заставила себе чекати [58]:

- Європарламент у резолюції від 7 квітня 2022 року (P9_TA(2022)0123) – визнав дії РФ у Бучі воєнними злочинами [58, с. 12];
- Рада ООН з прав людини у рішенні від 12 травня 2022 року A/HRC/RES/S-34/1 – створення слідчої комісії щодо звірств у Київській області [58, с. 13];
- Санкції США: Указ Президента Байдена Executive Order 14071 від 6 квітня 2022 року, яким запроваджені персональні обмеження проти генералів РФ [58, с. 14];

- МКС: 25 квітня 2022 року прокурор Карім Хан відвідав Бучу та оголосив початок офіційного розслідування [58, с. 16].

Отже, Буча стала доказом системних злочинів рф і причиною першої хвилі прийняття серйозних міжнародних санкцій. У випадку Ірпеня міжнародна реакція була оперативною та багатовекторною. Масові руйнування житлових кварталів, цивільної інфраструктури та численні вбивства мирних мешканців привернули увагу ООН, Європейського Союзу, Ради Європи та низки правозахисних організацій:

- Amnesty International у звіті від 28 березня 2023 року «Права людини в Україні за 2022 рік» – документально підтверджені страти мирних жителів в Ірпені [25];

- Європарламент у резолюції від 23 червня 2022 року (P9_TA(2022)0259) засудив атаки на цивільних у Київській області, зокрема в Ірпені [25];

- Парламент Канади у постанові від 27 квітня 2022 року визнав дії рф в Україні актом геноциду, зокрема у Бучі та Ірпені [25];

- Рада Європи відреагувала створенням Міжнародного реєстру збитків (2023), де Ірпінь включено серед перших кейсів [25].

Міжнародна спільнота оперативно відреагувала на трагедію в Бородянці. Верховний комісар ООН з прав людини у доповіді від 22 червня 2022 року (A/HRC/50/CRP.1) назвав Бородянку прикладом невибіркового атак по цивільних [46]:

- Європарламент у резолюції від 7 квітня 2022 року (P9_TA(2022)0123) засудив руйнування у Бородянці як воєнний злочин [46];

- Франція направила криміналістів у травні 2022 року, результати передані до МКС [46];

- Велика Британія прийняла санкційний пакет від 8 липня 2022 року, в якому розширено обмеження проти військових командирів, що брали участь в авіаударах [46].

Міжнародна спільнота рішуче засудила масові вбивства мирного населення в Андріївці. Зокрема, у доповіді ОБСЄ від 13 квітня 2022 року «Report on Violations of International Humanitarian and Human Rights Law» внесла Андріївку до списку місць масових страт [49]:

- ЄС прийняв санкційний пакет від 21 липня 2022 року (Official Journal L193/148), у який включено списки командирів, причетних до окупації Київщини [49];

- Україна та Євроюст, спільна заява від 25 травня 2022 року – координація доказів, зокрема про Андріївку [49].

Міжнародна реакція на події у Маріуполі була дуже різкою та швидкою:

- Amnesty International у звіті від 14 червня 2022 року «Children: The attack on Mariupol Theatre» – підтверджено воєнний злочин [47];

- ООН у заяві від 11 березня 2022 року – назвала удар по лікарні прямим порушенням міжнародного гуманітарного права [47];

- Європарламент у резолюції від 5 травня 2022 року (P9_TA(2022)0200) – закликав створити спеціальний трибунал через блокаду Маріуполя [47];

- США у санкційному пакеті від 8 квітня 2022 року ввели заборону імпорту російського вугілля та санкції проти військових заводів (обґрунтовано бомбардуванням Маріуполя) [47].

Зважаючи на масштаби та жорстокість трагедії в Оленівці світ відреагував наступним чином:

- Заява ООН від 30 липня 2022 року, де був заклик провести міжнародне розслідування (рф відмовила у доступі);

- Міжнародний Червоний Хрест у заяві від 31 липня 2022 року підтвердив, що росія порушила Женевські конвенції;

- ЄС у санкційному пакеті від 6 жовтня 2022 року (Official Journal L259 I/1) ввів нові обмеження проти російських чиновників міноборони;

- МКС: у вересні 2022 року включив трагедію в Оленівці у провадження про злочини проти людяності.

В Україні розслідування воєнних злочинів, вчинених російською Федерацією, здійснюють Національна поліція, Служба безпеки України (СБУ) та Державне бюро розслідувань (ДБР), при цьому загальне керівництво веде Офіс Генерального прокурора, який виступає обвинувачем у судах та контролює законність і відповідність міжнародним стандартам документування злочинів. Зібрані докази можуть використовуватися як у національних судових процесах, так і передаватися міжнародним інстанціям, зокрема Міжнародному кримінальному суду (МКС). Для ефективного документування були створені спеціалізовані слідчі групи, що систематизують матеріали про злочини ЗС рф та готують їх для міжнародного розгляду.

Паралельно міжнародні організації, зокрема Europol та Eurojust, беруть участь у зборі свідчень українських біженців та організовують слідчі групи для детального розслідування воєнних злочинів рф. У 2025 році ЄС разом із Україною та іншими державами погодили створення Спеціального трибуналу з приводу злочину агресії проти України, який матиме мандат притягати до відповідальності за злочини агресії. За даними Генеральної прокуратури, від початку повномасштабного вторгнення рф зареєстровано понад 190 000 воєнних злочинів. Для підвищення кваліфікації у розслідуванні міжнародних злочинів, зокрема на території України, слідчі та прокурори пройшли спеціалізоване навчання за підтримки Ради Європи [19].

Отже, процес розслідування воєнних злочинів стає дедалі комплекснішим: поєднуються національні слідчі, міжнародні правозахисні структури, європейські партнери. Приділяється увага не лише збору фактів, але й їхній юридичній класифікації – включно зі злочином агресії. Таким чином, за результатами розгляду міжнародної реакції і заходів щодо притягнення злочинців до відповідальності узагальнимо наступне: створення слідчої комісії ООН (A/HRC/RES/S-34/1), розслідування МКС, ініціатива спеціального трибуналу ЄС (Резолюція ЄП від 19 січня 2023 року P9_TA(2023)0016); численні резолюції Європарламенту (7 квітня, 5 травня, 23 червня 2022 року), парламентів Канади, Литви, Польщі, США; санкційні пакети ЄС (6-й, 7-й, 8-й),

Executive Orders у США, санкції Канади та Великої Британії. Загалом, воєнні злочини у Бучі, Ірпені, Бородянці, Андріївці, Маріуполі та Оленівці стали основою для створення міжнародного правового механізму, який має забезпечити невідворотність покарання для РФ.

РОЗДІЛ 4

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

4.1. Визначення «здоров'язберігаючої компетентності» в педагогічній науці та її роль на уроці історії

Правовою підставою діяльності педагогів у напрямі формування здоров'язбережувальної компетентності здобувачів освіти, зокрема в установах загальної середньої освіти, виступає стаття 12 Закону України «Про освіту» [9]. У ній визначено дванадцять ключових компетентностей, серед яких окремо виокремлюється здоров'язбережувальна.

Поняття «компетентність» походить від латинського слова *competentia* – «належність, відповідність, здатність». У сучасному розумінні воно трактується як поєднання знань, умінь, цінностей і якостей особистості, що забезпечують ефективну діяльність у певній сфері. Британський дослідник Джон Равен визначав компетентність як «спеціальну здатність, необхідну для результативного виконання певної дії, що охоплює професійні знання, уміння, способи мислення й відповідальність за прийняті рішення» [55, с. 29].

Отже, компетентність є інтегрованим результатом освіти, який поєднує когнітивний, практичний і ціннісний компоненти. Вона виступає запорукою самореалізації особистості, професійного зростання та активної участі в суспільному житті.

У системі навчання компетентнісний підхід відіграє ключову роль, адже визначає не лише результат освітнього процесу, а й його якість. Орієнтація на компетентності дозволяє поставити учня в центр освітньої взаємодії, спрямовуючи навчання на досягнення практично значущих цілей. Саме розвиток компетентностей формує у дітей критичне мислення, самостійність, творчість і здатність до ефективної діяльності у подальшому житті [55, с. 30].

Ключові компетентності – це сукупність знань, умінь і ставлень, які необхідні людині для особистісного розвитку, громадянської активності, соціальної інтеграції, працевлаштування та реалізації протягом життя.

Концепція Нової української школи (НУШ) [2] підкреслює, що сучасна освіта має навчати не лише знанням, а й умінню їх застосовувати. Знання у поєднанні з ціннісними орієнтирами формують життєві компетентності, необхідні для самореалізації, успішного навчання і професійного становлення. Освітні стандарти НУШ спираються на «Рекомендації Європейського Парламенту та Ради Європи щодо формування ключових компетентностей освіти впродовж життя» (від 18 грудня 2006 року) і адаптовані до українського контексту.

Нова українська школа орієнтується на розвиток потенціалу кожної дитини, утвердження принципів справедливості, рівності й відсутності дискримінації. У центрі уваги – визнання зусиль та досягнень кожного здобувача освіти. Учителів навчають формувати у дітей гідність, оптимізм, силу волі, моральні чесноти. Учні отримують більше свободи вибору навчальних предметів і рівнів складності, а також можливість навчання у змішаних або міжпредметних групах. Особливе місце серед ключових компетентностей займає екологічна грамотність і здоровий спосіб життя – уміння раціонально використовувати природні ресурси, усвідомлювати значення довкілля для життя та здоров'я, формувати відповідальне ставлення до природи й власного фізичного стану [2].

У Державному стандарті базової середньої освіти [6], затвердженому 30 вересня 2020 року, однією з дев'яти освітніх галузей визначена соціальна та здоров'язбережувальна, яка покликана забезпечити формування в учнів навичок здорового способу життя, дбайливого ставлення до довкілля, організації безпечного робочого простору, зниження рівня стресу й психологічного навантаження. Усе це сприяє гармонійному розвитку дитини, зміцненню її здоров'я та формуванню відповідального ставлення до себе й суспільства.

У сучасній педагогічній теорії поняття «здоров'язберігаюча компетентність» розглядається як інтегрована характеристика особистості, що включає систему знань, умінь, ціннісних установок і поведінкових стратегій,

спрямованих на підтримання, зміцнення та раціональне використання фізичного, психічного й соціального здоров'я.

З позиції педагогічної науки така компетентність охоплює не лише знання про основи здорового способу життя, а й здатність учня застосовувати їх у реальних ситуаціях, контролювати власні емоції, регулювати навчальне навантаження, дотримуватися принципів безпеки, відповідально ставитись до власного благополуччя. Ця компетентність має міждисциплінарний характер, оскільки ґрунтується на положеннях педагогіки, психології, соціології та медичних наук [59, с. 14].

В загальному, поняття здоров'язберігаючої компетентності може трактуватись у двох аспектах:

- як функціонально-поведінковий – це властивість школярів використовувати власні знання та навички, які допомагають зберігати їх здоров'я за умов навчального процесу та середовища загалом [61, с. 91];
- як структурно-змістовий – дана компетентність містить в собі психоемоційний, соціальний та фізичний аспекти, які між собою взаємопов'язані та допомагають формувати у дітей належного ставлення до свого здоров'я [76, с. 265].

Здоров'язбережувальна компетентність охоплює систему знань, умінь, навичок і ціннісних орієнтацій, спрямованих на збереження та зміцнення фізичного, психічного й соціального здоров'я особистості. Вона передбачає усвідомлення цінності здорового способу життя, уміння підтримувати психоемоційний баланс, ефективно адаптуватися до різних життєвих і навчальних ситуацій, піклуватися про власне благополуччя та безпеку. Така компетентність формує в учнів відповідальне ставлення до власного здоров'я та сприяє гармонійному розвитку особистості в освітньому середовищі. Також наголосимо, що здоров'язберігаюча компетентність під час навчання історії має комплексний та глибокий вплив на різносторонній розвиток учнів [59, с. 15].

У контексті навчання історії ця компетентність набуває особливого змісту. Вивчення минулого дає змогу учням зрозуміти, як питання здоров'я, соціального благополуччя, психологічної стійкості та фізичної витривалості впливали на розвиток людства. Залучення здоров'язбережувальних елементів у навчання історії сприяє створенню такого освітнього середовища, у якому учень не тільки опановує навчальний матеріал, а й формує навички, для гармонійного розвитку.

У процесі вивчення історії дана компетентність виявляється через такі компоненти [70, с. 105]:

- когнітивний – знання учнями історичних прикладів збереження здоров'я, розуміння причин соціальних та епідемічних криз, усвідомлення ролі здоров'я в житті суспільства;
- діяльнісний – уміння організувати власну працю, дотримуватися режиму, застосовувати техніки зняття емоційної напруги в навчальному процесі, брати участь у навчальних проєктах без перевантаження;
- ціннісний – усвідомлення значущості здоров'я як особистої та суспільної цінності, формування відповідального ставлення до власного стану та благополуччя інших;
- особистісний – розвиток самоконтролю, здатності до саморефлексії, емоційної врівноваженості, уміння працювати в колективі та дотримуватися принципів гуманізму.

Однією з ключових особливостей здоров'язбереження на уроках історії є чергування різних видів діяльності. Це допомагає запобігти розумовій втомі та підвищує ефективність засвоєння матеріалу. Так, можна поєднувати роботу з історичними джерелами, аналіз тексту, дискусії, колективні проєкти та інтерактивні вправи. Мікропаузи, які включають короткі фізичні вправи або релаксаційні техніки, допомагають учням відновлювати концентрацію та зменшують статичне навантаження. Такий підхід формує навички саморегуляції, навчання у комфортному темпі та усвідомленого управління власним навантаженням [70, с. 106].

Уроки історії часто включають матеріал, який може спричиняти сильні емоційні реакції: війни, революції, соціальні та економічні кризи, масові трагедії. В таких випадках здоров'язбереження передбачає створення психологічно безпечного середовища, де учні можуть висловлювати власні думки, аналізувати почуття, співпереживати героям історичних подій і обговорювати моральні аспекти. Важливо формувати навички контролю емоцій, стресостійкості та критичного сприйняття інформації, щоб школярі могли не лише розуміти минуле, а й зберігати власну психічну рівновагу [72, с. 63].

Хоч історія і належить до предметів із переважно статичною діяльністю, інтеграція рухових елементів значно підвищує здоров'язбережувальний потенціал уроку. Це можуть бути: рухливі ігри та рольові реконструкції історичних подій; робота в різних навчальних «станціях», коли учні переміщуються класом або на свіжому повітрі; історичні квести, тематичні проєкти та групові завдання, які потребують фізичної активності. Такі форми роботи не лише розвантажують тіло та очі, а й підвищують емоційну залученість учнів, активізують увагу та сприяють кращому запам'ятовуванню матеріалу [72, с. 64].

Уроки історії надають широкі можливості для розвитку соціальних навичок та здорових взаємин у класі. Дискусії, спільні дослідження, обговорення альтернативних точок зору формують: толерантність та повагу до думок інших; здатність до ефективної комунікації й співпраці; культуру конструктивного вирішення конфліктів; відчуття підтримки та довіри в колективі. Формування соціальних навичок у навчальному процесі зменшує рівень тривожності та сприяє розвитку психологічної стійкості [59, с. 14].

Історія містить безліч прикладів, які наочно демонструють значення здоров'я для суспільства та окремої людини. Учні можуть аналізувати: наслідки епідемій і пандемій; умови праці та побуту різних епох; вплив військових конфліктів на фізичне й психічне благополуччя людей; традиції харчування, рухового режиму, організації життя в різних культурах. Такі уроки

допомагають школярам усвідомити цінність здоров'я, побачити наслідки його нехтування та сформувати відповідальне ставлення до власного життя і здоров'я оточуючих.

Отже, здоров'язберігаюча компетентність у педагогічній науці розглядається як інтегративна здатність учня зберігати та зміцнювати фізичне, психологічне та соціальне здоров'я, формуючи знання, уміння та ціннісне ставлення до безпечної поведінки та взаємодії з оточенням. Урок історії є ефективним засобом розвитку цієї компетентності, адже дозволяє аналізувати історичні події з точки зору ризиків та механізмів їх подолання, інтегрувати знання про здоров'я та безпеку, а також розвивати критичне мислення, емпатію та соціальну відповідальність. Таким чином, формування здоров'язберігаючої компетентності на уроках історії сприяє не лише збереженню благополуччя учнів, а й їх становленню як свідомих, відповідальних та соціально активних громадян.

4.2. Структура та складові здоров'язберігаючої компетентності учнів

Структура та складові здоров'язберігаючої компетентності учнів відображають багатовимірний характер цього поняття, поєднуючи фізичні, психологічні, соціальні, інформаційні та ціннісні аспекти. Кожен із компонентів спрямований на формування навичок безпечної поведінки, емоційної стійкості, критичного мислення та відповідального ставлення до власного здоров'я та благополуччя оточуючих. Розуміння структури та взаємозв'язку цих складових є ключовим для планування ефективного освітнього процесу та інтеграції здоров'язберігаючих підходів у навчання.

Фізичний аспект здоров'язбереження у школі являє собою комплекс організованих заходів, знань та практик, спрямованих на створення безпечного освітнього простору та формування в учнів уміння дбати про власну фізичну безпеку й здоров'я [72, с. 65].

Цей блок спрямований на формування усвідомленої поведінки, що ґрунтується на знанні базових правил безпеки. До нього належать: уявлення

про типові побутові та соціальні ризики; алгоритми реагування в ситуаціях, що становлять загрозу життю чи здоров'ю; правила використання електроприладів, хімічних речовин, засобів індивідуального захисту; безпечне пересування в міському середовищі та громадських місцях. Завдяки систематичному опрацюванню цих питань у дітей формується не лише «набір знань», а й здатність оцінювати ризики, приймати обдумані рішення та діяти на випередження. На тлі сучасних безпекових викликів саме цей напрям набув особливої актуальності. Учні вчать: правильно реагувати на сигнали оповіщення; швидко та організовано евакуйовуватися; орієнтуватися у схемах шляхів евакуації; дотримуватися правил поведінки в укриттях; поводитися у разі небезпеки техногенного, природного чи соціального характеру. Регулярні тренування та відпрацювання практичних сценаріїв дозволяють виробити автоматизовані навички, що суттєво підвищують рівень особистої та колективної безпеки [72, с. 66].

Фізичний компонент охоплює не лише питання безпеки, а й систематичний розвиток фізичних якостей учнів. Це включає: регулярні заняття фізичною культурою; рухові вправи, спрямовані на покращення роботи серцево-судинної, дихальної та опорно-рухової систем; формування навичок самоконтролю за власним фізичним станом; ознайомлення з принципами здорового харчування, гігієни та профілактики травм. Такі заходи сприяють не лише зміцненню фізичного здоров'я, а й розвитку наполегливості, витривалості, здатності до самодисципліни.

Психологічний компонент здоров'язбереження посідає центральне місце в освітньому процесі, адже саме він забезпечує гармонійний внутрішній розвиток учня, його здатність протистояти викликам, підтримувати баланс між навчальним навантаженням та особистими потребами. У сучасній школі, де дитина постійно перебуває в умовах змін, швидкого темпу й значної кількості інформаційних подразників, уміння впоратися з емоційними та стресовими ситуаціями стає одним із ключових життєвих ресурсів [76, с. 266].

Стресостійкість учня розглядається як поєднання природних та сформованих умінь підтримувати психологічну рівновагу в умовах тиску, невизначеності чи перевантаження. У школі ця здатність розвивається через системну підтримку та включення учнів у діяльність, що тренує їхню адаптивність. До механізмів формування стресостійкості належать: розвиток навичок прогнозування власних емоційних реакцій, тобто уміння зрозуміти, які ситуації можуть викликати напруження; ознайомлення з техніками самодопомоги, серед яких дихальні вправи, м'язова релаксація, візуалізація та «емоційне заземлення»; формування раціонального ставлення до помилок, коли невдача сприймається не як провал, а як природний етап навчання; підтримка позитивного мікроклімату, що зменшує тривожність і допомагає учню почуватися захищено. Учень, який володіє цими навичками, легше адаптується до змін розкладу, контрольних робіт, високих вимог, соціальних конфліктів і стресових факторів позашкільного середовища [55, с. 28].

Соціальний компонент здоров'язбереження – це ключовий аспект гармонійного розвитку школяра, який визначає його здатність до ефективної взаємодії в колективі, здатність надавати та отримувати підтримку, організовувати комунікацію та проявляти емпатію. Цей компонент забезпечує психологічну безпеку учня, сприяє формуванню дружніх відносин, розвитку почуття приналежності та соціальної зрілості, що є невід'ємною частиною здоров'язбережувальної компетентності [55, с. 29].

Взаємодія учнів у школі є першою практичною платформою для розвитку соціальних навичок. Вона передбачає: спільне виконання завдань, де дитина вчиться домовлятися, розподіляти ролі та працювати у команді; підтримку колективних рішень, коли кожен учень усвідомлює, що його внесок важливий для успіху групи; розвиток навичок конструктивного співробітництва, що дозволяє зменшити конфлікти та сприяє колективній ефективності. Через системну взаємодію учні отримують досвід вирішення проблем разом, вчать знаходити компроміси, розуміти різні точки зору та враховувати потреби інших.

Соціальна підтримка забезпечує учню відчуття безпеки та впевненості в своїх силах. Вона проявляється у: підтримці однолітків, коли діти допомагають один одному в навчанні та соціальних ситуаціях; зворотному зв'язку від педагогів, який будується на довірі, прийнятті та заохоченні; створенні атмосфери прийняття, коли помилки розглядаються як частина процесу навчання, а не як підстава для критики; системних колективних заходах, що зміцнюють почуття приналежності до групи. Завдяки підтримці учні легше долають стрес, відчувають себе впевнено та мотивовані до навчання, що позитивно впливає на їхнє емоційне та соціальне здоров'я [55, с. 30].

Соціальні елементи – взаємодія, підтримка, комунікація та емпатія – тісно взаємопов'язані. Наприклад: ефективна взаємодія підсилює емпатію та створює підґрунтя для конструктивної комунікації; відчуття підтримки підвищує мотивацію учнів до співпраці та відкритого діалогу; комунікація сприяє формуванню навичок емпатійного реагування; емпатія зміцнює колективні зв'язки і стимулює взаємодопомогу. Такий взаємозв'язок забезпечує синергічний ефект, який сприяє емоційному, психологічному та соціальному здоров'ю учнів [61, с. 93].

Інформаційний компонент здоров'язбереження відіграє важливу роль у сучасній освіті, адже визначає здатність учня ефективно опрацьовувати інформацію, обирати достовірні джерела, критично оцінювати факти та приймати обґрунтовані рішення. Цей компонент тісно пов'язаний із психоемоційним благополуччям: учні, які володіють навичками інформаційної грамотності, менше схильні до стресу, паніки або дезінформації, що є важливим аспектом здоров'язбережувальної компетентності [61, с. 94].

Інформаційний компонент допомагає учням: зменшувати психоемоційне навантаження, пов'язане з потоком інформації; розвивати навички самоконтролю та саморегуляції, що сприяє емоційному благополуччю; формувати усвідомлене ставлення до цифрових технологій, що знижує ризик залежності та стресу; підвищувати соціальну адаптацію, оскільки учні вчаться

відповідально обробляти інформацію та взаємодіяти з ровесниками у безпечному цифровому просторі.

Ціннісний компонент здоров'язбереження формує у школярів глибоке розуміння того, що здоров'я є однією з найважливіших життєвих цінностей. Він спрямований на усвідомлення особистої відповідальності за фізичне, психічне та соціальне благополуччя, а також на формування внутрішньої мотивації підтримувати здоровий спосіб життя і робити вибори, що сприяють гармонійному розвитку [72, с. 67].

Учні набувають розуміння, що здоров'я – це не лише відсутність хвороб, а комплексний стан, який включає фізичну активність, психоемоційний баланс і соціальну взаємодію. Вони вчаться: розглядати здоров'я як ключовий ресурс для навчання, розвитку і щоденного життя; усвідомлювати, що від щоденних рішень щодо харчування, режиму дня, фізичної активності та емоційного самоконтролю залежить їхнє благополуччя; цінувати здоров'я як індивідуальний та суспільний ресурс, який впливає на взаємодію з іншими та на якість життя громади.

Ціннісний компонент сприяє розвитку внутрішньої мотивації учнів, зокрема: усвідомленому вибору збалансованого способу життя, який включає фізичну активність і раціональне навчальне навантаження; відповідальному ставленню до власних дій і їхнього впливу на здоров'я оточення; формуванню звичок, що сприяють довгостроковому фізичному та психічному благополуччю; розвитку уміння планувати свій день, поєднуючи навчання та відпочинок, щоб уникати перевантаження та стресу [72, с. 68].

Таким чином, здоров'язберігаюча компетентність у педагогічній науці визначається як інтегративна здатність учня зберігати та зміцнювати своє фізичне, психологічне та соціальне здоров'я. Вона включає знання, уміння та ціннісні орієнтири, що сприяють безпечній поведінці, саморегуляції та відповідальній взаємодії з оточенням. Розгляд цього поняття у педагогічному контексті дозволяє визначити його роль як важливого чинника всебічного розвитку особистості в освітньому процесі.

Таким чином, структура здоров'язберігаючої компетентності учнів охоплює фізичний, психологічний, соціальний, інформаційний та ціннісний компоненти, кожен із яких виконує специфічну функцію у формуванні здорового способу життя та навичок безпечної поведінки. Фізичний компонент забезпечує знання про безпеку життєдіяльності та першу допомогу, психологічний – розвиток стресостійкості й емоційної регуляції, соціальний – уміння взаємодіяти та підтримувати інших, інформаційний – критичне мислення та роботу з джерелами, ціннісний – усвідомлення значення здоров'я як пріоритету. Комплексне поєднання цих складових формує цілісну систему компетентностей учня.

Теоретичне розуміння здоров'язберігаючої компетентності та аналіз її структури є фундаментом для організації ефективного навчального процесу. Воно дозволяє вчителю цілеспрямовано інтегрувати здоров'язберігаючі підходи у навчальні предмети, зокрема історію, та забезпечує розвиток учнів як фізично, психологічно і соціально гармонійних, свідомих і відповідальних громадян.

РОЗДІЛ 5

СТРАТЕГІЇ ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ 11 КЛАСУ ЧЕРЕЗ ВИВЧЕННЯ РОСІЙСЬКИХ ЗЛОЧИНІВ В УКРАЇНІ

5.1. Потенціал навчального предмета «Історія» для формування безпекових та здоров'язбережувальних навичок

Предмет «Історія» володіє значним потенціалом для розвитку у школярів компетентностей, що забезпечують безпеку та збереження здоров'я. Хоча традиційно історія розглядається як засіб передачі знань про минуле, вона водночас створює можливості для формування навичок, які впливають на фізичне, психічне та соціальне благополуччя учнів.

Через вивчення воєн, революцій, епідемій та природних катастроф учні отримують можливість усвідомити ризики та наслідки небезпечних ситуацій. Це дозволяє: розвивати здатність оцінювати ризики і приймати обґрунтовані рішення в умовах невизначеності; формувати уявлення про практичні засоби безпеки, наприклад, правила укриття під час надзвичайних подій, заходи профілактики хвороб чи поведінку в кризових ситуаціях; усвідомлювати причинно-наслідкові зв'язки між діями людей і їхнім впливом на життя та здоров'я громади.

Історичні приклади дозволяють показати школярам, що здоров'я населення впливало на розвиток цивілізацій та окремих держав. Це сприяє: розумінню значення раціонального харчування, фізичної активності та психоемоційного балансу на прикладі життя історичних постатей та народів; розвитку навичок саморегуляції та організації власної діяльності, спираючись на історичні приклади, коли дисципліна і режим сприяли виживанню та успішній діяльності; критичному осмисленню ризикових моделей поведінки та важливості профілактики хвороб і травматизму [85, с. 63].

Вивчення минулого дає можливість учням усвідомити різні види ризиків, з якими стикалося населення: війна та збройні конфлікти – загроза життю та

фізичному здоров'ю, травматичний досвід цивільних, військових та біженців; епідемії та пандемії – приклади Чорної смерті, іспанського грипу та інших епідемій демонструють важливість знань про профілактику, гігієну та організацію медичної допомоги; природні катастрофи та голод – стихійні лиха, посухи та неврожай ставали випробуванням для виживання і спонукали до розвитку навичок колективного реагування та адаптації [85, с. 64].

Навчальний процес, особливо вивчення історії, здатний значно впливати на розвиток емоційного інтелекту (EQ) та формування психологічної стійкості учнів. Емоційний інтелект визначається як здатність розпізнавати власні емоції та емоції інших, адекватно їх регулювати, використовувати для прийняття рішень та побудови ефективної взаємодії в колективі. Психологічна стійкість, у свою чергу, забезпечує здатність спокійно реагувати на стресові ситуації, адаптуватися до змін і долати труднощі, що є важливими навичками для особистісного та соціального розвитку школярів.

Вивчення історичних подій сприяє формуванню навичок усвідомлення власних емоцій. Аналізуючи переживання людей минулого, учні навчаються співпереживати та розуміти мотиви поведінки різних історичних постатей. Це розвиває самоконтроль, адже школярі бачать приклади, коли емоційна регуляція допомагала людям долати складні обставини [87, с. 36].

Навчання історії стимулює розвиток соціальних і емоційних компетентностей, що тісно пов'язані зі здоров'язбереженням: розвиток емпатії через розуміння страждань людей у минулому; формування комунікаційних навичок через обговорення конфліктів, соціальних криз і рішень громадян; усвідомлення, що відповідальність за здоров'я власне та інших є частиною соціальної зрілості [87, с. 37].

Історичні події показують, як люди переживали психологічні, соціальні та фізичні труднощі: страх, втрати близьких та нестача ресурсів, що створювали умови для формування стресових реакцій; психоемоційні наслідки довготривалих криз та збройних конфліктів; потребу у взаємопідтримці, солідарності та спільних діях для виживання й збереження соціальної

стабільності. Складні історичні події можуть викликати сильні емоційні реакції – тривогу, страх, сум чи розгубленість. Тому педагогам важливо: обережно підбирати навчальні матеріали, уникаючи надмірних деталей насильства або шокуючих описів; створювати підтримуюче середовище, де учні можуть обговорювати свої емоції, ставити запитання та отримувати роз'яснення; поступово готувати дітей до роботи з травматичними темами, пояснюючи історичний контекст та мотиви дій людей минулого [89, с. 26].

Навчальний предмет «Історія» не обмежується лише хронологією подій і фактами минулого. Він дає унікальну можливість формувати у школярів життєво важливі компетентності у сфері здоров'я та безпеки, одночасно розвиваючи аналітичні та критичні навички. Використання історичних джерел – документів, свідчень очевидців, щоденників, архівних матеріалів, медичних записів та картографічних даних – дозволяє учням усвідомити, як минулі покоління долали складні та небезпечні життєві ситуації.

Історичні джерела містять багатий матеріал для аналізу теми здоров'я та безпеки: документи та свідчення про епідемії та медичні заходи – дозволяють зрозуміти, як суспільство боролось із хворобами, які методи профілактики використовували та як відсутність знань або неправильні дії призводили до поширення епідемій; матеріали про військові конфлікти та політичні кризи – описують ризики для фізичного здоров'я цивільного населення та військових, стратегії укриття, евакуації та організації допомоги постраждалим; архівні записи та щоденники про стихійні лиха та соціальні катастрофи – демонструють, як громади об'єднувались для виживання, організовували взаємопідтримку та адаптувались до небезпечних умов [89, с. 14].

Аналіз історичних джерел з тематики здоров'я та безпеки сприяє: усвідомленню причинно-наслідкових зв'язків, коли учні оцінюють, як соціальні, економічні та політичні фактори впливали на життя та здоров'я людей; розвитку критичного мислення та здатності перевіряти достовірність джерел, виявляти упередження та співставляти різні точки зору; формуванню

навичок аналітичного читання та роботи з інформацією, що дозволяє оцінювати вплив історичних подій на безпеку та здоров'я населення.

Вивчення історії демонструє, як люди розробляли ефективні стратегії для збереження життя, здоров'я та психоемоційного благополуччя: санітарні та медичні заходи, організація лікарень і карантинних зон під час епідемій; соціальна підтримка та громадські ініціативи, включно з волонтерськими рухами, які допомагали постраждалим під час воєн, стихійних лих або голоду; організація режиму праці та відпочинку, дотримання правил безпеки та самодисципліни, що дозволяло мінімізувати ризики та підтримувати фізичне здоров'я; психологічні та культурні механізми, такі як ритуали, традиції, мистецтво та духовні практики, що допомагали справлятися з травматичним досвідом [90, с. 106].

Історичні приклади ризиків і стратегій подолання сприяють: розвитку критичного мислення та навичок оцінки ризиків; формуванню психологічної стійкості, здатності до саморегуляції та конструктивного реагування в кризових ситуаціях; усвідомленню важливості здоров'я та безпечної поведінки як пріоритету; розвитку соціальної відповідальності, емпатії та готовності підтримати інших у складних обставинах [90, с. 107].

Важливу роль відіграє також створення безпечного та підтримувального освітнього середовища, що є ключовим аспектом формування здоров'язберігаючої компетентності учнів, зокрема в процесі вивчення історії. Під безпекою розуміється не лише фізичний захист, а й психологічне відчуття комфорту, підтримки та довіри, яке дозволяє кожному учню активно включатися в навчальний процес, відкрито висловлювати думки та розвивати критичне мислення [90, с. 108].

Психологічна безпека забезпечується через дружню атмосферу, взаємоповагу та відсутність осуду. Вчитель створює умови, у яких учні можуть обговорювати складні або травматичні історичні теми без страху негативної оцінки. Це сприяє розвитку емоційної стійкості та навичок саморегуляції, а також підтримує мотивацію до навчання.

Безпечне середовище включає правильну організацію класного простору, доступність матеріалів та обладнання, а також оптимальний режим навчальної діяльності. На уроках історії це може проявлятися у використанні інтерактивних станцій, кейсів, групової роботи та рухових пауз, що дозволяє мінімізувати фізичне перевантаження та забезпечує комфорт учнів.

Організація підтримувального середовища передбачає розвиток навичок співпраці, емпатії та конструктивної комунікації. Учні працюють у парах та малих групах, обговорюють історичні факти та події, вчаться слухати та поважати думку іншого. Такі практики сприяють формуванню соціальної зрілості, умінню співпрацювати та конструктивно вирішувати конфлікти [88, с. 35].

При вивченні складних історичних подій важливо моделювати обговорення, де учні навчаються аналізувати факти, поважати емоційні реакції однокласників і висловлювати свої судження толерантно. Це дозволяє не лише засвоювати історичний матеріал, а й формує у дітей відповідальне ставлення до власного психічного здоров'я та здоров'я оточуючих.

Важливим елементом є індивідуальний та діяльнісний підходи, коли вчитель враховує рівень емоційної зрілості та психофізичні особливості кожного учня, а також адаптує методи навчання й організацію освітнього процесу таким чином, щоб забезпечити максимальну ефективність засвоєння знань, розвиток здоров'язберігаючих навичок та емоційний комфорт учнів. Наприклад, для чутливих дітей можна пропонувати альтернативні завдання або короткі паузи для відновлення, що забезпечує комфортну та безпечну участь у навчальному процесі [88, с. 36].

Таким чином, уроки історії мають значний потенціал для формування безпекових та здоров'язбережувальних навичок учнів, оскільки дають змогу розглядати події минулого з точки зору ризиків, небезпек і способів їх подолання. Аналіз історичних ситуацій сприяє розвитку критичного мислення, усвідомлення причинно-наслідкових зв'язків та навичок прийняття обґрунтованих рішень у складних ситуаціях. Крім того, історичний матеріал

можна використовувати для формування емоційної стійкості, соціальної відповідальності та вміння захищати себе й оточуючих, що робить уроки історії важливим середовищем для інтеграції здоров'язберігаючих підходів у навчальний процес.

5.2. Методи і прийоми розвитку здоров'язберігаючої компетентності на уроках історії

Актуальність вивчення методів і прийомів розвитку здоров'язберігаючої компетентності на уроках історії обумовлена сучасними викликами освітнього середовища, у якому учні стикаються з високим рівнем інформаційного навантаження, психологічного стресу та ризиків для фізичного та емоційного здоров'я. Інтеграція здоров'язберігаючих підходів у навчальний процес дозволяє не лише ефективно засвоювати історичний матеріал, а й формувати у старшокласників навички безпечної поведінки, емоційної саморегуляції та соціальної відповідальності. Тому розробка та впровадження методів і прийомів, що поєднують освітні та здоров'язберігаючі цілі, є нагальною потребою сучасної школи.

Здоров'язбережувальний підхід до навчання історії доцільно інтегрувати у вивчення конкретних тем шкільної програми. У 11 класі: під час тем «Україна в умовах широкомасштабного вторгнення» чи «Воєнні злочини РФ проти України» доцільно обговорювати злочини проти цивільного населення, депортації та катування. У 9 класі, у темі «Міжнародні відносини початку ХХ століття», варто висвітлити імперські прагнення держав і порівняти їх із сучасною агресією РФ. У 10 класі теми «Тоталітаризм», «Воєнний комунізм в Україні», «Сталінські репресії 1930-х рр.» допомагають провести історичні паралелі між злочинами радянського режиму та сучасною агресією. Уроки «Геноцид вірмен» (практичне заняття) або «Воєнні дії 1944–1945 рр.» сприяють розумінню універсальної природи воєнних злочинів. Тема «Окупація західноукраїнських земель (1944–1953 рр.)» дозволяє порівняти радянські репресії з сучасними подіями на окупованих територіях України. У межах теми

«Український визвольний рух 1944–1950-х рр.» важливо підкреслити гуманістичні ідеї ОУН та УПА – «Воля народам! Воля людині!» – що співзвучні сучасним цінностям свободи, гідності та права на життя [86, с. 24].

Водночас інші теми шкільної програми також мають значний потенціал для інтеграції здоров'язбережувального підходу. Аналіз історичних подій, суспільних трансформацій та конфліктів дає змогу обговорювати питання безпеки, емоційного та соціального здоров'я, формувати критичне мислення і навички відповідальної поведінки. Це створює умови для цілісного розвитку учнів, допомагає усвідомлювати уроки історії не лише як знання про минуле, а й як засіб виховання здорових, свідомих та соціально відповідальних громадян [86, с. 25].

Визначальним аспектом вивчення історії є не тільки ознайомлення з історичними фактами, а і формування у школярів критичного мислення, емоційного інтелекту та емоційної стійкості. У контексті вивчення воєнних злочинів РФ після повномасштабного вторгнення на терени України 2022 року особливу увагу доцільно приділити тим містам, які найбільше постраждали: Маріуполь, Ірпінь, Андріївка, Буча, Бородянка, Оленівка. Для ефективного формування здоров'язбережувальної компетентності на уроках історії важливо застосовувати широкий спектр методів і прийомів, спрямованих на активізацію пізнавальної діяльності учнів та розвиток їх інтересу до навчання [89, с. 23].

Методи формування здоров'язберігаючої компетентності на уроках історії можна класифікувати за формою організації навчальної діяльності. До інтерактивних методів належать дискусії, групові обговорення, дебати та рольові ігри, які забезпечують активну участь учнів у процесі навчання. Активні методи включають кейс-аналізи, проєктну діяльність та дослідницькі завдання, тоді як традиційні методи передбачають пояснення, наочні демонстрації та опорні схеми [89, с. 24].

За змістовим спрямуванням виділяють методи розвитку фізичного, психологічного та соціального здоров'я. Методи фізичного спрямування охоплюють вправи з безпеки життєдіяльності, моделювання надзвичайних

ситуацій та знання про надання першої допомоги. Психологічні методи спрямовані на розвиток стресостійкості, емоційної регуляції та саморефлексії. Соціальні методи включають колективні завдання, симуляції взаємодії та аналіз історичних конфліктів із точки зору безпечної поведінки та взаємопідтримки [85, с. 120].

Також методи можна класифікувати за способом пізнавальної діяльності учнів. Проблемні методи передбачають постановку проблемних питань і роботу з суперечливими історичними джерелами, дослідницькі методи – роботу з документами, статистикою та історичними фактами, а рефлексивні методи включають ведення щоденників спостережень, самооцінку та обговорення власних емоцій і реакцій на навчальний матеріал. Така класифікація дозволяє комплексно підходити до формування здоров'язберігаючої компетентності та інтегрувати її у навчальний процес [85, с. 121].

Використання зазначених методів сприяє поєднанню навчальної, виховної та розвивальної складових освітнього процесу. Завдяки таким формам роботи учні вчаться самостійно аналізувати інформацію, порівнювати історичні події, робити висновки щодо їх впливу на життя людей, стан здоров'я населення та соціальне благополуччя. Зокрема, активні методи навчання допомагають зберегти інтерес до предмета, формують позитивне ставлення до процесу пізнання, сприяють розвитку емпатії, толерантності та критичного мислення. Залучення учнів до обговорення трагедій воєнних подій дає змогу глибше усвідомити цінність людського життя, важливість фізичного й психічного здоров'я, а також необхідність збереження миру та стабільності в суспільстві [85, с. 122].

Для активізації учнів доцільно впроваджувати методи діяльнісного навчання. Учні можуть: досліджувати історії свідків окупації; брати інтерв'ю у ровесників, які пережили евакуацію чи депортацію; створювати проєкти з відновлення зруйнованих міст; брати участь у квестах чи вікторинах, як-от «Здоров'я в умовах війни», що поєднує історичний, медичний і гуманітарний аспекти. Також учням можна запропонувати творчі завдання – створення

презентацій, відеороликів, поезій, музичних чи художніх творів, присвячених подіям війни. Прикладом командної роботи може стати виготовлення шкільного банера, стінгазети чи навіть онлайн-каналу, присвяченого історії окупації українських міст [88, с. 55].

Інтеграція на уроці з історії з елементами здоров'язбереження є надзвичайно важливою. А все тому, що вивчення теми про найбільш постраждалі міста в наслідок російської агресії є складним емоційно, а тому потрібно забезпечити безпечне середовище для дітей. В ході обговорення таких непростих подій доцільно [88, с. 56]:

- пояснити учням в спокійному форматі, що сильні емоції – це нормальна реакція на жахливі події, які відбуваються в нашій державі за останні три роки, особливо на сході;
- використовувати спеціальні техніки глибокого дихання перед або після обговорення цих непростих проблем;
- запропонувати дітям написати свої рефлексії або листи підтримки жителям Оленівки, Бородянки, Бучі, Ірпіня, Андріївки та Маріуполя, оскільки там відбувалось чимало подій, де постраждало мирне населення.

На основі наведеного, можемо сказати, що можливий такий варіант, як перед початком заняття педагог з історії може провести коротку вправу: закрити очі, зробити три глибокі вдихи й видихи та уявити себе в безпечному місці.

Застосування інтерактивних методів навчання є одним із найефективніших способів підвищення пізнавальної активності та мотивації учнів, оскільки вони забезпечують їх безпосередню участь у процесі засвоєння навчального матеріалу.

Одним із таких методів є гра «Мікрофон», яка допомагає учням удосконалювати навички комунікації та публічного виступу. У ході гри кожен учасник отримує тему для короткого монологу або виступу. Прикладом може бути тема: «Буча, Ірпінь, Бородянка – символи російського геноциду». Учні висловлюють власні думки щодо наслідків окупації цих міст, її впливу на

суспільство, психічний стан людей та соціальні процеси, що супроводжують воєнні події.

Метод «Мозковий шторм» (Brain Storm) сприяє розвитку творчого мислення, дозволяє генерувати різні ідеї та шукати альтернативні шляхи вирішення проблем. Наприклад, під час обговорення теми окупації Київської області учням можна поставити проблемні запитання: «Які могли бути найефективніші способи евакуації мирного населення?» або «Які дії можуть врятувати життя у разі потрапляння в полон?». Такий формат роботи стимулює учнів до швидкого мислення та колективного пошуку рішень [90, с. 125].

Метод «Кластер», що належить до технологій критичного мислення, дозволяє візуалізувати знання. Учні створюють схему-систему ключових понять і зв'язків між ними. Наприклад, можна запропонувати скласти кластер на тему «Організація та механізми воєнних злочинів у Бучі, Бородянці та Ірпені». Це допомагає структурувати інформацію, узагальнювати матеріал і глибше його осмислити [90, с. 126].

Метод «Діаграма Венна» допомагає систематизувати великий обсяг даних, розвивати навички порівняння та аналізу. Приклад теми – «Післяокупаційне відновлення та пам'ять», де одна частина діаграми може містити елементи «Відновлення зруйнованих міст», а інша – «Уроки геноциду для сучасного світу» [90, с. 127].

Метод «Опорних слів» навчає учнів працювати з ключовими поняттями, виокремлювати головні ідеї з тексту. Для прикладу, можна використати статтю з відкритого джерела про російсько-українську війну, зокрема про «Окупацію Бучі: передумови, причини, наслідки». Учні виписують найважливіші терміни та словосполучення, а потім, працюючи в парах, переказують текст, спираючись лише на ключові слова. Це формує вміння стисло передавати зміст і тренує пам'ять [90, с. 128].

Метод «Прес» формує навички логічного і послідовного аргументування. Його доцільно застосовувати під час теми «Вторгнення російських військ на

територію України у 2022 році». Учитель може поставити проблемне запитання: «Чи можна було уникнути вторгнення?» [90, с. 129].

Учні вибудовують свої відповіді за чіткою структурою:

Позиція: «Я вважаю, що...»

Пояснення: «Тому що...»

Приклад: «Наприклад...»

Висновок: «Отже...».

Такий підхід формує вміння висловлювати власну позицію, добирати аргументи та переконливо їх представляти, розвиває комунікативну компетентність і критичне мислення.

Також доцільним для викорипстання є кейс-методу. Представимо використання даного методу на прикладі подій з Маріуполя. Використання справжніх свідчень жителів цього міста дає змогу учням більш повно зрозуміти масштаб трагедії яка сталася та зрозуміти значущість пам'ять всіх подій, які стались. Наведемо чіткий приклад проведення кейсу на прикладі подій в місті Маріуполь: трагедія Драматичного театру, яка сталась 16 березня 2022 року, коли війська ворога скинули авіабомбу на Драматичний театр в Маріуполі, де переховувалось багато мирних жителів, серед яких були і діти. Росіяни навіть не зважали на напис «Діти», представники країни-агресора продовжували свідомо атакувати будівлю.

Запитання для обговорення цієї події:

- поясніть, чому саме представлений випадок з історії Маріуполя є воєнним злочином?
- скажіть, яким саме чином можна зберегти пам'ять про подібні події, які стаються під час війни?
- як можуть впливати схожі події на психіку тих осіб, які вижили після таких страшних подій?
- облога міста Маріуполь та гуманітарна катастрофа: у цьому місті люди залишились без їжі, вони, зв'язку та електрики, тобто без жодних умов

для життя. Агресори свідомо знищували гуманітарні коридори, щоб люди не витримували без засобів існування.

Запитання для обговорення цієї події:

- чому саме представники РФ блокували в'їзд гуманітарної допомоги для населення?
- в наслідок таких подій, які можуть виникати емоції у свідків та очевидців?
- як можна психологічно підтримати тих людей, хто пережив такі страшні та непрості події?

Також доцільною під час уроків історії є групова робота дітей, яка передбачає аналіз історичних подій, а також сучасних. Загалом робота в групах допомагає школярам підтримувати одне одного в ході вивчення емоційно непрості теми.

Завдання для обговорення. Кожна з груп отримує певне завдання представити та дослідити одну з трагічних подій, які сталися, наприклад у Маріуполі:

- руйнування представниками країни-агресора лікарні № 3 (бомбардування пологового будинку, коли там перебувало багато вагітних жінок та породіль);
- перебування та доля мешканців Маріуполя, які потрапили в жахливий російський полон;
- дослідити наслідки екологічної катастрофи в Маріуполі після обстрілів, які відбувались.

Доцільно вказати, що після такого роду дослідження учні мають обговорити та узагальнити все, а також запропонувати власні висновки, а педагогові потрібно наголосити на важливості підтримки саме таких жертв війн, що допомагає єднатись як нація.

Потрібним є також використання інтерактивних методів, які можна виразити через рольові ігри та емоційне співпереживання тим подіям, які

сталися з людьми. Важливо вказати на те, що саме такі ігри допомагають комплексно зрозуміти ситуацію та максимально відчувати емпатію.

Наведемо конкретний приклад, знову ж таки, на прикладі подій в Маріуполі: «Голос Маріуполя» – всі учасники отримують роль справжнього свідка жахливих подій в Маріуполі в якого будуть брати інтерв'ю. Дітям дається певний час на підготовку, після чого вони розповідають історію так, ніби вони там були.

Після проведення такого методу педагог має поставити дітям кілька вмотивованих запитань:

- які в Вас виникли почуття під час розповіді про події, які відбувались в Маріуполі?
- яким чином допомогти тим, хто пережив такі непрості дії країни-агресора.

В ході вивчення таких емоційних тем важливим є використання рефлексії та психологічної підтримки. Після вивчення таких непростих тем, доцільно надати можливість учням висловитись.

Рефлексія, як метод має чудовий вплив на розвиток дітей під час вивчення історії, а тому можна дітям запропонувати наступні завдання:

- написати анонімне повідомлення на тему: «які мої відчуття після даного уроку?»;
- створіть тематичний плакат, який би символізував шану та пам'ять про Маріуполь;
- якщо помітно переживання дітей, то дати їм невеликий список вправ для того, щоб зняти стрес та прийти в себе (арт-терапія, спеціальні дихальні техніки, ведення щоденника).

Вивчення подій, які сталися в багатьох містах нашої країни внаслідок повномасштабного вторгнення країни-агресора є важливим. Проте це мова іде не тільки про факти, а і загалом про емоційну чутливість, формування психологічної стійкості дитини та і загалом підтримки. Здоров'язберігаюча компетентність під час уроків з історії дає можливість учням не тільки

зрозуміти сучасні історичні події, а і знати особливості збереження власного здоров'я, особливо в таких непростих умовах.

Ефективною буде симуляція міжнародного трибуналу, в якій учні діляться на групи: прокурори, адвокати, свідки та експерти. Кожна група отримує завдання підготувати аргументи щодо конкретного злочину проти цивільного населення (обстріл житлових кварталів, депортації тощо). Мета кейсу – розвивати критичне мислення, уміння аргументовано висловлювати позицію, а також етичне ставлення до жертв конфлікту.

Проблемні методи передбачають постановку проблемних питань і роботу з суперечливими історичними джерелами – наприклад, аналіз свідчень очевидців та новинних матеріалів про воєнні злочини для оцінки достовірності інформації. Дослідницькі методи включають роботу з документами, статистикою та історичними фактами, наприклад, складання звітів про руйнування міст або дослідження гуманітарних наслідків. Рефлексивні методи включають ведення щоденників спостережень, самооцінку та обговорення власних емоцій і реакцій на навчальний матеріал, що допомагає учням усвідомлювати психологічні наслідки конфлікту та формувати навички емоційної підтримки однокласників. Метод «Кругового обговорення» розвиває вміння аргументовано висловлювати власну позицію, критично оцінювати різні точки зору. Наприклад, для обговорення можна обрати тему: «Міжнародна реакція на воєнні злочини з боку РФ в Україні».

Метод «Дебати» використовується для розвитку аналітичних умінь і здатності шукати докази. Учасники мають визначений час для висловлювання, після чого ведучий підбиває підсумки дискусії. Як приклад, можна запропонувати тему «Роль російської пропаганди у підготовці та здійсненні геноциду українського населення в Бучі, Ірпені, Бородянці». Під час дебатів учні аналізують вплив інформаційних маніпуляцій на свідомість людей і злочинні дії окупантів [88, с. 140].

Для підвищення ефективності навчального процесу доцільно використовувати різноманітні інноваційні засоби навчання, що активізують

пізнавальну діяльність учнів і сприяють розвитку їхньої емоційної та когнітивної сфери.

Одним із таких засобів є мультимедійні презентації зі звуковим супроводом, які допомагають утримувати увагу школярів та зберігати інтерес до теми. Зокрема, під час презентації можна продемонструвати контрастні зображення міст Київщини – до окупації та після неї, що сприятиме глибшому розумінню трагедії війни. Важливу роль відіграють віртуальні екскурсії та відео-уроки, адже вони дають можливість учням візуалізувати історичні події та усвідомити їхні наслідки. Використання технологій доповненої або віртуальної реальності дозволяє «відвідати» місця бойових дій, побачити умови життя населення під час війни та сформувати емоційно-ціннісне ставлення до подій.

Ефективним інструментом інтерактивного навчання є комп'ютерні ігри та симулятори, які створюють умови для занурення у реалії історичних подій. Наприклад, гра «Ukraine War Stories», розроблена українською студією *Starni Games*, відтворює перші тижні повномасштабного вторгнення Росії, показуючи історії з Маріуполя, Бучі та Гостомеля. Гравець приймає складні моральні рішення, що допомагає усвідомити ціну людського життя під час війни.

Інша українська студія – Tsebro Games – працює над грою «*One More Day*» («Ще один день»), де головним героєм є волонтер. Через сюжет гравці можуть краще зрозуміти роль волонтерського руху у збереженні життя та допомозі постраждалим. У симуляторі «*Glory to Heroes*» користувач може керувати установкою HIMARS, що розвиває стратегічне мислення та знання про сучасну оборону.

Популярністю серед школярів користуються антистрес-ігри, зокрема «*Chornobaivka*» від студії *ThirtyNineEighty*, у якій користувач відбиває атаки ворога. Такі ігри, попри розважальний формат, сприяють емоційному розвантаженню та розвитку стресостійкості.

Цінним джерелом пізнання є цифрові історичні архіви, які містять документи, фото, карти, відео та інші джерела. Вони допомагають учням

досліджувати карти бойових дій, траєкторії наступів, лінії оборони та ключові битви.

Ефективним методом є також онлайн-дискусії та форуми, що створюють платформу для спілкування з ровесниками та іноземними учасниками, сприяючи поширенню правдивої інформації про російсько-українську війну, формуванню критичного мислення та громадянської позиції. Для збагачення навчального процесу можна застосовувати QR-коди або інші мобільні технології. Наприклад, створення QR-коду для пам'ятника Тарасу Шевченку в Бородянці дає можливість переглянути зображення розстріляного монумента та дізнатися історію його руйнування. Особливе місце займає проєктна діяльність, яка сприяє розвитку креативності, самостійності та командної взаємодії. Наприклад, учням можна запропонувати створення проєкту *«Діти як жертви російського терору 2022 року»* або короткометражного історичного фільму про події окупації. Такі форми роботи формують відповідальність, розвивають дослідницькі та комунікативні навички.

Доцільним є використання методу порівняння та контрастування, який дозволяє проаналізувати умови життя населення під час війни та після неї, усвідомити важливість здорового середовища для відновлення людини. Значний потенціал має рольова гра, під час якої учні «проживають» певну ситуацію. Наприклад, гра *«Евакуація міста»* дозволяє учням приймати рішення у кризових умовах. Використання відеоінтерв'ю з ветеранами або свідками окупації допомагає сформуванню емпатії та глибше розуміння історичного контексту.

Ігри на розвиток пам'яті та уваги, як-от *«Я знаю історію»*, стимулюють активне відтворення подій минулого та їх зв'язок із проблемами збереження здоров'я людини в кризових умовах.

Традиційні методи, такі як пояснення, наочні демонстрації та опорні схеми, можна застосовувати для представлення статистики загиблих цивільних, схем евакуації та заходів безпеки.

За змістовим спрямуванням виділяють методи розвитку фізичного, психологічного та соціального здоров'я. Методи фізичного спрямування охоплюють вправи з безпеки життєдіяльності, моделювання надзвичайних ситуацій та знання про надання першої допомоги; конкретно можна проводити симуляцію евакуації з приміщення під час обстрілів або відпрацювання алгоритму надання допомоги пораненому. Психологічні методи спрямовані на розвиток стресостійкості, емоційної регуляції та саморефлексії – наприклад, ведення щоденників переживань під час аналізу трагічних подій або групові вправи на вираження емоцій через малюнки та колективне обговорення. Соціальні методи включають колективні завдання, симуляції взаємодії та аналіз історичних конфліктів з точки зору безпечної поведінки; учні можуть розробляти проєкти щодо підтримки постраждалих громад, відтворювати переговори між гуманітарними організаціями або обговорювати етичні аспекти допомоги цивільним. Ефективною є рефлексивна групова вправа «Що я можу зробити?». Учні обговорюють, як можна підтримати постраждалих у конфлікті, на прикладі конкретних випадків з 2022 р. Наприклад, організація збору допомоги, волонтерські проєкти або психологічна підтримка однолітків. Мета – формування соціальної відповідальності, емпатії та навичок взаємодопомоги.

Таким чином, методи формування здоров'язберігаючої компетентності на уроках історії, особливо на прикладі злочинів ЗС РФ в Україні у 2022 році, демонструють комплексний підхід до розвитку учнів. Класифікація методів за формою організації навчальної діяльності, змістовим спрямуванням та способом пізнавальної діяльності дозволяє поєднувати активну участь, дослідницьку діяльність та рефлексію з розвитком фізичного, психологічного та соціального здоров'я.

Інтеграція інтерактивних, активних та традиційних методів забезпечує ефективне засвоєння історичного матеріалу та одночасне формування навичок безпечної поведінки, критичного мислення, емоційної стійкості й соціальної взаємодії. Застосування проблемних, дослідницьких та рефлексивних прийомів сприяє розвитку аналітичних і моральних компетенцій учнів, формує здатність

усвідомлювати наслідки насильства та конфліктів для фізичного та психічного благополуччя.

Таким чином, системне використання різних методів і прийомів на уроках історії не лише підвищує ефективність навчання, а й є дієвим засобом формування цілісної здоров'язберігаючої компетентності, що сприяє підготовці учнів до відповідальної, свідомої та безпечної поведінки у сучасному світі.

ВИСНОВКИ

Сучасні умови розвитку української держави, позначені війною, глобальними ризиками та необхідністю посилення національної безпеки, зумовлюють нові підходи до історичної освіти. Історія перестає бути лише засобом передачі фактів про минуле – вона перетворюється на інструмент формування свідомого, стійкого та відповідального громадянина, здатного орієнтуватися у складних суспільних процесах і приймати зважені рішення. У центрі опиняються питання безпеки, прав людини, критичного мислення, емоційної стійкості та здоров'язбереження, які органічно інтегруються у зміст історичних подій, роботу з джерелами, аналіз воєнних злочинів, міжпредметні зв'язки та освітні практики. У цих умовах особливої ваги набуває вивчення повномасштабного вторгнення рф, що дозволяє школярам не лише осмислити новітню історію, а й зрозуміти важливість права, цінності людського життя та суспільної солідарності.

Повномасштабне вторгнення рф у лютому 2022 року супроводжувалося системними порушеннями міжнародного гуманітарного права – вбивствами цивільних, катуваннями, депортаціями, обстрілами житлових районів, медичних і освітніх закладів. Для їх юридичної кваліфікації необхідним є збирання та аналіз різних типів доказів. Первинні джерела включають свідчення очевидців, матеріали українських і міжнародних слідчих органів, документи МКС, звіти ООН та правозахисних інституцій. Вторинні джерела – журналістські розслідування, аналітичні праці, наукові публікації – допомагають узагальнити ці дані й оцінити масштаби злочинів. Станом на кінець 2024 року задокументовано понад 143 тисячі воєнних злочинів рф проти України.

Джерельна база дослідження російських злочинів має міждисциплінарний і комплексний характер, поєднуючи правові, історичні, політичні та гуманітарні підходи. Вона сприяє формуванню нового дослідницького напрямку, що інтегрує історичний аналіз, міжнародне право та сучасні методи

документування. Це забезпечує глибше розуміння обставин агресії, впливу злочинів на цивільне населення та важливості доказового матеріалу для майбутніх міжнародних судових процесів.

З погляду кримінально-правової науки, воєнні злочини відрізняються від інших правопорушень специфікою складу, об'єктом посягання та статусом суб'єкта. Найпоширенішими є навмисні вбивства, катування, примусова депортація, використання заборонених засобів ведення війни, руйнування цивільної інфраструктури. Аналіз історичних, політичних і культурних чинників свідчить, що сучасна агресія РФ є продовженням колоніальної політики, імперських практик та радянської спадщини, що десятиліттями формували претензії на українську територію та ідентичність. Таким чином, російські воєнні злочини мають як конкретний юридичний вимір, так і глибокі історичні передумови.

24 лютого 2022 року Росія розпочала повномасштабне вторгнення в Україну, що стало найбільшим воєнним конфліктом у Європі після Другої світової війни. Метою агресора було знищення української державності та підпорядкування народу, проте плани Росії зазнали поразки завдяки стійкості ЗСУ та міжнародній підтримці України. Події 2022 року можна поділити на чотири етапи: початковий наступ (лютий – березень) – масовані ракетні та авіаудари по всій країні, багатонаправлений наступ з півночі, сходу, півдня та моря, героїчна оборона Києва, Харкова, Маріуполя та Зміїного острова. План швидкої війни провалився; другим був відступ і стратегічна оборона (квітень – червень) – звільнення Київщини, Чернігівщини, Сумщини, бої за Донбас, оборона «Азовсталі», масові злочини агресора проти мирного населення; третій етап передбачав контрнаступ України (липень – жовтень) – стратегічний перелом на фронті, звільнення Балаклії, Ізюма, Куп'янська та Херсона, демонстрація здатності українських військ відвойовувати території; та останній передбачав війну на виснаження і ракетний терор (листопад – грудень) – масовані удари по містах та інфраструктурі, проблеми з електропостачанням та теплом, продовження боїв на Донбасі, спроби залякування мирного населення.

Аналіз подій окупації Київщини та Донеччини у 2022 році свідчить про системні та цілеспрямовані воєнні злочини Російської Федерації проти цивільного населення та українських військовополонених. Події у Бучі, Бородянці, Ірпені, Андріївці, Маріуполі та Оленівці демонструють цілеспрямовану політику рф щодо знищення цивільного населення та порушення міжнародного гуманітарного права. Вони свідчать про масштабні та системні воєнні злочини, що включають вбивства, катування, сексуальне насильство, руйнування інфраструктури та депортації. Для забезпечення правосуддя необхідне подальше міжнародне розслідування, документування доказів та притягнення до відповідальності як виконавців, так і командирів.

Міжнародні організації та держави, зокрема ООН, Європарламент, Рада Європи, Міжнародний кримінальний суд, ОБСЄ, Amnesty International, США, Канада, Велика Британія та країни ЄС, оперативно відреагували на ці злочини: ухвалювались резолюції, створювались слідчі комісії, запроваджувались санкційні пакети, здійснювались міжнародні розслідування, а також готувалися підстави для спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України. На національному рівні розслідування воєнних злочинів ведуть Національна поліція України, СБУ та ДБР під керівництвом Офісу Генерального прокурора. Збираються та систематизуються докази, що можуть бути використані як у національних судах, так і передані до МКС. Паралельно міжнародні структури, зокрема Europol і Eurojust, беруть участь у зборі свідчень та документуванні злочинів, а спеціалізоване навчання слідчих забезпечує підвищення кваліфікації у розслідуванні міжнародних злочинів. Отже, міжнародна спільнота та національні органи створили комплексну систему правового реагування, що поєднує національні та міжнародні механізми, з метою забезпечення невідворотності покарання для винних у воєнних злочинах рф та утвердження верховенства міжнародного гуманітарного права.

Теоретичний аналіз педагогічних джерел засвідчує, що поняття «здоров'язберігаюча компетентність» трактується як інтегральна якість особистості, що поєднує систему знань, умінь, цінностей та поведінкових

стратегій, спрямованих на збереження й зміцнення фізичного, психологічного та соціального здоров'я. У сучасній освіті вона розглядається не лише як результат навчання, а як необхідна умова безпечного й гармонійного розвитку учня, що забезпечує його здатність діяти усвідомлено, відповідально та стійко в умовах суспільних викликів.

Структура здоров'язберігаючої компетентності охоплює взаємопов'язані компоненти – фізичний, психологічний, соціальний, інформаційний та ціннісний, кожен із яких виконує важливу функцію у формуванні всебічно розвиненої, зрілої особистості. Така багаторівнева модель дозволяє школі комплексно впливати на учня, поєднуючи навчальний зміст, педагогічні методи та виховні практики. Отже, здоров'язберігаюча компетентність є стратегічним освітнім пріоритетом, що формує не лише освіченого, а й життестійкого, свідомого та соціально відповідального громадянина.

Аналіз потенціалу шкільного курсу історії засвідчує, що цей навчальний предмет має значні можливості для формування здоров'язберігаючої компетентності старшокласників, особливо в контексті вивчення сучасних подій, пов'язаних із російською агресією проти України. Історичні матеріали, свідчення очевидців, документальні джерела та приклади воєнних злочинів дають змогу не лише сформуванню уявлення про порушення прав людини та загрози цивільному життю, а й розвивати емпатію, критичне мислення, громадянську відповідальність і навички безпечної поведінки. Таким чином, історія стає важливим інструментом осмислення ризиків сучасності та формування життестійкості молоді.

Методи формування здоров'язберігаючої компетентності на уроках історії, зокрема під час вивчення злочинів ЗС РФ в Україні у 2022 році, свідчать про багатовимірний та цілісний підхід до освітнього процесу. Їх систематизація за формою організації навчання, змістовим наповненням і характером пізнавальної діяльності дозволяє поєднати активність учнів, дослідницьку роботу та саморефлексію з розвитком усіх складових здоров'я – фізичної, психологічної та соціальної.

Поєднання інтерактивних, практикоорієнтованих і традиційних методів сприяє глибшому розумінню історичних подій, водночас формуючи навички безпечної поведінки, критичного аналізу інформації, емоційної врівноваженості та конструктивної комунікації. Використання проблемно-орієнтованих, дослідницьких і рефлексивних технологій допомагає учням усвідомити вплив війни й насильства на людину та суспільство, розвиває моральні орієнтири й здатність співпереживати.

Отже, комплексне застосування різноманітних методів і прийомів у викладанні історії не лише підсилює освітній результат, а й виступає важливим механізмом формування здоров'язберігаючої компетентності, що готує школярів до відповідального, безпечного й усвідомленого життя в сучасних умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Законодавчі та нормативні документи

1. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text (дата звернення: 04.11.2024).
2. Концепція зовнішньої політики Російської Федерації (31.03.2023).
МЗС РФ. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/nova-redaktsiya-kontseptsiyi-zovnishnoyi-polityky-rosiyi-analiz> (дата звернення: 05.11.2024).
3. Концепція Нової української школи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainskashkola-compressed.pdf> (дата звернення: 10.03.2025).
4. Кримінальний кодекс України: закони України зі змінами і доповнення від 01.11.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 02.11.2024).
5. МОН розвитку здоров'язбережувальної освіти у закладах загальної середньої освіти». URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/novyny-posylannia/konceptualni-zasadi-socialnoyi-ta-zdoroviazberezuvalnoyi-osvitnoyi-galuzi.pdf> (дата звернення: 10.03.2025).
6. Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти: Постанова КМУ, Стандарт, План [...] від 23.11.2011 №1392.
URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-p> (дата звернення: 10.04.2025).
7. Про затвердження Державного стандарту стандарти базової середньої освіти. Постанова КМУ, Стандарт, План [...] від 30 вересня 2020 р. № 898. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898> (дата звернення: 10.04.2025).

8. Про затвердження Державного стандарту профільної середньої освіти від 25.07.2024 № 851. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-2024-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.04.2025).

9. Про освіту: Закон України від 05.09.2017. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 10.03.2025).

10. Про співробітництво з Міжнародним кримінальним судом: Закон України від 03.05.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2236-20#Text> (дата звернення: 10.03.2025).

11. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду ратифікований 21.08.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 19.01.2025).

Джерела українських і міжнародних організацій, фондів

12. Дайджест судової практики Верховного Суду у справах пов'язаних з війною (рішення внесені до ЄДРСР з лютого 2022 року по вересень 2024 року). Упорядник: відділ аналітичної та правової роботи ВП ВС. Відповідальний за випуск: Секретар ВП ВС, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України В. Ю. Уркевич. Київ, 2024. 157 с.

13. Загальна характеристика військових кримінальних правопорушень: практика Верховного суду України від 22.09.2023. 42 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Stefaniv_voenni_zlochini.pdf (дата звернення: 10.04.2025).

14. Звіт ВГО «Асоціації правників України» про моніторинг судових проваджень та аналіз судових рішень у справах про воєнні злочини (за ст. 438 КК України), 2025. 138 с.

15. Звіт Офісу Генерального прокурора: «Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за січень-грудень 2022 року». URL: <https://gp.gov.ua> (дата звернення: 25.06.2025).

16. Міжнародний комітет Червоного Хреста «Російсько-український міжнародний збройний конфлікт: 2022 рік приніс цивільному населенню велику трагедію та багато страждань» від 31.12.2022. URL:

<https://blogs.icrc.org/ua/2022/12/article/2022-brought-large-scale-tragedy-and-suffering-to-civilians/> (дата звернення: 26.06.2022).

17. Міністерство закордонних справ України: «Ключові питання та відповіді про російську агресію» від 20.06.2023. URL: <https://mfa.gov.ua/protidiya-agresiyi-rf/klyuchovi-pitannya-ta-vidpovidi-pro-rosijsku-agresiyu> (дата звернення: 01.11.2024).

18. Офіс Генерального прокурора України: «Злочини вчинені в період повномасштабного вторгнення рф». 2025. URL: <https://www.gp.gov.ua> (дата звернення: 17.01.2025).

19. Офіс Генерального прокурора України: «Понад 170 тисяч воєнних злочинів» від 05.08.2025. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/ponad-170-tisyac-vojennix-zlociniv-ofis-generalnogo-prokurora-okresliv-masstab-i-zlociniv-rf-na-zustrici-z-miznarodnimi-partnerami> (дата звернення: 23.10.2025).

20. Рада: офіційний вебпортал парламенту України: «17 березня 2023 року Міжнародний кримінальний суд (МКС) в Гаазі видав ордери на арешт президента росії володимира путіна та уповноважену при президенті росії з прав дитини марії львової-білової» від 17.03.2025. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_%20kom/259864.html (дата звернення: 05.05.2025).

21. Рада суддів України: «Історичне рішення: ЄСПЛ визнав системні та масові порушення прав людини росією на окупованих територіях України» від 10.07.2025. URL: <https://rsu.gov.ua/ua/news/istoricne-risenna-espl-viznav-sistemni-ta-masovi-porusenna-prav-ludini-vcineni-rosieu-na-okupovanih-teritoriah-ukraini> (дата звернення: 20.08.2025).

22. Сайт офіційного інтернет-представництва Президента України: «Відповідальність за воєнні злочини для російських військових неминуча» від 15.03.2022 року. URL: <https://www.president.gov.ua/news/vidpovidalnist-za-vojenni-zlochini-dlya-rosijskih-vijskovih-73561> (дата звернення: 18.10.2024).

23. Статут Організації Об'єднаних Націй (з поправками): відомості Верховної Ради України. № 995_010 від 19.09.2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення: 25.05.2025).

24. Українська Гельсінська спілки з прав людини: «Огляд задокументованих воєнних злочинів на червень 2023». Київ. 2023. 16 с.

25. Amnesty International. Ukraine: «Права людини в Україні за 2022 рік» від 28.03.2023. URL: <https://www.amnesty.org.ua/prava-lyudyny-v-ukrayini-dopovid-amnesty-international-za-2022-rik/> (дата звернення: 25.06.2025).

26. Human Rights Watch. Ukraine: «Україна подій до 2024 року». URL: <https://www.hrw.org/uk/world-report/2025/country-chapters/ukraine> (дата звернення: 25.06.2025).

27. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR): «Воєнні злочини, невибіркові напади на інфраструктуру та систематичне і повсюдне застосування тортур» від 16.03.2023. URL: [https://ukraine.un.org/uk/223552-](https://ukraine.un.org/uk/223552-%D0%B2%D0%BE%D1%94%D0%BD%D0%BD%D1%96-%D0%B7%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B8-%D0%BD%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%96-%D0%BD%D0%B0%D0%BF%D0%B0%D0%B4%D0%B8-%D0%BD%D0%B0-%D1%96%D0%BD%D1%84%D1%80%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%80%D1%83%D0%BA%D1%82%D1%83%D1%80%D1%83-%D1%82%D0%B0-%D1%81%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B5-%D1%96-%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8E%D0%B4%D0%BD%D0%B5-%D0%B7%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%81%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F?afd_azwaf_tok=eyJraWQiOiIzRjFFNDBGODczRjIyNkVCRtc4QjY5MkM1OUU1NDA2QzUyMzgxN0MxQkY4QTA4OEZBQzQ0MTQ0NUFEQzgyIiwiaWxnIjoiaUlMyNTYifQ.eyJhdWQiOiI1a3JhaW5lLnVuLm9yZyIsImV4cCI6MTc2NTQ4NjY2MSwiaWF0IjoxNzY1NDg2NjUxLCJpc3MiOi)

%D0%B2%D0%BE%D1%94%D0%BD%D0%BD%D1%96-

%D0%B7%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B8-

%D0%BD%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%96-

%D0%BD%D0%B0%D0%BF%D0%B0%D0%B4%D0%B8-%D0%BD%D0%B0-

%D1%96%D0%BD%D1%84%D1%80%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%80%D1

%83%D0%BA%D1%82%D1%83%D1%80%D1%83-%D1%82%D0%B0-

%D1%81%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0

%B8%D1%87%D0%BD%D0%B5-%D1%96-

%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8E%D0%B4%D0%BD%D0%B5-

%D0%B7%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%81%D1%83%D0%B2%D0

%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F?afd_azwaf_tok=eyJraWQiOiIzRjFFNDBGODczRjIyNkVCRtc4QjY5MkM1OUU1NDA2QzUyMzgxN0MxQkY4QTA4OEZBQzQ0MTQ0NUFEQzgyIiwiaWxnIjoiaUlMyNTYifQ.eyJhdWQiOiI1a3JhaW5lLnVuLm9yZyIsImV4cCI6MTc2NTQ4NjY2MSwiaWF0IjoxNzY1NDg2NjUxLCJpc3MiOi

ODczRjIyNkVCRtc4QjY5MkM1OUU1NDA2QzUyMzgxN0MxQkY4QTA4OEZBQzQ0MTQ0NUFEQzgyIiwiaWxnIjoiaUlMyNTYifQ.eyJhdWQiOiI1a3JhaW5lLnVuLm9yZyIsImV4cCI6MTc2NTQ4NjY2MSwiaWF0IjoxNzY1NDg2NjUxLCJpc3MiOi

QzQ0MTQ0NUFEQzgyIiwiaWxnIjoiaUlMyNTYifQ.eyJhdWQiOiI1a3JhaW5lLnVuLm9yZyIsImV4cCI6MTc2NTQ4NjY2MSwiaWF0IjoxNzY1NDg2NjUxLCJpc3MiOi

Lm9yZyIsImV4cCI6MTc2NTQ4NjY2MSwiaWF0IjoxNzY1NDg2NjUxLCJpc3MiOi

iJ0aWVyMS01NWNmN2Y3ZjU2LTVzMm40Iiwic3ViIjoiMzEuMTQ0LjE4OS4xMTkiLCJkYXRhIjpb7InR5cGUiOiJpc3N1ZWQiLCJyZWYiOiIyMDI1MTIxMVQyMDU3MzFaLTE1NWNmN2Y3ZjU2NXMybjRoQzFXQVczY2duMDAwMDAwMDR2MDAwMDAwMDAwMGRncSIsImIiOiI5LUZWM0VicjBHekp1QlJEM1JwNFZzaW9SenNCZWprSE9DNkR6MTBiZzRnIiwiaCI6IjdmSnFpOHdfeXl3MXJSUmFPb2RCT25SdExRRGxuN19zYTFMamFjdjhYMnMifX0.rwtT4JSUCGnU3avXhiZPb_H_N8LzbptZILhC-PCh2_Pj6kDQz9Q7PeofG_fWgAuct7Z_SqMqyaEmw1je9P1Phr-39OqzyX8CSnpb0O0XXcOztQzaePf63MN9Cq27vHEWhVkrDlBOFCIGR54XzMZWhs5Pt6VDxg-smb-qzLhMBoBY_c4MdxTPvhCUWhGvYgkeFILbq_jIXqtwTbK3bFRj9wxP8Rsr0tAFQgOYN5zn5UMIefnkqHwdttiG7H5cn-7ZzbvK8VuXtqyfms9pc5ycmUpuOUpcMdp9rwiW4GsnDLlM29SIzZr-D8B9ektq48dd5uNa1OyX2tFXnxayB2y-rA.WF3obl2IDtqgvMFRqVdYkD5s (дата звернення: 25.06.2025).

28. Ukrainian Healthcare Center: «Руйнування медичної інфраструктури Маріуполя внаслідок повномасштабного вторгнення РФ: аналіз Українського центру охорони здоров'я». 2022. URL: <https://uhc.org.ua/destruction-hospitals-mariupol/> (дата звернення: 01.09.2025).

Преса і медіа

29. Андрющенко Петро – керівник Центру вивчення окупації. Маріуполь. Три питання за три роки окупації від 2025. *LB.ua*. URL: https://lb.ua/blog/petro_andriushchenko/677920_mariupol_tri_pitannya_tri_roki.html (дата звернення: 16.10.2025).

30. Грицак Я. «Що довше Україна стоїть у цій війні, то більше делегітимізується влада Путіна» від 20.09.2025. *LB.ua*. URL: https://lb.ua/society/2025/09/20/697040_yaroslav_gritsak_shcho_dovshe_ukraina.html (дата звернення: 22.09.2025).

31. Дацюк С. «Росія не вірно визначила собі джерело загрози в Україні» від 01.03.2023. *Хвиля*. URL: <https://hvylya.net/uk/news/268451-dacyuk-rasskazal-v-chem-podlinnaya-sila-ukrainy> (дата звернення: 01.12.2024).

32. ЄСПЛ наказав Росії припинити напади та бомбардування цивільних об'єктів в Україні. *Українська правда*. 21 березня 2022. Архів оригіналу за 1 березня 2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/01/7327153/> (дата звернення: 10.05.2025).

33. Загиблі в Маріуполі – нові свідчення та підрахунки. «Кладовище було всюди» від 10.09.2025. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazov-ya-viyna-mariupol-okupatsiya-zhertvy-ruanda/33525687.html> (дата звернення: 11.09.2025).

34. З-під завалів драмтеатру в Маріуполі врятували 130 людей. 2022. *LB.ua*. URL: https://lb.ua/society/2022/03/18/510036_zpid_zavaliv_dramteatru_mariupoli.html (дата звернення: 01.10.2025).

35. Маріуполь в окупації: що насправді відбувається за закритими дверима. 2024. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/mariupol-okupatsiya-zhertvy-ruynuvannya/32772123.html> (дата звернення: 01.10.2025).

36. Маріуполь. Апокаліпсис сьогодні. 2022. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3504198-mariupol-apokalipsis-sogodni.html> (дата звернення: 20.09.2025).

37. Місце злочину російського фашизму: чому і як Росія знищила Маріуполь. Справді. 2022. *Центр стратегічних комунікацій*. URL: <https://spravdi.gov.ua/miscze-zlochynu-rosijskogo-fashyzmu-chomu-i-yak-rosiya-znyshhyla-mariupol/> (дата звернення: 29.09.2025).

38. Офіційний сайт «Радіо Свобода»: «Буча: свідчення очевидців» станом на квітень 2022 року». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/doslidzhennia-rozsliduvannia-voiennyh-zlochyniv-v-ukraini/32602285.html> (дата звернення: 03.11.2024)

39. Офіційний сайт ВСУ. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1574477/> (дата звернення: 28.10.2024)

40. Під час окупації Бучі розстріляв людей, які готували їжу на багатті у 2022: на Київщині судитимуть солдата РФ від 04.09.2025. *Суспільне. Київ*. URL:

<https://suspilne.media/kyiv/1107034-pid-cas-okupacii-buci-rozstrilav-ludej-aki-gotuvali-izu-na-bagatti-na-kiivsini-suditimut-soldata-rf/> (дата звернення: 09.09.2025).

41. Притягнення Росії до відповідальності за воєнні злочини в Україні від 26.09.2022. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/09/26/7369105/> (дата звернення: 01.09.2025).

42. Тарута про ситуацію в Маріуполі: «Діти вмирають з голоду. Це геноцид, це українська Хіросіма» від 30.03.2022. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-mariupol-khirosima-taruta/31776655.html> (дата звернення: 15.09.2025).

43. Трагедія Бучі, Ірпеня та Гостомеля. від 31.03.2023. *UAinfo*. URL: <https://uainfo.org/blognews/1680244767-tragediya-buchi-irpenya-ta-gostomelya-yak-sili-oboroni-ukrayini.html> (дата звернення: 04.04.2025).

44. Що таке воєнний та військовий злочин. Відповідальність. *ЮРЛІГА*. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ru/news/209975_shcho-take-vonniy-ta-vyskoviy-zlochyn-vdpovdalnst (дата звернення: 18.01.2025).

45. Як Маріуполь зникає у чорній дірі дезінформації. 2023. *VoxUkraine*. URL: <https://voxukraine.org/yak-mariupol-znikaye-u-chornij-diri-dezinformatsiyi> (дата звернення: 15.10.2025).

46. Amnesty International. Ukraine: Deadly Mariupol Theatre Strike a Clear War Crime by Russian Forces. 2022. URL: <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2022/06/ukraine-deadly-mariupol-theatre-strike-a-clear-war-crime-by-russian-forces-new-investigation/> (дата звернення: 01.10.2025).

47. BBC News. Mariupol: The 80 days that left a flourishing city in ruins. 2022. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-61480988> (дата звернення: 18.09.2025).

48. Guerre en Ukraine : un travail d'enquête sans précédent sur des milliers de crimes de guerre від 24.02.2024. *Le Monde*. URL:

https://www.lemonde.fr/international/article/2024/02/24/guerre-en-ukraine-un-travail-d-enquete-sans-precedent-sur-des-milliers-de-crimes-de-guerre_6218328_3210.html (дата звернення: 01.09.2025).

49. Human Rights Watch. Ukraine: New Findings on Russia's Devastation of Mariupol. 2024. URL: <https://www.hrw.org/news/2024/02/08/ukraine-new-findings-russias-devastation-mariupol> (дата звернення: 05.10.2025).

50. Massacre of innocents: how the papers covered Russia's atrocities in Bucha від 04.04.2022. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/world/2022/apr/04/massacre-of-innocents-how-the-papers-covered-russias-atrocities-in-bucha> (дата звернення: 09.09.2025).

51. Reuters. Russians Used Starvation as Method of Warfare in Mariupol, Experts Say. від 13.06.2024. *Reuters*. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/russians-used-starvation-method-warfare-mariupol-experts-say-2024-06-13> (дата звернення: 01.09.2025).

Монографії, брошури, статті

52. Барна О. Інформаційний простір України як чинник суспільної консолідації в умовах гібридної війни. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2019. №. 86. С. 365–376.

53. Біла В. Ознаки геноцидного наміру: аналіз злочинів проти цивільного населення, вчинюваних в умовах російської агресії проти України. Злочини проти людяності та геноцид: практичний погляд на окремі аспекти російської агресії в контексті ратифікації Римського Статуту: матеріали панельної дискусії в рамках IX Міжнародного юридичного форуму (23 вересня 2025 року. м. Харків). Київ: Алерта, 2025. С. 33-36.

54. Білик Ю., Коломієць А., Коломієць Т. Особливості організації дистанційного навчання в умовах воєнного стану. *ScienceRise: Pedagogical Education*. 2023. № 2. С. 26–32. URL: <https://doi.org/10.15587/2519-4984.2023.281208> (дата звернення: 29.08.2025).

55. Бойченко Т. Здоров'язбережувальна компетентність старшокласників у сучасному освітньому середовищі. *Педагогічний дискурс*. № 31. С 25–31.

56. Борисенко С. До питання документування та досудового розслідування злочинів проти людяності в Україні. Злочини проти людяності та геноцид: практичний погляд на окремі аспекти російської агресії в контексті ратифікації Римського Статуту: матеріали панельної дискусії в рамках IX Міжнародного юридичного форуму (23 вересня 2025 року. м. Харків). Київ: Алерта, 2025. С. 37-41.

57. Бура Д. Подобна «Лютый лютый 2022. Свідчення про перші днів вторгнення». Харків: видавництво «ФОЛІО», 2022. 189 с.

58. Віднянський С. Україна – Європейський Союз: новий етап взаємовідносин в умовах російсько-української війни 2014–2022 рр. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2022. № 1. С. 10-37.

59. Волошин О. Формування здоров'язбережувальних компетентностей учнівської молоді у контексті сучасної школи. *Scientific practice: modern and classical research methods*. 2021. № 3. С. 14-15.

60. Галів М. Характер сучасної російсько-української війни (2014–2023): вітчизняний історіографічний дискурс. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2023. № 13. С. 47–73.

61. Гандзюк О. Педагогічні умови розвитку здоров'язбережувальної компетентності старшокласників у процесі навчання. *Педагогічний альманах*. 2020. № 46. С. 89–95.

62. Герасименко О. Дослідження змін мотивації студентів до навчання під час дистанційної освіти в умовах війни. *Scientific Collection «InterConf»*. 2023. № 158. С. 199-200.

63. Гловюк І. Контекстуальні елементи у провадженнях щодо воєнних злочинів: предмет доказування *Sui Generis*. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. С. 394–398.

64. Гончаренко Л., Абламський С. До питання сутності воєнних злочинів через призму російсько-української війни. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2023. № 2. С. 80 – 89.

65. Гриневич Л. Голодомор 1932–1933 роках як геноцид: сучасні інтерпретації. Київ: Смолоскип, 2021. 312 с.

66. Діденко Є. Кримінально-правова та процесуальна характеристика військових злочинів в Україні (після повномасштабного вторгнення рф в Україну). *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 2. С. 569 – 573.

67. Ділай А. Війна за Україну: від інформаційних операцій до прямого вторгнення. *Вісник Львівського університету. Серія : Журналістика*. 2019. № 45. С. 13–20.

68. Ємельяненко В., Оробець К. Воєнні злочини: поняття, особливості та співвідношення з військовими кримінальними правопорушеннями за кримінальним кодексом України. *Журнал «Наукові інновації та передові технології»*. 2022. № 11. С. 123–136.

69. Єрмоєнко Я, Гельдт С, Онищенко Ю. Військові злочини росії під час війни з Україною та юридична відповідальність за скоєне. *Proceedings of V International Scientific and Practical Conference*. 2022. № 5. С. 928-932.

70. Здоров'язбережувальні технології в освітньому середовищі: колективна монографія: за заг. ред. Л.М. Рибалко. Тернопіль: Осадца В.М., 2019. 400 с.

71. Лаврьонов Р. Сучасна проблематика кримінального права та ключові ознаки військового злочину. *Київський часопис права*. 2023. № 1. С 294–302.

72. Луценко Т. Здоров'язбережувальні технології як засіб формування соціальної компетентності учнів нової української школи. *Педагогічні науки та освіта*. 2022. № XXXVIII-XXXIX. С. 61-68.

73. Михед Й. «Позивний для Йова. Хроніки вторгнення». Київ: Видавництво: «Лабораторія», 2023. 344 с.

74. Мороз П., Мороз І. Дослідницька діяльність учнів у процесі навчання всесвітньої історії в основній школі: методичний посібник. Київ: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 96 с.

75. Найстрашніші дні мого життя. Репортажі The Reckoning Project, упоряд. Н. Гуменюк. Львів: Човен, 2023. 256 с.

76. Піддячний Д. Освітній потенціал загальноосвітньої системи: здоров'язберігаюча компетентність старшокласників. *Педагогічна компаративістика і міжнародна освіта*. 2020. № 1. С. 264-266.

77. Плохій С. Брама Європи: Історія України від скіфських воєн до незалежності. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2021. 496 с.

78. Садова Т. До питання про співвідношення воєнних та військових злочинів у міжнародному та національному праві. *Правова держава*. 2021. № 42. С. 220 – 229.

79. Седляр Ю. Міжнародні санкції у світовій політиці: теорія і практика. Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. 412 с.

80. Татаренко І., Котова Л. Кримінальна відповідальність за воєнні злочини в Україні в контексті імплементації норм Римського статуту МКС. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2024. № 48-2. С. 236–248.

81. Терен О. «Історія впертого чоловіка». Київ: видавництво «Прометей», 2023. 208 с.

82. Тополевський Р. Юридична відповідальність за порушення прав людини і воєнні злочини під час агресії РФ проти України: передумови та перспективи. *Право України*. 2023. № 6. С. 85–95.

83. Харитонов С. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України: монографія. Харків: Право, 2018. 328 с.

84. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Київ: Критика, 2020. 584 с.

Підручники і посібники

85. Баханов К. Організація особистісно-орієнтованого навчання: поради молодого вчителя. Посібник. Харків: «Основа», 2008. 159 с.

86. Баханов К., Ницета В. Життєтворчі проєкти в навчанні історії України: посібник для вчителя. Харків: «Основа», 2008. 108 с.

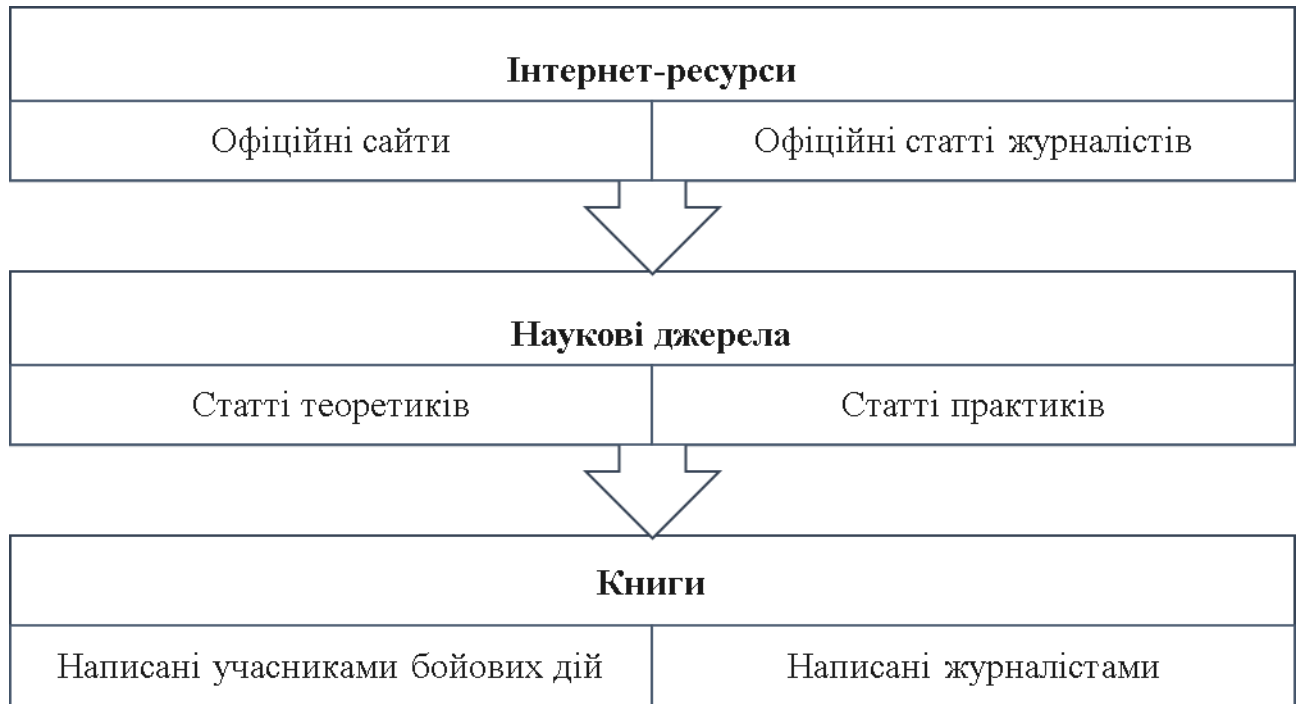
87. Мороз П., Мороз І. Дослідницька діяльність учнів у процесі навчання всесвітньої історії в основній школі: методичний посібник. Київ: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 96 с.

88. Носенко Т. Інформаційні технології навчання: початковий посібник. Київ: Київський університет ім. Бориса Грінченка, 2011. 184 с.
89. Терно С. Теорія та методика навчання історії: практикум для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Історія та археологія». Запоріжжя: ЗНУ, 2016. 36 с.
90. Яковенко Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. 324 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Джерела дослідження військових злочинів рф під час повномасштабного вторгнення в Україну

Додаток Б

Хронологія головних подій після повномасштабного вторгнення 2022

2022 рік	
Лютий	Початок повномасштабного вторгнення на території України; сильні обстріли таких міст як Маріуполь, Київ, Харків та чимало інших
Березень	Окупація міст поблизу Києва: Гостомель, Ірпінь та Буча. Масові вбивства та тортури щодо цивільного населення
Квітень	Звільнення території поблизу Києва від російських військ
Травень	Завершення оборони Маріуполя; масова депортація мешканців, які вижили до рф
Червень	Посилення бойових дій в Луганській та Донецькій областях; масові обстріли цивільних інфраструктур по багатьох українських містах
Липень	Жорстокий обстріл в Кременчуці, що призвело до великої кількості жертв серед цивільного населення
Серпень	Потужний обстріл Запорізької АЕС, що створило загрозу ядерної катастрофи
Вересень	Виявлення великої кількості похованих тіл на Харківщині у звільнених районах
Жовтень	Велика кількість ракетних ударів по енергетичних об'єктах в державі
Листопад	Тріумфальне звільнення міста Херсон, а також знаходження багатьох поховань невідомих осіб
Грудень	Обстріли енергетичної інфраструктури, що призвело до масових блек-аутів

Додаток В

Хронологія головних подій після повномасштабного вторгнення 2023

2023 рік	
Січень	Масові атаки на житлові будинки в Дніпрі, що призвело до великої кількості жертв
Лютий	Перша річниця повномасштабного вторгнення країни-агресора в Україну та публікація міжнародними організаціями звітів про вчинені рф військові злочини
Березень-квітень	ООН офіційно опублікувала звіт про вчинені військові злочини рф в Україні
Червень	Знищення Каховської ГЕС, яке призвело до знищення великої кількості рослин та тварин. Таке знищення вважається екоцидом
Жовтень	Наступ військ рф на Авдіївку
Листопад	Захоплення Авдіївки військами рф
Грудень	Наступ військ на Сході, де було 84 бойові зіткнення

Додаток Г

Хронологія головних подій після повномасштабного вторгнення 2024

2024 рік	
Червень	Українські війська почали потужний контрнаступ, який призвів до позитивних успіхів
Листопад	Значні територіальні втрати в Україні, зокрема військами рф захоплено 1 202 кв км, що приблизно дорівнює площі Нью-Йорка

Хронологія головних подій після повномасштабного вторгнення 2025

2025 рік	
Січень	Війська рф продовжують активно наступи на Сході держави, найбільше ударів отримує Покровськ, що призводить до великої втрати українських захисників
Лютий	Війська рф здійснюють комбіновані удари по українській території. Особливо небезпечним був удар по 4 блоку в Чорнобилі на ЧАЕС, що може загрожувати погіршенню екологічної ситуації
Березень	Армія рф намагалася зробити більший контроль на Донбасі. Відбувались знову масові обстріли Дніпра, Миколаєва та Харкова; рф завдала удари по залізничній інфраструктурі.
Квітень	В цьому місяці рф намагається розширити бойові дії на території Луганської області, захопивши при цьому кілька сіл; під обстріл ракет попали Одеса та Київ.
Травень	Це був одним з найскладніших місяців, адже рф було випущено більше як 200 дронів та ракет за один тиждень; армія рф почала просуватись у напрямку Костянтинівки; відбулись масові обстріли на Чернігівщині та Сумщині.
Червень	Рф застосовує нові типи дронів, чим атакує Львів та Київ; підрив Кримського мосту.
Липень	Відбуваються масові удари по Слов'янську, Краматорську та Харкову; рф намагалася просунутись на лінії фронту на Донеччині, однак без значних успіхів.
Серпень	Зосереджено увагу рф на Донбасі; в кінці місяця масові обстріли Києва; обстріли Дніпра, Харкова та Львова; активні бої на сході, особливо в Луганській області.

Додаток Е

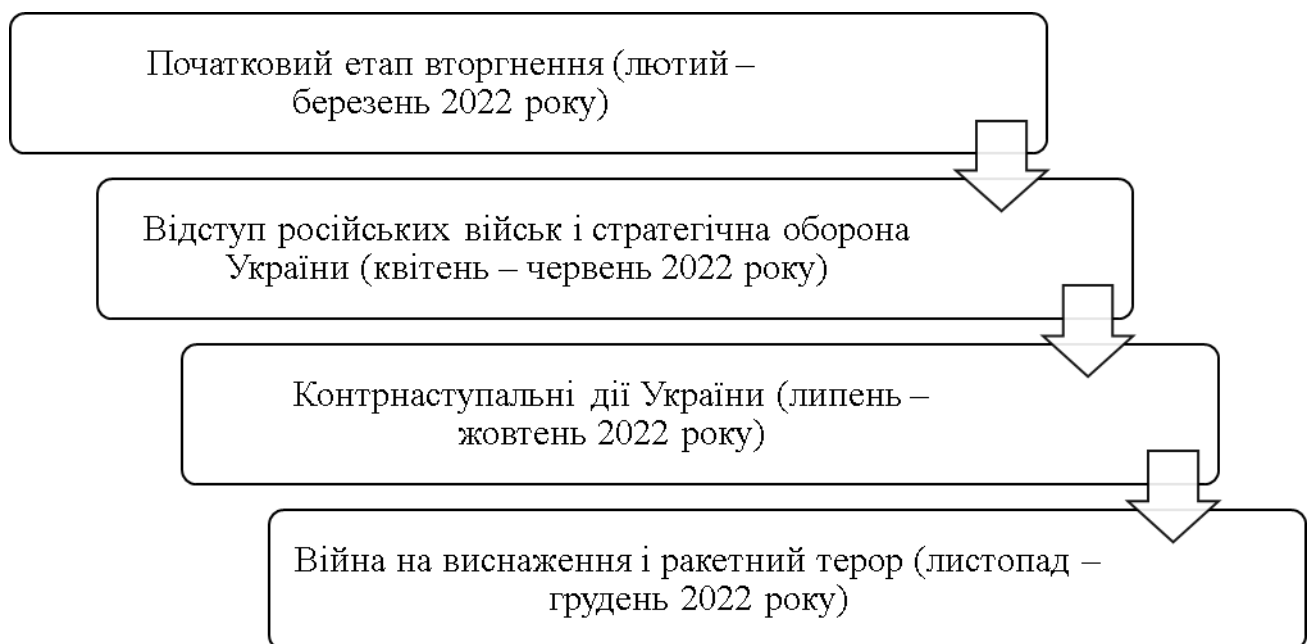
Головні категорії військових злочинів

Категорія військового злочину	Характеристика
1. Поранення та вбивства цивільних осіб	- постійні обстріли житлових будинків, які призвели до великої кількості смертей мирного населення; - використання заборонених видів зброї, що спричинило суттєві руйнування та втрати цивільних людей
2. Нелюдське поводження та тортури	- затримання та катування військовополонених та цивільних осіб; - незаконні затримання та насильницькі зникнення
3. Сексуальне насильство	- різні форми сексуального насильства до людей різної вікової категорії
4. Руйнування інфраструктури	- умисне знищення цивільної інфраструктури; - обстріли об'єктів культурної спадщини
5. Примусове переміщення та депортація	- насильницьке вивезення українських громадян

Склад військового злочину

Етапи вторгнення рф на територію України у 2022 р

Додаток Є

Порівняльний огляд наслідків окупації у Бучі, Бородянці та Ірпені

Назва міста	Кількість загиблих	Руйнування
Буча	458 осіб, більшість з яких загинули насильницькою смертю	Пошкоджено 2500 будівель, з яких 372 приватні будинки
Бородянка	Загинуло щонайменше 171 особа та близько 60 вважаються зниклими безвісти	Знищено 8 багатоповерхівок у центрі, а також пожежні машини та швидкі, які прямували на виклики
Ірпінь	Було загинуло більше як 600 осіб, з яких половина дітей. Особливо відзначимо, що загибель родини з двома дітьми стала символом жорстокості окупантів	В ході масової евакуації через зруйнований міст у Романівці російські війська відкрили вогонь з міномет по цивільних інфраструктурах

Додаток Ж

Хронологія подій в Андріївці

Конспект уроку з предмету історія України (11 клас)

«Злочини РФ на початку повномасштабного вторгнення в Україну у 2022 році»